

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра дошкільної освіти

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ І ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автор:

Старший викладач Кардаш І.М.

Затверджено на засіданні кафедри від «27» серпня 2019 р.

Затверджено на засіданні навчально-методичної комісії факультету
«28» серпня 2019 р.

Затверджено на засіданні Вченої ради факультету
«28» серпня 2019 р.

Миколаїв 2019-2020

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО КОМПЛЕКСУ

1. Навчальна програма дисципліни;
2. Робоча навчальна програма дисципліни;
3. Засоби діагностики навчальних досягнень студентів;
4. Конспект лекцій з дисципліни;
5. Комплекс контрольних робіт (ККР) для визначення залишкових знань з дисципліни, завдань для змістовно-модульних контрольних робіт;
6. Інструктивно-методичні матеріали до семінарських, практичних і лабораторних занять;
7. Контрольні завдання до семінарських, практичних і лабораторних занять, завдання для заліків.
8. Методичні рекомендації та розробки викладача;
9. Методичні матеріали, що забезпечують самостійну роботу студентів;
10. Методичні матеріали щодо виконання контрольних робіт для заочної форми навчання;
11. Інші матеріали.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра дошкільної освіти

**НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ
КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ І ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ**

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автори:

Старший викладач Кардаш І.М.

Затверджено на засіданні кафедри від «27» серпня 2019 р.

Миколаїв 2019-2020

РОЗРОБЛЕНО ТА ВНЕСЕНО: Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

РОЗРОБНИКИ ПРОГРАМИ: Кардаш Ірина Миколаївна, старший викладач кафедри дошкільної освіти, доктор філософії в галузі освіти

Програму схвалено на засіданні кафедри дошкільної освіти
Протокол від «27» серпня 2019 року № 1

Завідувач кафедри дошкільної освіти _____ (О.С.Трифонова)

Програму погоджено навчально-методичною комісією факультету дошкільної та початкової освіти

Протокол від « » серпня 2019 року №1
Голова навчально-методичної комісії _____ ( )

Програму погоджено навчально-методичною комісією університету

Протокол від «28» серпня 2019 року № 1
Голова навчально-методичної комісії університету _____ (О.А.Кузнєцова)

ВСТУП

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни «Культура мовлення та виразне читання» складена Кардаш І. М. відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів напряму 012 Дошкільна освіта.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є процес оволодіння мовними засобами, читання з дотриманням норм сучасної української мови та мовленнєвого етикету.

Міждисциплінарні зв'язки: мовознавство, українська мова, літературознавство, українська література, дитяча література, дошкільна педагогіка, дитяча психологія, фахові методики дошкільної освіти.

Програма навчальної дисципліни складається з таких кредитів:

Кредит 1. Теоретичні засади курсу «Культура мовлення і виразне читання»

Кредит 2. Техніка мовлення як основна умова оволодіння навичками виразного читання

Кредит 3. Виразне читання прозових творів

Кредит 4. Виразне читання поетичних творів

Кредит 5. Мовленнєвий етикет

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета: навчити студентів досконало володіти мовними засобами, читати з дотриманням норм сучасної української мови та мовленнєвого етикету, навчити вербальним засобам впливу на слухачів, оволодіти нормами мовленнєвого етикету, підвищити рівень культури мовлення майбутніх педагогів, засвоїти основи опрацювання, підготовки та виразного читання творів різних жанрів.

Завдання:

- засвоєння студентами сутності комунікативних якостей мовлення;
- вироблення певних умінь і навичок правильно застосовувати теорію на практиці;
- зацікавити студентів вербальними засобами впливу на слухачів;
- ознайомити з мовознавчою наукою: здобутками та перспективами; - ґрунтовно та системно засвоїти акцентологічні й орфоепічні норми сучасної української мови;
- оволодіти нормами мовленнєвого етикету;
- підвищити рівень культури мовлення майбутніх педагогів;
- послуговуватися уміннями техніки мовлення;
- опанувати засоби логіко-емоційної виразності;
- засвоїти основи опрацювання, підготовки та виразного читання творів різних жанрів.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими компетентностями:

I. Загальнопредметні:

ЗК-6 здатність володіти українською мовою в усній та писемній формах, інтерпретувати таблиці, схеми здатність застосовувати мову, символіку й тексти у різноманітних формах та ситуаціях для досягнення цілей, розвитку знань та власних можливостей;

ЗК-7 здатність визначати комунікативні стратегії з метою досягнення необхідного результату комунікації; завершувати комунікацію і контролювати посткомунікативні ефекти;

ЗК-13 здатність виявляти на рівні понятійного мислення проблеми людини для розуміння позиції людини іншого світогляду;

ЗК-14 здатність складати практичні рекомендації щодо використання результатів наукових досліджень;

II. Фахові:

ФК-67 здатність виховувати у дітей шанобливе ставлення до рідної мови, культури мовленнєвого спілкування;

ФК-68 здатність розробляти діагностувальні методики з метою виявлення сформованості різних видів мовленнєвої і художньо-мовленнєвої компетенцій у дітей дошкільного віку;

ФК-69 здатність створювати сприятливу комунікативну атмосферу, розвивальне мовленнєве середовище для дітей різних вікових груп;

ФК-70 здатність формувати у дітей мовленнєві вміння й навички, досвід мовленнєвої взаємодії з дорослими й однолітками;

ФК-71 здатність розробляти й застосовувати сучасні педагогічні технології організації та управління навчально-мовленнєвою й художньо-мовленнєвою діяльністю в дошкільному закладі;

ФК-72 здатність здійснювати керівництво мовленнєвою й художньо-мовленнєвою діяльністю дітей у різних формах її організації;

ФК-73 здатність аналізувати й оцінювати навчально-мовленнєву й художньо-мовленнєву діяльність дітей дошкільного віку;

ФК-74 здатність створювати творчі проекти з організації мовленнєвої й художньо-мовленнєвої діяльності дітей у закладах дошкільної освіти із залученням батьків;

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 150 годин / 5 кредитів ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Кредит 1. Теоретичні засади курсу «Культура мовлення і виразне читання»

Тема 1. Теоретичні засади культури мовлення та виразного читання.

Культура мовлення та виразне читання як педагогічна дисципліна. Предмет, об'єкт, завдання курсу «Культура мовлення та виразне читання». Мова і мовлення в аспекті лінгводидактики. Нормативність і культура українського мовлення.

Характеристика слова і його значення. Поняття «смісл слова» і «значення слова». Типи лексичних значень. Словниковий склад української мови. Активна й пасивна лексика. Шари української лексики. Емоційність як комунікативна якість мовлення. Емоційні слова і словосполучення. Їх смислове навантаження. Експресивність мовлення. Тропи. Їх значення в мовленні.

Поняття терміну «виразне читання». Вчення К.Станіславського про словесну дію. Принципи та умови виразного читання.

Тема 2. Позамовні (рухові) засоби виразності

Жести як компонент позамовної виразності. Класифікація жестів (прості, складні, вказівні, ритмічні, емоційні (психологічні). Міміка. Правила застосування позамовних засобів виразності при читанні художніх творів.

Кредит 2. Техніка мовлення як основна умова оволодіння навичками виразного читання

Тема 3. Технічні показники виразного читання

Дихання. Типи дихання. Гігієнічні правила дихання. Дикційна та орфоепічна чистота мовлення. Голос. Природи якості і постановка голосу. Якості розвиненого голосу. Гігієна голосу.

Тема 4. Засоби логіко-емоційної виразності читання (ЗЛЕВЧ). Теоретичні положення і методика практичного використання засобів логіко-емоційної виразності

Поняття засобів логіко-емоційної виразності. Інтонація як мовленнєва явище на слуховому рівні сприймання. Інтонаційне багатство мовлення] Ритмічний лад мовлення. Ритм. Ритмічний лад як чинник комунікативно виразності мовлення. Місце засобів логіко-емоційної виразності в загальній системі виразного читання. Значення засобів логіко-емоційної виразності читання для професійної підготовки вихователя.

Закономірності зв'язку компонентів виразності. Мовні такти, їх значення для процесу читання, мовлення. Паузи. Види пауз. Логічний наголос. Функціональні особливості логічного наголосу. Тактовий логічний наголосу Головний логічний наголос. Мелодика мовлення. Значення мелодики мовлення для вираження змісту фрази. Основні мелодичні ходи, позначення їх на письмі. Темп мовлення.

Кредит 3. Виразне читання прозових творів

Тема 5. Підготовка твору для читання та аналізу його з дітьми

Попередній аналіз тексту. Визначення виховної, пізнавальної художньо-естетичної вартості тексту. Окреслення завдань читця та аналізу твору з дітьми.

Літературознавчий аналіз твору. Ідейно-тематичне багатство твору. Розгляд теми, жанрових особливостей вирішення її форми викладу. Жанрові особливості твору. Колорит виконання. Ступінь характерності тембральних забарвлень, інтонаційні ознаки. Розгляд композиції й сюжету твору. Усвідомлення авторських засобів та прийоми типізації. Аналіз мовлення персонажів. Аналіз естетичних якостей твору. Портретна зарисовка героя твору. Змалювання внутрішньої краси, прагнень, переживань, вчинків. Визначення головної мети читання та аналізу тексту з дітьми.

Дієвий аналіз твору. Розчленування твору на частини. Визначення перспективного творчого завдання до кожної частини.

Тема 6. Читання казки

Своєрідності жанру казки та особливості її поетичної народної мови. Вили казок залежно від змісту, характеру зображення подій і дійових осіб. Особливості розказування казок, вплив емоційно-експресивного характеру миси на інтонування. Мистецтво безпосереднього спілкування із слухачем: ведення розповіді про місце дії, події, героїв. Чітко виражене ставлення відповідача до висловлюваного. Виховне спрямування казок. Особливості виконання казок у поетичній формі.

Тема 7. Читання прозових творів

Особливості оповідань для дітей. Особливості читання розповіді, діалогу, монологу. Основні принципи роботи над прозовим текстом, особливості читання опису пейзажу, портрету, інтер'єру. Тракткування твору читцем. Роль бачення під час роботи над описовою прозою. Вироблення павичок спілкування під час виконання різних прозових творів.

Тема 8. Принципи побудови та виконання художньої розповіді

Роль і місце художньої розповіді у роботі педагога-вихователя. Види художньої розповіді. Методика підготовки розповіді. Залежність манери виконання від виду розповіді. Складання плану і процес розповіді. Навички прямого спілкування під час розповіді з аудиторією. Розказування перед аудиторією. Використання грамзаписів і

аудіофільмів з різними видами розповіді для ознайомлення з особливостями будови і манерою донесення до слухачів.

Кредит 4. Виразне читання поетичних творів

Тема 9. Жанрові особливості лірики.

Види поетичних творів. Особливості віршованої мови. Ритмічність і музикальність як засоби виявлення емоційно - виразного змісту поетичних творів. Особливості темпу-ритму вірша як допоміжного засобу передачі емоційно-експресивного вираження змісту, особливості спілкування із слухачем під час читання лірики. Роль бачення як способу емоційно-образної виразності під час підготовки і читання, пейзажної лірики. Словесний малюнок. Виконання дум, балад, поем. Робота над поетичними текстами малих фольклорних форм: пісенька, прислів'я, загадки.

Особливості їх звучання, ігрові елементи при читанні цих творів.

Тема 10. Читання байки, гуморески і творів усної народної творчості

Жанрові особливості байки. Специфіка бачення змальованих подій у пайці. Роль і місце розповідача байці: коментар, свідок подій, учасник подій. Визначення моралі і пошуки виражальних засобів для донесення її до слухачів. Розкриття взаємозалежності трьох компонентів: ідея - мораль - підтекст. Дитячі колискові пісні.

Кредит 5. Мовленнєвий етикет

Тема 11. Історія виникнення мовленнєвого етикету

Історія виникнення мовленнєвого етикету. Культура мовленнєвого спілкування. Причини низької мовленнєвої культури.

Тема 12. Виховання мовленнєвого етикету

Виховання мовленнєвого етикету. Мовленнєвий етикет у різних ситуаціях спілкування. Види вітань. Характеристика побудови тексту вітання.

3. Рекомендована література

Базова

1. Богуш А. М. Культура речевого об'єднання дітей дошкільного віку : методическе пособие. / А. М. Богуш, О. П. Аматьєва, С. К. Хаджирадєва. – Одєсса, 2003. – 251 с.
2. Гриценко Т. Б. Українська мова та культура мовлення / Т. Б. Гриценко. – К., 2005.
3. Олійних Г. А. Виразне читання. Основи теорії : посібник для вчителів / Г. А. Олійних. – Тернопіль : Навчальна книга «Богдан», 2007. – 224 с.

Допоміжна

1. Водолага Н. В. Театральна абетка / Н. В. Водолага. – Донецьк : Лебідь, 2000. – 108 с.
2. Гавриш Н. В. Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці / Н. В. Гавриш. – Донецьк: ТОВ «Лебідь», 2001. – 218 с.
1. Гавриш Н. В. Де беруться казки / Н. В. Гавриш // Джміль. – 2001. – №1. – С.3-7.
2. Гавриш Н. В. Художня література в освітньому просторі: сучасні технології / Н. В. Гавриш // Дошкільне виховання. – 2011. – № 2. – С. 4-9,
3. Збельська Н. Стара казка на новий лад/ Н. Збельська, Л. Карпуніна // Дошкільне виховання, 2001. – №5. – С. 26-28.

4. Иванчикова Т.В. Речевая компетентность в педагогической деятельности /Т.В. Иванчикова. - М: Флинта, 2010. - 224с.
5. Кизилова В. В. Риторика з основами культури й техніки мовлення : навч.-метод. посіб. для студ. закл. вищої освіти / В. В. Кизилова ; Держ. закл. «Луган. нац. у-т імені Тараса Шевченка», 2018. – 114 с. Мацько Л. І. Культура української фахової мови/ Л.І. Мацько, Л.В. Кравець – К.: ВЦ "Академія", 2007. – 360 с.
6. Михайлюк В. О. Українська мова професійного спілкування : навч. посіб. / В. О. Михайлюк. – К. : ВД «Професіонал», 2005.
7. Мурашов А.А. Культура речи учителя /А.А. Мурашов- М.- Воронеж,2002.- 423с.
8. Непийвода Н. Практичний російсько-український словник. Найуживаніші слова і вислови / Н. Непийвода. – К. : Основа, 2000.
9. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування : навч. посіб. / Я. Радевич-Винницький. – К. : Знання, 2006.
10. Ревуцький Д. Живе слово / Ревуцький Д. – Львів, 2001.
11. Савостьянов А.И. Техника речи в профессиональной подготовке учителя /А.И. Савостьянов. - М.: ВЛАДОС.-2001.-144 с.
12. Семенов О. М. Культура наукової української мови : навч. посіб. /О. М. Семенов. – К. : «Академвидав», 2010.
13. Словник-довідник з культури української мови / [Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак].– К.: Знання, 2006.
14. Сучасний словник-мінімум іншомовних слів. – К. : Довіра, 2008.
15. Український орфографічний словник : Близько 174 тис. слів / [за ред. В. Г. Склярєнка]. – К. : Довіра, 2009.
16. Шевчук С.В. Українська мова за професійним спрямуванням/ С.В.Шевчук, І.В. Клименко. – К: Алерта, 2012. – 696 с.
17. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Тишаліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
18. Луценко І. О. Готуємось до мовленнєвого спілкування з дошкільниками / І. О. Луценко. – К. : Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова, 2001.
19. Шипіло Л. Грі-драматизації – належну увагу/ Л .Шипіло // Дошкільне виховання, 2013. – №1. – С. 14-18.

15. Інформаційні ресурси

1. Закон України «Про дошкільну освіту» // www.mon.gov.ua/img/zstored/files/zakon_zso.doc
2. Базовий компонент дошкільної освіти // mon.gov.ua/images/files/doshkilnacerednya/.../bazov-komponent.doc
3. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі». // Упор. О.Л.Кононко. – К. : Світоч, 2014. – // <http://www.mon.gov.ua>
5. Електронний репозиторій публікацій професорсько-викладацького колективу Київського університету імені Бориса Грінченка <http://kubg.edu.ua/2012-08-15-10-06-19.html>
6. Ящур В. М. Бібліографічний покажчик літератури для дітей. XXI ст. /В.М.Ящур [Електронний ресурс] // Бібліографічний покажчик. – 2009. – №3. – С.37. – Режим доступу до каталогів: [http://www /ua. catalog. 2009. literature.](http://www.ua.catalog.2009.literature)
7. <http://www.chl.kiev.ua/>- веб-сайт Національної бібліотеки України для дітей.

4. **Форма підсумкового контролю успішності навчання:** залік
5. **Засоби діагностики успішності навчання:** тестування

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра дошкільної освіти

РОБОЧА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ І ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автори:

Старший викладач Кардаш І.М.

Затверджено на засіданні кафедри від «27» серпня 2019 р.

Миколаїв 2019-2020

Робоча програма навчальної дисципліни **«Культура мовлення і виразне читання»** для студентів спеціальності 012 Дошкільна освіта

Розробник: Кардаш Ірина Миколаївна, старший викладач кафедри дошкільної освіти, кандидат педагогічних наук _____ (І. М. Кардаш)

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри дошкільної освіти

Протокол № 1 від «27» серпня 2019 р.

Завідувач кафедри _____ (О. С. Трифонова)

«27» серпня 2019 р.

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		<i>денна форма навчання</i>
Кількість кредитів – 5	Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка	Нормативна
	Спеціальність: 012 Дошкільна освіта	
Загальна кількість годин – 150		<i>Рік підготовки:</i>
		1-й
		<i>Семестр</i>
		1-й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 3 самостійної роботи студента –150	Ступінь бакалавра	<i>Лекції</i>
		10
		<i>Практичні, семінарські</i>
		40
		<i>Лабораторні</i>
		-
		<i>Самостійна робота</i>
100		
		Вид контролю: залік

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для денної форми навчання – 150 год.: 50 год. – аудиторні заняття 100год. – самостійна робота (33,3 % / 67 %).

Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета: навчити студентів досконало володіти мовними засобами, читати з дотриманням норм сучасної української мови та мовленнєвого етикету, навчити вербальних засобів впливу на слухачів, оволодіти нормами мовленнєвого етикету, підвищити рівень культури мовлення майбутніх педагогів, засвоїти основи опрацювання, підготовки та виразного читання творів різних жанрів.

Завдання:

- засвоєння студентами сутності комунікативних якостей мовлення;
- вироблення певних умінь і навичок правильно застосовувати теорію на практиці;
- зацікавити студентів вербальними засобами впливу на слухачів;
- ознайомити з мовознавчою наукою: здобутками та перспективами; - ґрунтовно та системно засвоїти акцентологічні й орфоепічні норми сучасної української мови;
- оволодіти нормами мовленнєвого етикету;
- підвищити рівень культури мовлення майбутніх педагогів;
- послуговуватися вміннями техніки мовлення;
- опанувати засоби логіко-емоційної виразності;
- засвоїти основи опрацювання, підготовки та виразного читання творів різних жанрів.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими компетентностями:

I. Загальнопредметні:

ЗК-6 здатність володіти українською мовою в усній та писемній формах, інтерпретувати таблиці, схеми здатність застосовувати мову, символіку й тексти у різноманітних формах та ситуаціях для досягнення цілей, розвитку знань та власних можливостей;

ЗК-7 здатність визначати комунікативні стратегії з метою досягнення необхідного результату комунікації; завершувати комунікацію і контролювати посткомунікативні ефекти;

ЗК-13 здатність виявляти на рівні понятійного мислення проблеми людини для розуміння позиції людини іншого світогляду;

ЗК-14 здатність складати практичні рекомендації щодо використання результатів наукових досліджень;

II. Фахові:

ФК-67 здатність виховувати у дітей шанобливе ставлення до рідної мови, культури мовленнєвого спілкування;

ФК-68 здатність розробляти діагностувальні методики з метою виявлення сформованості різних видів мовленнєвої і художньо-мовленнєвої компетенцій у дітей дошкільного віку;

ФК-69 здатність створювати сприятливу комунікативну атмосферу, розвивальне мовленнєве середовище для дітей різних вікових груп;

ФК-70 здатність формувати у дітей мовленнєві вміння й навички, досвід мовленнєвої взаємодії з дорослими й однолітками;

ФК-71 здатність розробляти й застосовувати сучасні педагогічні технології організації та управління навчально-мовленнєвою й художньо-мовленнєвою діяльністю в дошкільному закладі;

ФК-72 здатність здійснювати керівництво мовленнєвою й художньо-мовленнєвою діяльністю дітей у різних формах її організації;

ФК-73 здатність аналізувати й оцінювати навчально-мовленнєву й художньо-мовленнєву діяльність дітей дошкільного віку;

ФК-74 здатність створювати творчі проекти з організації мовленнєвої й художньо-мовленнєвої діяльності дітей у закладах дошкільної освіти із залученням батьків.

20. Програма навчальної дисципліни

Кредит 1. Теоретичні засади курсу «Культура мовлення і виразне читання»

Тема 1. Теоретичні засади культури мовлення та виразного читання.

Культура мовлення та виразне читання як педагогічна дисципліна. Предмет, об'єкт, завдання курсу «Культура мовлення та виразне читання». Мова і мовлення в аспекті лінгводидактики. Нормативність і культура українського мовлення.

Характеристика слова і його значення. Поняття «смысл слова» і «значення слова». Типи лексичних значень. Словниковий склад української мови. Активна й пасивна лексика. Шари української лексики. Емоційність як комунікативна якість мовлення. Емоційні слова і словосполучення. Їх смислове навантаження. Експресивність мовлення. Тропи. Їх значення в мовленні.

Поняття терміну «виразне читання». Вчення К.Станіславського про словесну дію. Принципи та умови виразного читання.

Тема 2. Позамовні (рухові) засоби виразності

Жести як компонент позамовної виразності. Класифікація жестів (прості, складні, вказівні, ритмічні, емоційні (психологічні). Міміка. Правила застосування позамовних засобів виразності при читанні художніх творів.

Кредит 2. Техніка мовлення як основна умова оволодіння навичками виразного читання

Тема 3. Технічні показники виразного читання

Дихання. Типи дихання. Гігієнічні правила дихання. Дикційна та орфоепічна чистота мовлення. Голос. Природи якості і постановка голосу. Якості розвиненого голосу. Гігієна голосу.

Тема 4. Засоби логіко-емоційної виразності читання (ЗЛЕВЧ). Теоретичні положення і методика практичного використання засобів логіко-емоційної виразності

Поняття засобів логіко-емоційної виразності. Інтонація як мовленнєва явище на слуховому рівні сприймання. Інтонаційне багатство мовлення] Ритмічний лад мовлення. Ритм. Ритмічний лад як чинник комунікативно виразності мовлення. Місце засобів логіко-емоційної виразності в загальній системі виразного читання. Значення засобів логіко-емоційної виразності читання для професійної підготовки вихователя.

Закономірності зв'язку компонентів виразності. Мовні такти, їх значення для процесу читання, мовлення. Паузи. Види пауз. Логічний наголос. Функціональні особливості логічного наголосу. Тактовий логічний наголосу Головний логічний наголос. Мелодика мовлення. Значення мелодики мовлення для вираження змісту фрази. Основні мелодичні ходи, позначення їх на письмі. Темп мовлення.

Кредит 3. Виразне читання прозових творів

Тема 5. Підготовка твору для читання та аналізу його з дітьми

Попередній аналіз тексту. Визначення виховної, пізнавальної художньо-естетичної вартості тексту. Окреслення завдань читця та аналізу твору з дітьми.

Літературознавчий аналіз твору. Ідейно-тематичне багатство твору. Розгляд теми, жанрових особливостей вирішення її форми викладу. Жанрові особливості твору. Колорит виконання. Ступінь характерності тембральних забарвлень, інтонаційні ознаки. Розгляд композиції й сюжету твору. Усвідомлення авторських засобів та прийоми типізації. Аналіз мовлення персонажів. Аналіз естетичних якостей твору. Портретна зарисовка героя твору. Змалювання внутрішньої краси, прагнень, переживань, вчинків. Визначення головної мети читання та аналізу тексту з дітьми.

Дієвий аналіз твору. Розчленування твору на частини. Визначення перспективного творчого завдання до кожної частини.

Тема 6. Читання казки

Своєрідності жанру казки та особливості її поетичної народної мови. Вили казок залежно від змісту, характеру зображення подій і дійових осіб. Особливості розказування казок, вплив емоційно-

експресивного характеру миси на інтонування. Мистецтво безпосереднього спілкування із слухачем: ведення розповіді про місце дії, події, героїв. Чітко виражене ставлення відповідача до висловлюваного. Виховне спрямування казок. Особливості виконання казок у поетичній формі.

Тема 7. Читання прозових творів

Особливості оповідань для дітей. Особливості читання розповіді, діалогу, монологу. Основні принципи роботи над прозовим текстом, особливості читання опису пейзажу, портрету, інтер'єру. Трактують твору читцем. Роль бачення під час роботи над описовою прозою. Вироблення павичок спілкування під час виконання різних прозових творів.

Тема 8. Принципи побудови та виконання художньої розповіді

Роль і місце художньої розповіді у роботі педагога-вихователя. Види художньої розповіді. Методика підготовки розповіді. Залежність манери виконання від виду розповіді. Складання плану і процес розповіді. Навички прямого спілкування під час розповіді з аудиторією. Розказування перед аудиторією. Використання грамзаписів і аудіофільмів з різними видами розповіді для ознайомлення з особливостями будови і манерою донесення до слухачів.

Кредит 4. Виразне читання поетичних творів

Тема 9. Жанрові особливості лірики.

Види поетичних творів. Особливості віршованої мови. Ритмічність і музикальність як засоби виявлення емоційно - виразного змісту поетичних творів. Особливості темпу-ритму вірша як допоміжного засобу передачі емоційно-експресивного вираження змісту, особливості спілкування із слухачем під час читання лірики. Роль бачення як способу емоційно-образної виразності під час підготовки і читання, пейзажної лірики. Словесний малюнок. Виконання дум, балад, поем. Робота над поетичними текстами малих фольклорних форм: пісенька, прислів'я, загадки.

Особливості їх звучання, ігрові елементи при читанні цих творів.

Тема 10. Читання байки, гуморески і творів усної народної творчості

Жанрові особливості байки. Специфіка бачення змальованих подій у пайці. Роль і місце розповідача байці: коментар, свідок подій, учасник подій. Визначення моралі і пошуки виразальних засобів для донесення її до слухачів. Розкриття взаємозалежності трьох компонентів: ідея - мораль - підтекст. Дитячі колискові пісні.

Кредит 5. Мовленнєвий етикет

Тема 11. Історія виникнення мовленнєвого етикету

Історія виникнення мовленнєвого етикету. Культура мовленнєвого спілкування. Причини низької мовленнєвої культури.

Тема 12. Виховання мовленнєвого етикету

Виховання мовленнєвого етикету. Мовленнєвий етикет у різних ситуаціях спілкування. Види вітань. Характеристика побудови тексту вітання.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7
Кредит 1. Теоретичні засади курсу «Культура мовлення і виразне читання»						
Тема 1. Теоретичні засади культури мовлення та виразного читання.	16	2	2			12
Тема 2. Позамовні (рухові) засоби виразності	14		2			12
Разом	30	2	4			24
Кредит 2. Техніка мовлення як основна умова оволодіння навичками виразного читання						
Тема 3. Технічні показники виразного читання	14		4			10
Тема 4. Засоби логіко-емоційної виразності читання (ЗЛЕВЧ). Теоретичні положення і методика практичного використання засобів логіко-емоційної виразності	16	2	4			10
Разом	30	2	8			20
Кредит 3. Виразне читання прозових творів						
Тема 5. Підготовка твору для читання та аналізу	8	2	2			4

його з дітьми					
Тема 6. Читання казки	8		4		4
Тема 7. Читання прозових творів	8		4		4
Тема 8. Принципи побудови та виконання художньої розповіді	6		2		4
Разом	30	2	12		16
Кредит 4. Виразне читання поетичних творів					
Тема 9. Жанрові особливості лірики	14	2	4		8
Тема 10. Читання байки, гуморески і творів усної народної творчості	16		6		10
Разом за змістовим модулем 2	30	2	10		18
Кредит 5. Мовленнєвий етикет					
Тема 11. Історія виникнення мовленнєвого етикету	14	2	2		10
Тема 12. Виховання мовленнєвого етикету	16		4		12
<i>Разом</i>	30	2	6		22
<i>Усього годин:</i>	150	10	40		100

6. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Теоретичні засади курсу «Культура мовлення і виразне читання»		
1	Тема 1. Теоретичні засади культури мовлення та виразного читання.	2
2	Тема 2. Позамовні (рухові) засоби виразності	2
Кредит 2. Техніка мовлення як основна умова оволодіння навичками виразного читання		
3	Тема 3. Технічні показники виразного читання	4
4	Тема 4. Засоби логіко-емоційної виразності читання (ЗЛЕВЧ). Теоретичні положення і методика практичного використання засобів логіко-емоційної виразності	4
Кредит 3. Виразне читання прозових творів		
5	Тема 5. Підготовка твору для читання та аналізу його з дітьми	2
6	Тема 6. Читання казки	4
7	Тема 7. Читання прозових творів	4
8	Тема 8. Принципи побудови та виконання художньої розповіді	2
Кредит 4. Виразне читання поетичних творів		
9	Тема 9. Жанрові особливості лірики	4
10	Тема 10. Читання байки, гуморески і творів усної народної творчості	6
Кредит 5. Мовленнєвий етикет		
11	Тема 11. Історія виникнення мовленнєвого етикету	2
12	Тема 12. Виховання мовленнєвого етикету	4
Разом		40

8. Самостійна робота

Кредит та тема	Академічний контроль (форма представлення)	Кількість балів (за видами роботи)	Кількість балів за кредит
Кредит 1.	<i>Підготуйте рекламний проект «Культура</i>	40	40

Теоретичні засади курсу «Культура мовлення і виразне читання»	<i>мовлення та виразне читання як предмет»</i>		
Кредит 2. Техніка мовлення як основна умова оволодіння навичками виразного читання	<i>Дібрати вправи на розвиток дихання та вправи на розвиток якостей голосу</i>	40	40
Кредит 3. Виразне читання прозових творів	<i>Подати літературознавчий аналіз прозового твору (на вибір)</i>	20	40
	<i>Скласти партитуру прозового тексту</i>	20	
Кредит 4. Виразне читання поетичних творів	<i>Скласти партитуру поетичного тексту</i>	40	40
Кредит 5. Мовленнєвий етикет	<i>Скласти конспект заняття для дітей дошкільного віку з теми: «Мовленнєвий етикет»</i>	40	40
Всього балів за самостійну роботу		200 балів	200

10. Методи навчання

1) За джерелом інформації:

- *Словесні*: лекція (традиційна, проблемна, лекція-прес-конференція) із застосуванням комп'ютерних інформаційних технологій (PowerPoint – Презентація), семінари, пояснення, розповідь, бесіда.

- *Наочні*: спостереження, ілюстрація, демонстрація.

- *Практичні*: вправи.

2) **За логікою передачі і сприймання навчальної інформації**: індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичні.

3) **За ступенем самостійності мислення**: репродуктивні, пошукові, дослідницькі.

4) **За ступенем керування навчальною діяльністю**: під керівництвом викладача; самостійна робота студентів: з книгою; виконання індивідуальних навчальних проектів.

II. Методи стимулювання інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності:

1) **Методи стимулювання інтересу до навчання**: навчальні дискусії; створення ситуації пізнавальної новизни; створення ситуацій зацікавленості (метод цікавих аналогій тощо).

11. Методи контролю

1) **Методи усного контролю**: індивідуальне опитування, фронтальне опитування, співбесіда, екзамен;

2) **Методи письмового контролю**: модульне письмове тестування, звіт, реферат;

3) **Комп'ютерного контролю**: тестові програми;

4) **Методи самоконтролю**: уміння самостійно оцінювати свої знання, самоаналіз.

12. Розподіл балів, які отримують студенти

Кредити	I		II		III				IV		V		Накопичувал ьні бали Сума
	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T12	
Практичні заняття	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	120
Самостійна робота	40		40		40				40		40		200
Контроль на робота					40				40		40		120
Інші види роботи			20		20				20				60
Разом	500												
Оцінка	100												

Шкала оцінювання: національна та ECTS

ОЦІНКА ЄКТС	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
E	50-54		
FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано

13. Методичне забезпечення

1. Навчально-методичний комплекс.

14. Рекомендована література

Базова

4. Богуш А. М. Культура речевого общения детей дошкольного возраста : методическое пособие. / А. М. Богуш, О. П. Аматыева, С. К. Хаджирадева. – Одесса, 2003. – 251 с.
5. Гриценко Т. Б. Українська мова та культура мовлення / Т. Б. Гриценко. – К., 2005.
6. Олійних Г. А. Виразне читання. Основи теорії : посібник для вчителів / І. Л. Олійник. – Тернопіль : Навчальна книга «Богдан», 2007. – 224 с.

Допоміжна

3. Водолага Н. В. Театральна абетка / Н. В. Водолага. – Донецьк : Лебідь, 2000. – 108 с.
4. Гавриш Н. В. Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці / Н. В. Гавриш. – Донецьк: ТОВ «Лебідь», 2001. – 218 с.
21. Гавриш Н. В. Де беруться казки / Н. В. Гавриш // Джміль. – 2001. – №1. – С.3-7.
22. Гавриш Н. В. Художня література в освітньому просторі: сучасні технології / Н. В. Гавриш // Дошкільне виховання. – 2011. – № 2. – С. 4-9,
23. Збельська Н. Стара казка на новий лад/ Н. Збельська, Л. Карпуніна // Дошкільне виховання, 2001. – №5. – С. 26-28.
24. Иванчикова Т.В. Речевая компетентность в педагогической деятельности /Т.В. Иванчикова. - М: Флинта, 2010. - 224с.

25. Кизилова В. В. Риторика з основами культури й техніки мовлення : навч.- метод. посіб. для студ. закл. вищої освіти / В. В. Кизилова ; Держ. закл. «Луган. нац. у-т імені Тараса Шевченка», 2018. – 114 с. Мацько Л. І. Культура української фахової мови/ Л.І. Мацько, Л.В. Кравець – К.: ВЦ "Академія", 2007. – 360 с.
26. Михайлюк В. О. Українська мова професійного спілкування : навч. посіб. / В. О. Михайлюк. – К. : ВД «Професіонал», 2005.
27. Мурашов А.А. Культура речи учителя /А.А. Мурашов- М.- Воронеж,2002.-423с.
28. Непийвода Н. Практичний російсько-український словник. Найуживаніші слова і вислови / Н. Непийвода. – К. : Основа, 2000.
29. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування : навч. посіб. / Я. Радевич-Винницький. – К. : Знання, 2006.
30. Ревуцький Д. Живе слово / Ревуцький Д. – Львів, 2001.
31. Савостьянов А.И. Техника речи в профессиональной подготовке учителя /А.И. Савостьянов. - М.: ВЛАДОС.-2001.-144 с.
32. Семенов О. М. Культура наукової української мови : навч. посіб. /О. М. Семенов. – К. : «Академвидав», 2010.
33. Словник-довідник з культури української мови / [Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак].– К.: Знання, 2006.
34. Сучасний словник-мінімум іншомовних слів. – К. : Довіра, 2008.
35. Український орфографічний словник : Близько 174 тис. слів / [за ред. В. Г. Складенка]. – К. : Довіра, 2009.
36. Шевчук С.В. Українська мова за професійним спрямуванням/ С.В.Шевчук, І.В. Клименко. – К: Алерта, 2012. – 696 с.
37. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Тишаліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
38. Луценко І. О. Готуємось до мовленнєвого спілкування з дошкільниками / І. О. Луценко. – К. : Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова, 2001.
39. Шипіло Л. Грі-драматизації – належну увагу/ Л .Шипіло // Дошкільне виховання, 2013. – №1. – С. 14-18.

15. Інформаційні ресурси

1. Закон України «Про дошкільну освіту» // www.mon.gov.ua/img/zstored/files/zakon_zso.doc
- 2.Базовий компонент дошкільної освіти // mon.gov.ua/images/files/doshkilnacerednya/.../bazov-komponent.doc
3. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі». // Упор. О.Л.Кононко. – К. : Світоч, 2014. – // <http://www.mon.gov.ua>
5. Електронний репозиторій публікацій професорсько-викладацького колективу Київського університету імені Бориса Грінченка <http://kubg.edu.ua/2012-08-15-10-06-19.html>
7. Ящур В. М. Бібліографічний покажчик літератури для дітей. ХХІ ст. /В.М.Ящур [Електронний ресурс] // Бібліографічний покажчик. – 2009. – №3. – С.37. – Режим доступу до каталогів: [http:// www /ua. catalog. 2009. literature.](http://www.ua.catalog.2009.literature)
7. <http://www.chl.kiev.ua/>- веб-сайт Національної бібліотеки України для дітей.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра дошкільної освіти

**ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ
З ДИСЦИПЛІНИ**

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ І ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автори:

Старший викладач Кардаш І.М.

Затверджено на засіданні кафедри від «27» серпня 2019 р.

Миколаїв 2019-2020

Контроль є невідомою складовою навчання і проводиться з метою оцінки навчальних досягнень студентів в оволодінні дисципліною згідно з визначеним робочою програмою рівнем досягнень, оцінки ефективності навчального процесу. Підвищення мотивації до навчання.

Система контролю має комунікативну спрямованість, що дозволяє визначити рівень сформованості навичок і умінь. Вона характеризується зв'язністю і зростаючою складністю. І включає поточний та підсумковий види контролю. Цілі та зміст різних видів контролю мають відповідати цілям, завданням та змісту навчання. Порядок нарахування балів і виставлення оцінок під час виконання студентами контрольних завдань зумовлюється обраним видом контролю і повинен бути зручним і практичним. Результати контролю виступають показниками успішності студентів, які можна співвіднести з очікуваними навчальними досягненнями в оволодінні дисципліною.

Поточний контроль реалізується на практичних заняттях, при виконанні тестів і контрольних робіт, написання творчих завдань, усних та письмових опитувань тощо.

Метою підсумкового контролю, що проводиться наприкінці кожного кредиту, є визначення рівня оволодіння студентами дисципліною «Культура мовлення і виразне читання» відповідно до рейтингової системи оцінювання знань.

Підсумковий контроль проводиться у формі заліку.

У процесі оцінювання знань студентів використовуються такі методи діагностики:

- усне опитування (фронтальне, індивідуальне);
- самостійні роботи у формі тестування та розгорнутих відповідей на запитання;
- творчі завдання;
- метод моделювання;
- метод проектів;
- робота в групах;
- складання запитань до теми чи розділу;
- самоконтроль.

Під час діагностики **знань** студентів потрібно враховувати обсяг інформації, оперування поняттями, категоріями, фактами, основними теоріями, законами, закономірностями й принципами, ступінь їх пізнання, здатність до систематизації та узагальнення, що передбачає:

- пізнання й визначення понять, розуміння їх сутності, розкриття змісту, встановлення сукупності зв'язків і залежностей між окремими частинами й цілим тощо;
- виокремлення головного, актуальних теоретичних проблем, усвідомлення їх глибини та визначення шляхів їх розв'язання;
- розуміння законів, закономірностей, принципів, концепцій;
- здатність до узагальнення, систематизації, класифікації явищ і предметів.

Оцінюючи **навички** студентів, враховується:

- наявність практичних навичок у галузі навчальної дисципліни, що сприяють успішному опануванню професійної діяльності;
- якість, швидкість, стійкість, точність їх виконання в різноманітних умовах, зокрема й екстремальних.

Для оцінки **вмінь** враховується:

- наявність конкретних умінь, їхню глибину, стійкість і гнучкість;
- ступінь опанування основними прийомами діяльності та їх творче застосування під час розв'язання нестандартних завдань у різноманітних ситуаціях майбутньої професійної діяльності,
- здатність моделювати професійні дії;
- упевненість, самостійність, обґрунтованість, систематичність цих дій;
- зміст самоаналізу результатів власних дій, характер зіставлення отриманих результатів з основною метою діяльності;
- умотивованість дій та їх усвідомлення;
- наявність помилок, їхня кількість і характер, ступінь впливу на остаточний результат діяльності;
- ступінь ефективності та якість виконаних дій тощо.

Кредит та тема	Академічний контроль (форма представлення)	Кількість балів (за видами роботи)	Кількість балів всього за кредит	Термін виконання (тижні)
Кредит № 1 Тема: «Теоретичні засади курсу «Культура мовлення і виразне читання»»	Підготуйте рекламний проект «Культура мовлення та виразне читання як предмет»	20 20	40	
Кредит № 2 Тема: «Виразне читання прозових творів»	Дібрати вправи на розвиток дихання та вправи на розвиток якостей голосу	20	40	
	Подати літературознавчий аналіз прозового твору (на вибір)	20		
Кредит № 3 Тема: «Виразне читання поетичних творів»	Скласти партитуру прозового тексту	40	40	
Кредит № 4 Тема: «Мовленнєвий етикет»	Скласти партитуру поетичного тексту	40	40	

Кредит 5. Мовленнєвий етикет	Скласти конспект заняття для дітей дошкільного віку з теми: «Мовленнєвий етикет»	40	40	
Всього балів за самостійну роботу		200 балів	200	
ВСЬОГО за семестр – 200 год.				

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра дошкільної освіти

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ І ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автори:

Старший викладач Кардаш І.М.

Затверджено на засіданні кафедри від «27» серпня 2019 р.

Миколаїв 2019-2020

Лекція 1

Тема: Теоретичні засади культури мовлення та виразного читання. Техніка мовлення

План

1. Культура мовлення та виразне читання як педагогічна дисципліна. Спільність і відмінність понять «мова» і «мовлення».

2. Характеристика слова і його значення. Поняття «смысл слова» і «значення слова». Типи лексичних значень. Основні різновиди мовлення. Писемне мовлення і його особливості. Усне мовлення і його особливості. Внутрішнє мовлення і його особливості. Зв'язок між різновидами мовлення.

3. Поняття терміну «виразне читання». Вчення К.Станіславського про словесну дію. Принципи та умови виразного читання. Етичне й естетичне в мові.

4. Технічні показники виразного читання.

Ключові поняття: культура мовлення, виразне читання, мова, мовлення, лексичне значення, словесна дія, техніка мовлення

Література

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990.

2. Дорошенко С. І. Основи культури і техніки усного мовлення : Навч. посібник / С. І. Дорошенко / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – 2-е вид., перероб. і доп. – Харків : ОВС, 2002. – 133 с.

3. Кисіль Г. Г., Кубинський М. В. Культура сучасної української літературної мови : Навчальний посібник / Г. Г. Кисіль. – К. : Міленіум, 2005.

4. Климова К. Я. Основи культури і техніки мовлення : Навч.посібник К. Я. Климова. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Ліра – К, 2007.

5. Коваль А. П. Культура української мови / А. П. Коваль. – К. : Наукова думка, 1966.

6. Коваль А. П. Культура ділового давлення А. П. Коваль. – К., 1974.

Мова є однією з характерних ознак сучасної нації. Мову створили люди, вони її розвивають, удосконалюють. Основна функція мови — бути засобом спілкування, збереження і передачі знань, взаємного розуміння. Мова — слово багатозначне (див., напр., термінологічні словники). Сучасний тлумачний словник так пояснює основне значення його: «*Мова* — це сукупність довільно відтворюваних загальноприйнятих у межах даного суспільства звукових знаків для об'єктивно існуючих явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування у процесі вираження думок» (СУМ, т. 4, с. 768). Мова — єдина, цілісна складна знакова система, точніше система систем: фонем, морфем, слів, словосполучень, речень, яка служить не лише засобом комунікації, обміну думками, закріплення думок, а й засобом їх формування — адже мислення здійснюється на мовній основі, а мова (нормативна) завжди осмислена. Мова як специфічно людський засіб спілкування належить одночасно суспільству й індивідуумові. В обох випадках вона є продуктом історичного розвитку суспільства, яке користується надбанням попередніх етапів життя мови. Мова *єдина* — загальнонаціональна чи міжнаціональна. Мова *спільна* для усіх представників нації. Але мова живе тільки у мовленні, без нього вона буде мертвою.

Мовлення — «спілкування людей між собою за допомогою мови, мовна діяльність» (СУМ, т. 4, с. 770). Енциклопедичний словник пропонує таке

визначення: «Мовлення — функціонування мови в процесах вираження й обміну думок, конкретна форма Існування мови як особливого виду суспільної діяльності». Отже, мовлення — це практичне користування мовою в конкретних ситуаціях і з наперед визначеною метою; це діяльність за допомогою мови, особлива психічна діяльність.

Мова — це: 1) універсальний засіб навчання і виховання людини; 2) енциклопедія людського досвіду; 3) першооснова нагромадження культурних цінностей, засіб вираження змісту культури, спосіб введення окремої людини в процес суспільного культурного розвитку; 4) один з компонентів духовної культури суспільства; 5) засіб координації усіх виробничих процесів; 6) функціонуюча система, нерозривно пов'язана з усіма галузями суспільного життя. **Мовлення** — це: 1) спосіб існування і вияву мови, «мова в дії», мовний процес у багатьох його видах і формах (говір, писання, слухання, читання), мовчазна розмова з самим собою, обдумування майбутнього свого чи сприйнятого від інших повідомлення»; 2) вияв процесу формування (а не втілення) думки; 3) вияв одиниць мови усіх рівнів і правил їх поєднання; 4) засіб конкретизації спілкування (мовного спілкування).

Мова і мовлення поліфункціональні. **Функції мови**: 1) засіб спілкування і об'єктивації спілкування; 2) засіб пізнання і його об'єктивації; 3) засіб творення нових одиниць мовних підсистем і об'єктивації цього процесу; 4) засіб вираження емоцій, внутрішнього стану людини і волі; 5) засіб створення і об'єктивації словесних художніх образів. **Функції мовлення**: 1) здійснення, реалізація процесу спілкування (комунікативна функція); 2) здійснення процесів пізнання (пізнавальна функція); 3) здійснення процесів творення нових одиниць мовних підсистем; 4) здійснення, реалізація процесу вираження емоцій (емотивна функція); 5) здійснення, реалізація процесу творення художніх образів, творів (естетична функція). Отже, функціонально мова характеризується як засіб, а мовлення — як процес.

Мова для всіх її носіїв одна, але реалізація її в мовленні для кожного мовця має свої особливості (при збереженні соціальної природи мовлення). І. С. Торопцев виділяє такі форми існування мови: національна мова (літературна і діалектна — територіальні, професійні діалекти, сленг), індивідуальна мова; форми існування мовлення: зовнішнє мовлення (усне і писемне), внутрішнє мовлення. Мовлення може бути індивідуалізованим, а мова завжди спільна для її носіїв. Відмінність між усною і писемною формами зовнішнього мовлення переважно функціональна: усне мовлення відбувається у вигляді сприйнятої органами слуху усної артикуляції мовних звуків і розраховане на передачу інформації іншим людям з метою впливу на їхню поведінку й діяльність, писемне ж мовлення відбувається у вигляді умовного відображення цих звуків на письмі і має таке ж призначення. Обидві форми мають свої переваги, що не дають можливості вважати жодну з них багатшою чи виразнішою. У писемному вияві мовлення більш організоване, відзначається ретельністю добору лексики, граматично оформляється складніше, чіткіше, різноманітніше, дотримання норм тут строгіше. В усному мовленні може безпосередньо застосовуватись інтонація, паузи, міміка і жести; так само може здійснюватися правка тексту (застосовується варіативність мовних елементів). Отже, усне мовлення твориться (і відтворюється) у кількох виявах: словесному, інтонаційному і візуальному (міміка, жести). Писемному мовленню два останні вияви не властиві. Усне мовлення вважається ситуативним, писемне — контекстуальним. Хоча навіть у високоосвічених людей усне і писемне мовлення

значно відрізняються своєю досконалістю. Людина може добре говорити, але посередньо, а то й погано писати.

Внутрішнє мовлення не реалізується ні у вигляді звуків, ні у вигляді знаків: воно служить для підготовки процесу спілкування, регулює поведінку, опрацьовує отриману інформацію. Внутрішнє мовлення відбувається значно швидше за зовнішнє, воно фрагментарніше, більш згорнуте (часом схематичне).

Мовлення завжди передбачає співбесідника (чи слухача) і у зв'язку з цим буває діалогічним та монологічним. Ці дві форми передбачають чимало екстралінгвістичних факторів: ситуація спілкування, очікуваний результат спілкування, мовні здібності мовця, слухача та ін., адже у мовленні можуть трапитись явища, яких немає у мові, які не засвідчені ніякими словниками і жодною граматиною). Щодо мовних здібностей індивіда, то вони (як продукт розвитку природних задатків у сприятливих умовах) забезпечують людині швидкий, вільний виклад думок, а також допомагають оволодіти новим різноманітним мовним матеріалом, успішно користуватися ним і в побутовій, і в науковій мовній діяльності. Таким людям властива легкість наслідування, тонке чуття мови, чудова словесна пам'ять, швидкість засвоєння і практичне використання мовного матеріалу. Ці якості формуються в процесі активної мовленнєвої діяльності (зокрема в шкільному віці) при наявності добрих зразків та інтересу, поваги до предмета мовлення.

Сама ж реалізація значення слова у мовленні забезпечується такими факторами:

1) Самою мовою. Людина відрізняється від природи, реального світу своїм інтелектом, тобто здатністю мислити, а засобом вираження і передачі думок є мова. Вже сама наявність звукової мови передбачає реалізацію її змісту в акті мовлення. Мовленнєва діяльність залишиться діяльністю незалежно від того, якою мовою вона реалізується, бо з погляду психології не має значення, засобами якої мови буде виражено необхідний зміст.

2) Ступенем (рівнем) володіння мовою. Залежно від того, наскільки добре мовець володіє мовою, один і той же зміст він виражає більш або менш вдало (зрозуміло, виразно, гарно), більш або менш правильно (з помилками чи без них), у більш чи менш узвичаєному режимі (тобто в характерному для даної мови темпі мовлення).

3) Функціонально-стилістичною метою мовлення. Вона передбачає добір оптимальних мовних і мовленнєвих засобів із загальнонаціонального арсеналу мови відповідно до потреб висловлювання. Слід обрати форму мовлення (усну чи писемну, діалогічну чи монологічну), стиль мовлення (розмовний, офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, художній), його колорит (офіційний, інтимний, фамільярний, пестливий, нейтральний тощо).

4) Соціально-психологічними умовами взаємин мовця і співбесідника (напр., шанобливе ставлення мовця до співбесідника, зумовлене віком, соціальним становищем, вимогами норм ввічливості та ін.).

5) Афективним станом одного із співбесідників. Цей стан зумовлює вибір варіанта висловлювання відповідно до того експресивного навантаження, що покладається на дібраний мовний засіб у конкретній ситуації мовлення.

6) Індивідуальними відмінностями мовленнєвого досвіду. Чим цей досвід більший, різноманітніший, тим більша гарантія самобутності, оригінальності мовлення, відсутності в ньому штампів (стереотипів). У людини з багатою практикою спілкування звуковим мовленням (а особливо у людей з творчими задатками, які слід дбайливо розвивати) кожне висловлювання буде творчим, формованим ніби перед очима співбесідника, неповторним. Мовленнєвим контекстом. Він повинен враховуватись і в малих, і у великих словесних

масивах з метою недопущення невиправданих повторів власних одиниць або несвідомого (необґрунтованого) копіювання чужого мовлення. Контроль контексту мовлення забезпечить чистоту, різноманітність, інформаційну вичерпність.

7) Мовленнєвою ситуацією (фактор екстралінгвістичний). Вона зумовлює не тільки зміст, обсяг, синтаксичну організацію, а й форму мовлення, зокрема його темп, висоту тону, паузи та ін.

8) Суспільними функціями мови. Фактичне (активне) і рівноцінне функціонування мови в усіх сферах суспільно-виробничої, наукової, культурно-освітньої та іншої діяльності людини (в усіх функціональних стилях, загальнонаціональній та діалектній формах) .

Культура побутового мовлення. Коли дитина вперше вимовляє слово «мама», для батьків це неабияка подія. Адже в стосунках з дітьми починається спілкування за допомогою мови. Ми уважно прислухаємося до інтонації, експресії, з якими мовлено кожне слово дитини, бо слова ті виражають і фізичний, і психічний стан, і біль, і радість малюка. Нерідко мовлення в ранньому віці ніби ілюструє риси характеру дитини — і ті, що треба розвинути, і ті, які слід вчасно викоринити.

Та ось дитячі слова в'яжуться у фрази... Фрази-докази, фрази-репліки, фрази-комунікації. Тут, погодьтеся, все рідше ми, дорослі, вслухаємося в тональність дитячих слів, менше стежимо за словесною культурою дітей, почасти все необачніше поведимося в ролі зразка мовного етикету для дитини.

Виховується ввічливість і шанобливість передусім у сім'ї. Іноді в щоденному поспіхові, за службовими і домашніми клопатами ми не помічаємо, як виростають наші діти. І раптом знову дивуємось: донька чи син не дякують нам за обід або сніданок, прокидаючись, не бажають «доброго ранку», а лягаючи спати — «доброї ночі», звертаючись з проханням, рідко вживають або ж зовсім не кажуть «будь ласка». А все тому, що так не поводитись між собою батьки, що не були вони ввічливими до дітей. Тим часом наше завдання — змалечку і впродовж усього життя дитини особистим прикладом вчити її чемності. Школа ж, педагоги поглиблюватимуть науку ввічливості.

Дитина повинна вміти привітатися з дорослими: «Добрий день (ранок) І» або «Доброго дня (ранку)!», «Добрий вечір!» або «Доброго вечора!», «Здрастуйте!»; попрощатися: «До побачення!», «На-добраніч!», «Бувайте здорові!», «На все добре!» та ін. Слід пояснити дитині порушення норм мовного етикету, коли вона вітається чи прощається з однолітком так: «Привіт!», «Здоров!», «Драсте!», «Привіт!», «Пока!», «Покедова!», «Адьо», «Чао!» Це переважно розмовно-просторічні формули, окремі ж порушення межують з вульгаризацією форм привітання і свідчать не про невимушені стосунки, а швидше про мовну неохайність, що так само недопустима, як і неохайність в одязі. Нелітературні формули можуть закріпитися в мовленні дитини, ставши надалі вже не безневинним юнацьким жаргоном, а виявом низької мовної культури. Крім цього, форма і тон привітання здатні не лише відтворювати, а й створювати настрій, від чого, погодьмося, залежить і наша поведінка.

Не завжди наші діти вміють відповісти на побутові запитання, наприклад, про життя, справи, чиєсь здоров'я. Адже такі запитання свідчать про щире зацікавлення співрозмовника справами дитини (чи дорослого), тому відповідь повинна починатися словом «Дякую!» (за виявлену увагу) і доповнюватися конкретною відповіддю (наприклад, «Дякую! Все добре». Або «Дякую! Вже всі здорові»). А як часто мірою нашої вдячності іншій людині за певну послугу, допомогу тощо є вміння правильно подякувати. «Дякую!», «Щиро дякую!», «Спасибі!» — правильні формули. «Велике спасибі!», «Гарно дякую!», «Дуже дякую!» — просторічні. Рівень мовленнєвої культури в описаних ситуаціях свідчить про міру вихованості, чемності людини.

Природно, спілкуватися з вихованою людиною легко, стосунки з нею відзначаються ширістю й невимушеністю, емоційною врівноваженістю. А це дуже важливо для життєвого ритму. Одного разу довелось стати свідком такої сцени. Юнак, помітивши, що в жінки, яка йшла попереду, зайняті обидві руки, поспішив відчинити їй двері. Жінка подякувала за увагу і повагу до своєї особи, а хлопець широко здивувався. У того юнака, безперечно, чемність була не показною, а органічною, натуральною рисою характеру, що виховувались, без сумніву, змалечку. Виховувалася, очевидно, у кожній життєвій ситуації. Ми ж, дорослі, почасти нехтуємо окремими буденними ситуаціями, в яких може опинитися дитина. Дитина повинна давати повну відповідь на запитання «Де ти мешкаєш?» («Я живу в Чернівцях, на вулиці Першотравневій, номер 10, квартира 3»), «Як тебе звуть?» (слід називати своє повне або скорочене — але не фамільярне — ім'я, правильно називати прізвище, ім'я, по батькові), уміти звернутися з проханням (напр., «Скажіть, будь ласка, котра година?», «Будьте ласкаві пояснити...»)

Для дитини звичними повинні бути формули «Дозвольте запитати!», «Поясніть, будь ласка!», «Допоможіть, будь ласка!» та ін. Норма мовного етикету включає в себе і вміння просити вибачення: «Пробачте (вибачте), будь ласка» (форма «Даруйте» — розмовна, а «Перепрошую» — діалектна), уміння вибачити: «Будь ласка», тобто «Вибачаю».

Засвоєння норм літературної мови — тривалий процес, який починається з дитинства, а вивчення й застосування функціональних можливостей мови триває впродовж усього свідомого життя. Адже того, що засвоєно з уст матері, в житті замало. Коли дитя йде до школи, критерієм істини для нього в багатьох випадках стає слово вчителя. І не лише бездоганне знання свого предмета, не лише педагогічна майстерність, досконалість методичних прийомів, а й словесно-естетичний рівень подання знань формує юну особистість. Тому дуже прикро, коли цей рівень недосконалий, коли вчитель байдужий до свого мовлення і до мовлення учнів. З цього починаються «дивні», «несподівані» помилки дикторів, редакторів, авторів посібників, творчих і керівних працівників, інженерів, вихователюк дитячих садків, молодих матерів.

Виховання культури мовлення — справа не лише вчителя-словесника. Його правильний наголос, точно вжите слово, чітка побудова фрази будуть безслідно зруйновані, якщо фізик, математик, біолог чи історик це ж слово наголосять неправильно або невдало введуть у контекст. І даремні будуть намагання мовника — він не має академічного часу для загострення уваги на всіх можливих помилках акцентуації, слововжитку, вимови.

Кожен учитель повинен володіти здоровим, неупередженим відчуттям мови (без архаїзаторства, примітивізму, пуризму), постійно стежити за змінами, які відбуваються в нормах вимови, наголошування, слововживання у зв'язку з глибшим вивченням загальнонародної мови, тенденцією до взаємозбагачення національних мов, вирівнюванням діалектів. Треба вміти самому і навчити учнів уважно (інколи з олівцем) читати наукову, технічну, публіцистичну, художню літературу. Неможливо весь педагогічний шлях пройти тільки з багажем, набутим у стінах вузу.

Труднощі починаються з першої хвилини перебування в класі. Потрібно підготувати учнів до роботи. І як запитати: «хто черговий чи хто черговий?» (**черговий!**). «Яке було домашнє завдання чи завдання?» (**завдання!**) Або: «Що було дано, завдано чи задано додому?» (**задано!**) А як правильно сказати: «розкрийте,

розгорніть чи відкрийте зошити (книжки)?» (**відкрийте**), покладіть, положіть чи поставте ручки?» (**положіть**, краще — **покладіть**); витріть, стеріть чи зітріть дошку, чи з дошки» (**витріть дошку**, але **зітріть з дошки!**); «підніміть, підійміть, здійміть чи піднесіть руку?» (**піднесіть!**); «слідкуйте чи стежте по тексту чи за текстом?» (**слідкуйте за текстом!**); «слухайте перше питання чи запитання?» (**запитання!**); «переверніть чи перегорніть сторінку?» (**перегорніть!**) і багато ін. Потрібно зробити зауваження — і чуємо: «не мішай!» (**не заважай!**); «не списуй у товариша» (**від товариша**); «у тебе нечітка уява про події» (**уявлення**); «відповідь невірна» (**неправильна**); «тихше!» (**тихо!**) «замовчте!» (**замовкніть!**) та ін. А ось підсумовують і дають домашнє завдання: «коротше кажучи» (**коротко кажучи**), «другим разом» (**іншим разом**), «це підготує хтось другий» (**інший**), «слідуючий урок» (**наступний**), «на домашнє читання» (**читання**) і т. д. Стереотипів у вчительській мовній практиці є чимало, але вони повинні бути точними, відповідати діючим нормам.

Трапляються труднощі не лише у застосуванні стереотипів, а й у використанні специфічної лексики, професіоналізмів, термінів (загальнонаукових і спеціальних). Адже багато слів змінило наголос за час, відколи їх засвоїли вчителі старшого покоління: **родовий відмінок, просте речення, дефіс, вчення, генезис, догмат, епілог, живопис, знахідка, зубожілий, буржуазія, екскурс, каталог, індустрія, компроміс, металургія, повстання, позначка, поміщиця, ракурс, сегмент, центнер, цемент, адресний (від адрес) і адресний {від адреса} безпредметний, єретик, вигнанець, експерт і т. д.** Близькозвучні слова (напр., **професійний і професіональний, диференційний і диференціальний, пропорційний і пропорціональний, гармонійний і гармонічний, декораційний і декоративний, ситуаційний і ситуативний**) можуть бути термінами різних галузей знань, і «довільність» їх використання недопустима, а можуть бути тотожними за семантикою, але відмінними за активністю функціонування (порівн.: **офіціальний, емоціональний, диференціональний, принципіальний**, але частіше — **офіційний, емоційний, диференційний, принциповий** та ін.).

Мовний режим повинен бути єдиним для всіх шкільних підручників, усіх педагогів (і адміністраторів), мовним етикетом повинні володіти учні й учителі.

Не можна допускати помилок інтерферентного характеру, як-от: **відповідати по бажанню, у відміну від тебе, по проханню старости, в доказ привести слова, по домовленості з паралельним класом, по дорученню вожатого, по ініціативі старшокласників, по програмі, по плану, по наказу, згідно наказу, години по фізиці замість: за бажанням, на відміну, на прохання, на доказ, навести слова, за домовленістю, за дорученням, з ініціативи (за ініціативою), за програмою, за планом, за наказом, згідно з наказом, години з фізики тощо.**

У наш час говорять не лише про мовний етикет, а й про мовний стиль учителя. Його визначальними рисами є відповідність діючим мовним нормам, бездоганне володіння позамовними засобами (мімікою, жестом, правилами членування мовного потоку, темпом мовлення, тембром звука), «секретами» виразного читання. Важливо, щоб у вчительському колективі панувала атмосфера доброзичливої уваги і до мовлення колег, і до мовлення учнів. Треба боротися зі шкільним юнацьким жаргоном, викорінювати слова типу **законно, сила, залізно, цвайка, зрізатись, зарізати** та ін. (по-рівн. учительські жаргонізми: **запаритись (втомитись), зірватись (втратити контроль над собою), врізати двійку, туберкульозна трійка, деша**

(директор школи) тощо; студентські жаргонізми: **хвіст (двійка), общага (гуртожиток), стипуха (стипендія), класно (прекрасно), зредукувати (втекти)** і т. д. Учнів потрібно навчати долати труднощі, які виникають у процесі мовного спілкування, а не уникати їх.

Як свідчить назва курсу «Культура мовлення і виразне читання», він складається з двох розділів: культури мовлення і виразного читання, або техніки мовлення.

Під культурою мовлення розуміється володіння нормами літературної **мови** у вимові, вживанні слів і їх форм, у будові речень і вмінні користуватися мовними засобами **в** певних ситуаціях спілкування. Як навчальний предмет культура мовлення має на меті сприяти виробленню у студентів 1) правильності усного мовлення, тобто відповідності літературній мові, і 2) майстерності мовлення, що виявляється **в** умінні добирати з існуючих у мові варіантів ті мовні одиниці, які дохідливо й виразно (ясно, чітко) формулюють висловлення. Висловлення — це одиниця мовленнєвого спілкування, яка має смислову цілісність. У переважній більшості воно відповідає реченню як синтаксичній категорії. Однак висловлення бувають такі, які **в** граматичну схему речення не вкладаються, наприклад, слова **так, ні** (у синтаксисі їх називають словами-реченнями), репліки **в** діалогах: **ого, хе, еге** тощо. Це — висловлення, але не речення **в** строгому розумінні терміна.

Кінцева мета освоєння культури мовлення пов'язується з досягненням навички говорити правильно і гарно.

Окремий розділ практичного освоєння культури усного мовлення становить техніка мовлення. Вона визначає норми артикуляції (тобто утворення) звуків і використання пауз, сили, темпу і тембру голосу як інтонаційних елементів висловлення. (Інтонація — від **лат. inЮпо** — голосно вимовляю — ритмомелодійний лад мовлення, що залежить від підвищення або пониження тону при вимові).

Основи культури і техніки усного мовлення ґрунтуються на літературній мові: її звуковому і словниковому складі, граматичній будові. Тим-то й зрозуміло, що оволодіння навичками правильного й дохідливого мовлення неможливе без знань з фонетики, лексикології (науки про слово), граматики. Але опанування цього курсу не передбачає повторення здобутих у школі знань і умінь. Об'єктом його розгляду є найбільш поширені відхилення від літературної мови, подолання яких має спиратися на знання шкільного курсу української мови. Кажуть, що **в** житті важливо знати, чого не знаєш, тоді завзятіше берешся за навчання. Сподіваємось, що цей принцип допоможе **в** оволодінні культурою і технікою мовлення.

Відхилення від літературної норми зумовлюються різними причинами.

Це, по-перше, хиби, спричинені мовленнєвим оточенням, у якому живуть, навчаються ті, хто їх припускає. Оточення може бути діалектним (від **діалект** — місцевий (територіальний) різновид мови) або багатомовним, що не сприяє виробленню чистого мовлення.

Це, по-друге, помилки, викликані слабкими знаннями фонетики і граматики, поганою обізнаністю з словниковим складом літературної мови, зокрема з лексичними запозиченнями.

Це, по-третє, недбале ставлення до своєї мовленнєвої діяльності, байдужість до того, де, коли і як сказане те чи інше слово: доречне воно чи недоречне, приємне чи образливе.

Але що б не зумовило похибки в мовленні освіченої людини, вони прикрі, адже рідна мова — не тільки засіб порозуміння в колективі, а й показник загальної культури

носія мови. Він повинен розуміти, що мова дозволила йому стати людиною розумною, інакше кажучи, вона створила його. То хіба можна зраджувати свого творця?

Завдання курсу, по-перше, допомогти студентам усвідомити основні вимоги до культури і техніки мовлення, по-друге, озброїти майбутніх учителів і вихователів розумінням того, над чим вони повинні працювати в прагненні підвищити рівень своєї мовленнєвої культури. Виконання цих завдань залежатиме не тільки і не стільки від викладачів, які вестимуть цей курс, скільки від сумлінності тих, хто освоюватиме його. Сформувати навички техніки і досягти культури мовлення можна за умови, якщо сам мовець прагне цього.

Важливу роль у набутті навички вимовляти звуки відіграє самоконтроль. Необхідно навчитися слухати себе і контролювати власне промовляння звуків, чути вживані слова, звіряти з літературною нормою. Завдання це настільки просте, наскільки й складне. Складність його в тому, що контролювати доводиться самого себе. А це непросто. В одному з віршів поетеса Л.Костенко зверталася до поетів з словами: «Шукайте цензора в собі». Перефразовуючи влучно сказане, можна порекомендувати майбутнім наставникам дітей: шукайте в собі критика своїх здобутків в освоєнні культури і техніки мовлення. Спробуйте виявити свої хиби у вимові за допомогою магнітофона: записуйте свій голос і перевіряйте чіткість і правильність вимови звуків, слів, уміння інтонувати різні типи речень. Робота над технікою мовлення має здійснюватись упродовж усього курсу.

З методичних міркувань вивчення курсу починається з вироблення навичок, пов'язаних з технікою усного мовлення як необхідних підвалин для успішного засвоєння вимог культури мовлення.

Лекція 2

Тема: Засоби логіко-емоційної виразності читання (ЗЛЕВЧ).

План

- 1.** Технічні показники виразного мовлення і виразного читання.
- 2.** Виразність мовлення й структурно-інтонаційна організація тексту.
- 3.** Інтонація. Засоби логіко-емоційної виразності читання й мовлення.
- 4.** Методика практичного використання засобів логіко-емоційної виразності

Ключові поняття: наголос, інтонація, паузи, виразність мовлення, дикція, дихання.

Література:

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990.
2. Головин Б.Н. Основы культуры речи. - М.: Высш.шк., 1980.
3. Дорошенко С.І. Основи культури і техніки усного мовлення: Навч. посібник / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – 2-е вид., перероб. і доп. – Харків: ОВС, 2002. – 133 с.
4. Кисіль Г.Г., Кубинський М.В. Культура сучасної української літературної мови: Навчальний посібник. – К.: Міленіум, 2005.
5. Климова К.Я. Основи культури і техніки мовлення: Навч.посібник. – 2-е вид., випр. і доп. – К.: Ліра – К, 2007.

Із шкільної лави відомі вимоги говорити правильно, чисто, точно, логічно, виразно, доречно. Вони становлять перелік якостей літературного усного мовлення, а саме: правильності, чистоти, точності, логічності, доречності, виразності, багатства.

До технічних показників виразного мовлення і виразного читання належать: *дихання, голос, дикція (вимова), інтонація (тон), темп, жест і міміка*. Лише добре оволодіння кожною складовою техніки виразності мовлення може гарантувати його високу якість. Отже, техніка мовлення (і читання) — це навички, вміння реалізувати мову в конкретній мовленнєвій ситуації так, щоб вона справляла на слухача евристичне (інтелектуальне), емоційно-естетичне, спонукаюче враження.

Дихання — один з головних життєдіяльних актів людського організму. Його виконує людина постійно, у певному ритмі, незалежно від мислительної діяльності (остання, до речі, фізіологічно теж пов'язана з диханням). Але дихання є й основою виголошеного мовлення: звучання, «голос» мовлення починається з вдихання повітря у легені. Правильне дихання забезпечує чистоту, красу, різноманітність відтінків людського голосу. Диханням теж можна керувати: навмисне дихання (ненавмисне — акт суто фізіологічний) здійснюється з метою видозмін у процесі говоріння, яких потребує текст за ідейно-естетичними та іншими настановами.

У процесі дихання активну участь беруть: носоглотка, бронхи, легені, грудна клітка, діафрагма. Щоб їх робота була правильною, вони повинні бути фізично здоровими, розвинутими. Отже, не слід пропонувати промовляти для аудиторії людині, котра в даний момент погано себе почуває (це насамперед стосується учителя, лектора, учня, який повинен виконати завдання з виразного читання).

Звичайно, дихання формується з часом, ростом людини, адже якість його (глибина, тривалість, довжина паузи тощо) залежить і від віку мовця. Дихання має два основні акти: вдих і видих, якість яких теж відповідно забарвлює звукове мовлення, а пауза між ними є показником характеру дихання — ненавмисне: вдих — видих — пауза; навмисне: вдих — пауза — видих.

Кращим — найповнішим і правильним — вважається змішаний тип дихання: реберно-діафрагмовий, тобто, коли в процесі дихання рухаються і ребра, і діафрагма. Переконалися в цьому можна так: покладемо праву руку на діафрагму, а ліву — на лівий бік грудної клітки; набравши повітря через ніс, злегка затримавши його, промовимо фразу (видихуючи повітря під час промовляння її через рот) — ми повинні відчутти рух ребер і діафрагми.

Умови правильного дихання такі:

1. Вдихати повітря через ніс слід вільно, безшумно.
2. Починати говорити можна тоді, коли в легені взято незначний надлишок повітря, необхідного для виголошення структурно-логічної частини тексту: це позбавить від «позачергового» вдиху, який порушує плавність і ритм мовлення, спричинює уривчастість, поверховість дихання.
3. Не допускати, щоб повітря було витрачене повністю (тобто не допускати повного звільнення легенів від повітря) — це призведе до аритмії, фальцетів та ін. Витрачати повітря слід економно й рівномірно.

Слід скористатися кожною природною зупинкою в мовленні для дозбирування запасу повітря у легені. (Дозбирування повітря під час природних зупинок здійснюється так званім нижнім диханням; рухається діафрагма, а верхня частина грудної клітки і ребра підняті й нерухомі).

Поповнювати запас треба своєчасно і непомітно.

4. Пам'ятати, що від глибини вдиху залежить сила видиху, отже — сила звучання голосу.

5. Вдихати і видихати слід безшумно, непомітно для слухача, адже якісний звук утворюється спокійним струменем повітря, що виходить під час рівномірного вдиху і видиху (тут не йдеться про афективне мовлення).

Таким чином, умови, за яких дихання під час мовлення буде правильним, можуть бути реалізовані систематичним тренуванням. Окрім тренування, необхідно дотримуватися і деяких гігієнічних правил:

- 1) не слід читати вголос чи промовляти у непровітреному, душному, з надто сухим повітрям приміщенні;
- 2) дихання залежить і від розміру приміщення, його акустики: сила звука залежить від якості дихання, яка зумовлена активною роботою реберних, діафрагмових і голосових м'язів;
- 3) оскільки надлишок повітря утруднює утворення звука, не слід набирати в легені надто багато повітря;
- 4) поза повинна бути вільна (рівно сидіти, краще — стояти), грудна клітка не стиснута, голова піднята).
- 5) не можна надмірно підсилювати голос — напружувати голосові зв'язки, бо це вимагатиме напруження і від дихального апарату, що призведе до розладу всього апарату мовлення;
- 6) не слід без належної паузи переходити від афективного до врівноваженого мовлення — у стані афекту дихання не може бути правильним.

Правильного дихання, яке необхідне для виразного мовлення — власного чи авторського тексту,— можна навчитися. Звичайно, це досягається не тільки індивідуальним тренуванням, а й увагою до кращих зразків мовлення. Оскільки кожна людина для когось у певний час буває прикладом (зразком), вона повинна говорити добре, виразно.

Голос. Голос, пояснює тлумачний словник української мови,— це «сукупність різних щодо висоти, сили і тембру звуків, які видає людина (або тварина, що дихає легенями) за допомогою голосового апарата» (СУМ, т. 1, с. 115). Голос — це дієвий компонент звукового мовлення. Вдихаючи і видихаючи повітря у процесі говоріння, людина змушує голосові зв'язки змикатися і розмикатися. Внаслідок цього з'являється голос. Таким чином, він стимулюється інтелектом мовця, його емоціями (бажанням говорити), волею. Це — результат складної фізіологічної і психічної діяльності людського організму. Сам голос — слабкий. Щоб він зазвучав, необхідне посилення звуків голосу. Воно здійснюється резонаторами (посилювачами): грудною кліткою, піднебінням, зубами, носовою порожниною, кістками обличчя, лобними пазухами, тобто є верхній резонатор (ротова порожнина, ніс) і нижній, грудний резонатор (дихальне горло, бронхи, легені). Отже, звучання голосу, його сила залежить від побудови резонаторів, від того, в якому вони стані і чи правильно спрямовуються звуки голосу в резонатори. Від цього ж залежать і тембр голосу, тобто його якість, що відрізняє даного мовця від будь-кого іншого. Тембр залежить не від основної тональності голосу, а від додаткових, супровідних тонів —

обертонів, які зумовлюються будовою гортані, ротової і носової порожнини мовця. Основні властивості голосу такі: 1) повнозвучність — тобто невимушена, вільна звучність, на противагу крикливості або напруженій звучності; 2) милозвучність — тобто чистота і свіжість тембру (без сторонніх призвуків: хрипіння, сипіння, скованості та ін.), вроджена краса звуків; 3) мелодійність — здатність голосу відхилятися за певними законами вгору, вниз, встановлюватися на середньому рівні, знову підвищуватись і падати тощо; 4) злетність — здатність голосу зберігати свою звучність у великому приміщенні, коли мовець не напружується, щоб подолати голосом значну відстань; здатність голосу виділятися на фоні інших звуків; 5) гнучкість — здатність легко і швидко змінюватися за висотою, силою, тривалістю звучання і тембром, тобто здатність легко переходити від високих звуків до середніх чи низьких і навпаки; 6) висота (звуковисотність) — це якомога повніше використання мелодійного діапазону голосу, доступне розширення звукових можливостей; 7) об'єм, або діапазон — тобто кількість доступних для відтворення нот, залежить від наявних у голосі відносних нот і тонів; 8) сила — це повноцінність, компактність (не гнучкість!) звуків, визначається тим простором, який звук повинен заповнити; 9) тривалість (темп) — збереження позитивних властивостей голосу в різноманітних формах використання його під час мовлення (темп повільний — середній — швидкий і їх відтінки), тобто здатність людини довго, не втомлюючись, говорити повними, чистими звуками.

Голос — це надзвичайно тонкий, поліфункціональний інструмент: він змушує чути не лише вухо, а й очі — голосом можна відтворити будь-яку картину, створити образ, передати емоції. Тобто голос — виразник не лише розуму (змісту), а й серця (емоційності) тексту. Тому досконале володіння власним голосом — головна умова виразності мовлення: залежно від обставин (або завдання) мовець повинен змінити, не чинячи насильства над диханням, голосовими зв'язками тощо, тембр голосу, його мелодіку, висотність, силу. Звичайно, самих лише природних даних для цього замало — голос необхідно тренувати, зокрема людям, які користуються голосом впродовж тривалого часу.

Головні гігієнічні вимоги до голосу такі:

1. Пам'ятаючи, що голосові зв'язки зношуються, виснажуються, не слід їх напружувати чи змушувати працювати без відпочинку понад критичну для голосу часову межу.
2. Оскільки краса і сила голосу залежать від органів дихання, гортані і резонаторних порожнин, слід подбати про їх скоординовану роботу, що можливе насамперед за умови їх доброго фізичного стану (здоров'я).
3. Враховуючи вікові особливості голосу, зокрема можливі зміни звучання у школярів 11—14 років, не слід домагатися видозмін від голосу, який перебуває в стані фізіологічної перебудови. Кожну зміну голосових властивостей, зокрема зміни регістрів, темпу, сили звучання треба здійснювати невимушено, без напруження (цим збережемо працездатність органів голосотворення) і непомітно для слухачів, чим можна домогтися переконливості, органічності нашого сприйняття і сприйняття слухача.
4. Оскільки поліпшення тембру залежить і від нашої волі, то вона повинна підпорядковувати собі наш настрій, психологічні

особливості, фізичний стан тощо.

Від мовця вимагається нормальне, правильне голосоведення, яке залежить і від того, чи вміє він чути самого себе, тобто зміст своїх слів і вкладені в них емоційно-експресивні заряди, і від усвідомлення того, до кого і з якого метою він звертається (а при читанні чужого тексту — від задуму автора, його ідеї, від форми твору та ін.).

Дикція, орфоенія. Щоб говорити добре, необхідно володіти собою, своїм голосом, мати відпрацьовану дикцію. Дикційна і орфоенічна чистота мовлення — його визначальна якісна ознака. *Дикція* — це правильна, виразна артикуляція, засіб якісного розрізнення звуків мовлення, а *орфоенія* — це норми вимови, які діють у даний час, літературні норми. «Словник української мови» тлумачить слово *дикція* як «манеру вимовляти слова; вимову» (т. 2, с. 216), а слово *орфоенія* — як «систему загальноприйнятих правил літературної вимови якої-небудь мови; ... вимова слів відповідно до таких правил» (т. 5, с. 751). А звідси *дикція* має особистісну характеристику, а *орфоенія* — загальнонародну. Ці поняття взаємозалежні, для обох потрібні і практика, і знання правил.

Систематичні вправи з артикуляції, вироблення стереотипів рухів і позицій органів мовлення забезпечать ясність і чистоту вимови: допоможуть подолати скованість органів мовлення, шепелявість, поспішність чи сповільненість вимовлення, загикування, сюсюкання, гаркавість, гугнявість та ін. Знання ж сучасних орфоенічних норм буде еталоном дикції. Звичайно, і на дикцію, і на орфоенію впливають різні фактори: а) особливості діалектного мовлення; б) інтерферентні явища білінгвістичної практики; в) варіантні явища літературної вимови (точніше, незнання цих варіантів); г) індивідуальні особливості (фізичні вади) органів мовлення; д) психічний стан мовця, ситуація. У зв'язку з цих необхідно:

1) контролювати мовлення щодо темпу, пам'ятаючи, що при нормальному темпі мовлення за хвилину говоримо не більше 70—75 слів, що становить 8—10 речень («скоромовлення» не допустиме, воно спотворює вимову, чіткозвучність);

2) уникати монотонного мовлення, яке з'являється при «розтягуванні» мовлення;

3) не ковтати в словах останніх складів і не допускати інтонаційного згасання останніх слів у реченнях;

4) пам'ятати про залежність дикції від дихання і голосу, дбати про правильність дихання і володіння голосом, що, безсумнівно, з'явиться лише внаслідок серйозних тренувань;

5) не допускати манірничання, «фальшивої інтелігентності» у вимові окремих звуків; залишатись у мовленні самим собою, а не копіювати якусь знаменитість чи власного кумира;

6) дбати про фізичне здоров'я артикуляційного мовного апарату.

Отже, дикція, як і голосові властивості, зумовлюється фізіологічними причинами, вольовою спрямованістю звука, етикою. А ще — добрим знанням орфоенічних норм, які діють у конкретний час. До орфоенічних норм прийнято зараховувати норми вимови звуків і наголошування складів у слові, оскільки на характер вимови звука впливає його наголошена чи ненаголошена позиція.

Основні орфоепічні норми такі:

1. Голосні звуки як під наголосом, так і в ненаголошеній позиції вимовляються повнозвучно (в українській мові голосні в усіх позиціях — за деякими винятками — є звуками повного творення).

а) Вимова [а], [о] — повнозвучна і ясна в різних позиціях: [мати], [знати], [крашчати], [занан':а], [гроза] та ін.

б) Голосний [е] під наголосом — звук відкритий, широкий (навіть перед м'яким приголосним), а в ненаголошеній позиції виявляє тенденцію до звуження, більшого чи меншого підвищення артикуляції, через що наближається до [и]. Порівн.: [ден'], [дешчо], [дес'ат'], [л'удеї], [л':е] — [ве^всна], [ме^нта], [де^нржава], [ме^нне] та ін.

в) Голосний [и] (з давніх [ы] та [и]) — звук переднього творення, внутрішній, обнижений, відкритий, з легким відтінком [е]; [ти^схо], [ми^с], [ти^снути] (порівн.: [лис] і [лес], [гни] і [гне], [жди] і [жде] — смислорозрізнювальна роль вимови). У ненаголошеній позиції — [збе^нрати], [сте^нрати], [же^нла], [шве^нден'ко] та ін.

г) Голосний [і] — вузький передній звук, виразно напружений в усіх позиціях (незалежно від наголосу і від того, з якого давнього звука він походить — з [Ѣ] чи [о], [е], [и]). Напр.і [ст'іл], [сн'ігй], [з'ірка], [т'ік], [д'іло] та ін.

д) Голосний [у] — високий, задній, лабіалізований звук. У ненаголошеній позиції схильний до дещо обниженої артикуляції, а початковий ненаголошений [у] може ослаблюватися до [у] нескладового. Порівн.: [вулиц'а], [вухо], [парубок], [мачуха], [буд'ак], або [кусйти], [научйтел'а], [ушкварити], [зути].

2. Приголосні звуки української літературної мови вимовляються виразно, чітко (за нечисленими винятками).

Вимова дзвінкх приголосних здебільшого точно відповідає їх написанню, напр.: 1) У кінці слів — [дуб], [гриб], [Ібезхйб], [хблод], [сад], [раз] [морбз], [Ібезваз], [сторож], [р'іж], [н'іж], [р'іг], [п'іл'г], [Ібездор'іг], [Імал'в], [Ібарв].

2) Перед глухими: [дубки], [обставини], [р'ідко], [казка], [н'іжка]. Українській літературній вимові акання і укання (хіба що так зване помірне) не властиві.

Наголос. В українській мові наголос (тобто виділення певними фонетичними засобами одного із складів у межах слова або словосполучення) може бути словесним, логічним, або смисловим, емпатичним (емоційно-розрізнювальним).

Для досягнення виразності мовлення, як і для виразного читання, слід не забувати, що в фонетичному аспекті наголос є: *музичним, динамічним* (силовим, видиховим), *монотонним* чи *політонічним*, *висхідним*, *нисхідним* чи *висхідно-нисхідним* — *нисхідно-висхідним*, *двовершинним*, *двополюсним*, *рівним*; у морфологічному аспекті — *нерухомим* чи *рухомим* (різномісним, вільним, традиційним), *подвійним* (дублетним), *видільним*, *головним* чи *другорядним* (побічним, допоміжним), *ритмічним*, *закритим—відкритим* та ін. Відносно різних одиниць мови наголос буває *складовим*, *словесним*, *фразовим*, *мовленнєвого такту*, *об'єднуючим*. Щодо тембру мовлення та інтелектуального його змісту — *логічним*, *афектованим* (переносить залежний член в становище головного). У поезії наголос буває *ритмічним* (метричним) — як засіб організації віршового ритму, і *надсхемним* (вставним) — з'являється у слабкому місці вірша з логічних причин.

Окрім цього, за роллю в звуковій організації мовлення «варто розрізнати функціональний наголос, що бере безпосередню участь у розрізненні лексичних або граматичних значень слова, і наголос умовний, що склався історично, закріпившись за певним місцем у слові.

Основні функції наголосу такі:

- 1) об'єднуюча — формує фонетичну єдність слова; навколо наголошеного складу групуються ненаголошені; у слові наголос може бути кореневим, префіксальним, суфіксальним, флективним;
- 2) розчленовуюча — розмежовує слова в мовленнєвому потоці (це особливо важливо для мов з фіксованим наголосом); цю роль виконує і логічний наголос, і смислорозрізнявальний фразовий (як *би* — *якби*; *теж* — *те ж*, *тому* — *тому*);
- 3) словорозрізнявальна — розрізняє слова одного звукокомплексу, але різного значення (омографи): *мука* — *мука*, *замок* — *замок*, *клени* — *клени*, *туга* — *туга*, *луна* — *луна*, *колос* — *колос*, *вигода* — *вигода*;
- 4) форморозрізнявальна — розрізняє граматичні форми слів (*сторони* — *сторони*, *ноги* — *ноги*, *руки* — *руки*, *сбсни* — *сосни*, *слова* — *слова*, *прислухатись* — *прислухатись*, *зазнають* — *зазнають*).

Акцентуаційні норми мають еталоном живе народнорозмовне мовлення, тому ці норми частіше змінюються, відбувається їх уточнення, що (разом із впливом діалектного мовлення та білінгвістичної практики) є однією з причин типових помилок у наголошуванні слів. Тому словники наголосів повинні бути настільною книгою спеціаліста, хоча ні в якому разі не можна дозволяти собі так звані професійні наголоси (*металургія*, а не *металургія*; *ветеринарія*, а не *ветеринарія*; *медикамент*, а не *медикамент*), як не можна і поетові відступати (задля ритму) від загальнонародного наголосу.

Власні назви іншомовного походження зберігають (здебільшого) наголос, який вони мають у мові, з якої запозичені. Це особливо важливе для запозичень з мов, що мають постійно фіксований наголос: з французької — на останньому складі (Барбюс, Пастер, Стендаль), з англійської — на першому складі (Гамлет, Діккенс, Шекспір, але й Шекспір, Байрон), з польської — на передостанньому (Міцкевич, Тувім, Словацький). Хоча й тут можливе перенесення наголосу (порівн. англ. Чемберлен, Фультон, Вашингтон, Гудзон, в укр. мові — і Чемберлен, Фультон, Вашингтон, Гудзон).

В основу правил наголошування українських назв (топонімів, антропонімів та ін.) покладено традиційний, історичний підхід, що вимагає від мовця знання цієї історичної традиції.

Отже, акцент — засіб виразності мови і мовлення, без якого неможлива їх евфонічна і смислова довершеність. Щоб володіти цим засобом, необхідно знати діючі акцентуаційні норми і окремі явища історії наголошування слів (хоча в наукових розвідках а акцентології здебільшого констатується норма, а не з'ясовується її причина).

Виразність мовлення й структурно-інтонаційна організація тексту. Виразним вважаємо мовлення, яке за допомогою відповідних засобів, прийомів викликає особливий інтерес, посилену увагу співрозмовника до змісту і форми

мовлення, формує відповідну інтелектуальну, психологічну чи емоційну реакцію на почуте (прочитане).

Цікавість до уроку, лекції, бесіди, художнього чи сценічного твору пояснюється різними причинами: темою (її новизною, актуальністю), психологічною настановою автора (навіть його особистістю та особистістю інтерпретатора), характером доказовості, логічністю викладу.

Однією з умов, за яких виникає зацікавлення, є особливість структури мовлення: його ритм, мелодія, темп, інтонування, паузи, тембр і т. д. Коли яка-небудь із структурних ознак мовлення нас не задовольняє або суперечить логічності, точності, правильності, естетиці викладу, то мети досягнуто не буде — думки і почуття не відгукнуться або відгукнуться не в унісон із задумом.

Зрозуміло, що ми говоримо не зовсім так, як пишемо: в усному мовленні є значно більше можливостей передати почуття, настрої, стан людини, перспективу спілкування; воно характеризується безпосередністю спілкування мовою, яка звучить, жестами і мімікою, які бачиш. Виразність у писемній формі мовлення хоч і може бути відтворена, але арсенал її бідніший.

Виразність формується: 1) ситуацією спілкування і 2) структурними стилями мови. Ситуація спілкування сприяє формуванню індивідуальності, самобутності мовлення конкретного мовця у типовій для всіх членів суспільства (або значної їх частини) життєвій сфері. Наприклад, виразність мовлення батьків з дитиною, яка тільки-но вчиться говорити, не тотожна виразності розмови з підлітком; виразність мовлення учителя відрізняється від виразності політичної промови чи дипломатичного діалогу; виразність мовлення актора-читця і вчителя, що читає той же текст у класі, не повинні бути однаковими. Є виразність мовчання і виразність крику, спокою, урівноваженості — і афекту, виразність захоплення — і зневаги, зненависті, впевненості — і розгубленості та ін. Мовні сфери (структурні рівні) формують виразність вимови, наголошування та інтонації, словотвору та лексики, морфології та синтаксису. Виразність стильова і стилістична — це значною мірою виразність і ситуаційна, і рівнева, мовностилістична.

Виразність мовлення буде досягнута тоді, коли:

- 1) людина мислить самостійно, не за шаблоном, змушує власну свідомість постійно працювати;
- 2) мовець має щирий інтерес до того, про кого чи про що говорить або пише, коли він поважає і тему, і тих, для кого її повідомляє;
- 3) коли автор мовлення добре знає мову, якою говорить (пише), усі її рівні, стилістичні ресурси і якщо в цій мові є достатній запас (вибір) потрібних засобів;
- 4) коли мовець (автор) цілеспрямовано, свідомо добирає найбільш виразні саме в даній ситуації чи конкретному стилі мовні засоби.

Виразність не слід зводити лише до виражально-зображувальних засобів мови (напр., тропів, стилістичних фігур), звичайно слово, навіть окремі звуки можуть виявитись виразними, якщо вони будуть актуалізовані інтонаційно, контекстуально, зокрема за допомогою порядку слів, членування мовлення паузами.

У цьому розділі з'ясуємо виразність структурно-інтонаційну, без якої немислиме спілкування, та логічну.

Незаперечна істина: виразне, ясне мовлення — це результат чіткого мислення, а чітка, виразна думка передбачає чітку, ясну форму. Ці закономірні причинно-наслідкові відношення формують: *логічну інтонацію* (яка може бути ствердною, розповідною, окличною, спонукальною, запитальною, незакінченою); *логічні паузи* у зв'язному мовленні між словами, словосполученнями, реченнями; *логічні наголоси* слів, що виділяються за змістом; *логічну композицію* речень у контексті. Усі ці логічні значення висловлювання і його емоційні вияви можна передати (відтворити) за допомогою інтонації. Отже, виразність логічна і виразність інтонаційна взаємопов'язані.

Логічна виразність. Логічна виразність пов'язана зі змістом висловлювання і досягається інтонаційним виділенням тієї частини фрази, яка виражає головну думку. Така виразність мовлення залежить не тільки від розташування основних і побіжних логічних наголосів, а й від сурядного чи підрядного зв'язку ідей, тверджень, від запитань і відповідей (результатів думки).

Завершення думки на письмі позначається крапкою або крапкою з комою, а в усному мовленні — пониженням тону. Таким тоном «виконується» і двокрапка. Кома ж, якою виділяється звертання, підрядні речення, вимагає, щоб їх читали в іншій тональності, аніж головне речення, принаймні інтонація слів, між якими стоять коми, повинна бути різною: останнє слово перед комою, підвищуючись інтонаційно, наче сигналізує: «Увага! Слухай далі». Прикладка і підрядні означальні речення здебільшого читаються на одній висоті з тим словом, яке вони означають. Коли думка висловлена повністю (речення або період закінчені, інтонація завершуюча і графічно поставлена крапка), плинність мовлення переривається паузою, голосом створюється наче заокругленість мовлення, що не залишає ніякої недомовленості цієї думки чи періоду. Кома ж, навпаки, потребує такого інтонування кінця попередньої частини висловлювання, яке передбачає продовження його після незначної зупинки у мовленні (передає протиставлення, переляк, кличний відтінок та ін.). Через те тональність слова, що стоїть перед комою, не знижується, а -навіть підвищується порівняно з основним тоном.

Розділові знаки, поставлені за законами граматики, не завжди відповідають логіці мовлення (фрази) — логіка нерідко вимагає розділових знаків, з якими грамика не погоджується. Тоді розділові знаки наче заважають досягти заданого ритму і їх уникають, але ними не можна нехтувати (напр.: «Йому їхати у відрядження — не хотілось». «Знаю — і це не допоможе». «Прости його?»).

Вирази в дужках читаються, як правило, у зниженому тоні стосовно тону основного тексту, отже, контрастують з інтонацією основного речення. Початок вставних слів і виразів різко знижений за мелодією (чим підкреслюється перерваність речення), кінець їх поступово підвищується і досягає тієї висоти, на якій було перерване основне речення.

Знак питання потребує особливого підвищення того слова, на яке падає логічний наголос і яке містить суть запитання. Ствердна відповідь на запитання, коли вона виражається фразою, починається пониженим тоном, потім тон зростає, а далі спадає. Якщо ж відповідь однослівна, то наголошений голосний у цьому слові дещо подовжується.

Лапки вказують: слова, взяті в них, належать іншій особі (тоді вони потребують тону власного, нового щодо тону фрази) або що ці слова мають приховане значення (тоді вони вимагають підкреслюючої інтонації).

На думку методистів, найбільше зниження тону позначають крапкою, менше зниження — двокрапкою, ще менше — крапкою з комою, найменше — комою. Двокрапка як знак логічного поділу мовлення майже не відрізняється за розміром паузи від крапки з комою, інтонація обох частин, на які вона ділить фразу, рівна, тон пояснювальний, тлумачний.

Знак питання вимагає значного підвищення тону. Ще більше його підвищуємо в окличних фразах — адже ці два знаки передають на письмі внутрішній (інтелектуально-психологічний) процес піднесення (посилення) розуміння змісту.

Три крапки (...) (введені у ХІХ ст.) передають на письмі несподівану або зумисну перерваність мовлення, незакінченість думки через невпевненість або незнання мовцем цього кінця. Це, власне, не розділовий знак, а знак колориту. Пауза при ньому така ж значна, як і при крапці, або навіть довша.

Тире означає паузу на місці пропущеного слова або паузу перед уточнюючим словом чи реченням, при вставному реченні. У цих випадках тире відповідно до паузи та інтонування фрази буде дорівнювати дещо посиленій комі, комам з інтонуванням вставного речення.

Окрім вказаних знаків, на письмі ще застосовуються дужки, підкреслення і виділення іншим шрифтом. Слова, взяті в дужки, читаються як вставні, як такі, що мають другорядне, принагідне значення. Слова і речення підкреслюємо або виділяємо іншим шрифтом, щоб указати на їх особливе значення, привернути до них увагу, тому вони читаються з певним підвищенням (посиленням) тону або в іншому темпі мовлення. Графічне виділення слів не тільки підкреслює їх важливість, а й може означати логічний наголос в логічному читанні або символічний наголос у читанні художньому.

Зауважимо, що при членуванні мовлення на значні частини (речення-фрази, періоди, надфразні єдності) зміна основного тону повинна підтримуватися значною паузою, яку прийнято називати тональною. Нею відділяються: репліки мовців у діалозі; одна частина опису (її кінцівка) від другої (її початку), в якій увага слухача переноситься на інше місце і на інший час. Напр.:

Єпископ. Не плач. Лукавий раб — не вартий сліз.

Він поклонявся духом Прометею.

А той єсть сатана, одвічний вмій,
що спокусив на гріх і непокірність.

...Покиньмо нечестивця, одсахнімось.

Неофіт-раб. Ходім од зла і сотворімо благо, А я піду за волю проти рабства, Я виступлю за правду проти вас (*Леся Українка*)

Звичайно, розділові знаки не творять ні експресію, ні темп, вони лише оформляють авторські інтонації, авторський лад мовлення, структуру словесної реалізації думки. Нерідко розділові знаки не «збігаються» з їх прочитанням інтерпретатором, з його розумінням змісту, оформленого певним набором словесно-структурних засобів, з його «відчуттям» експресії. На думку Н. С. Валгіної, це зумовлене:

1) тими історичними змінами, що постійно відбуваються у практиці користування знаками, оскільки пунктуаційна система розвивається разом з розвитком мови, її синтаксису, а правила завжди дещо відстають від живої практики;

2) дією смислового принципу постановки розділових знаків, який спричинює варіанти розділових знаків у тексті у зв'язку з різним (суб'єктивним) осмисленням його;

3) здатністю сучасної пунктуації надавати писемному мовленню різноманітних стилістичних властивостей.

Логічне розповідне, спокійне мовлення характеризується паузами, вольове мовлення — наголосами, афективне — мелодією. А темп мовлення має допоміжну функцію, яка є максимальною — в афективному мовленні, мінімальною — в логічному мовленні (в емоційному мовленні темп повільний, він творить ритмічний малюнок слова).

Фразовий наголос не тотожний логічному. Відмінність насамперед у тому, що фразовий наголос — елемент мови, логічний — мовлення; перший керується законами граматичної логіки, другий — логіки стилістичної, тобто залежить від ситуації мовлення, адже логічний наголос — це довільне виділення одного із елементів фрази з метою його семантичного посилення, наголос, який мовець вільно переміщає з одного слова на інше, надаючи йому смислової ваги.

Наголошення слів може бути:

1) *висотним* — коли потрібне слово виділяється більш високим або нижчим тоном порівняно з тоном ненаголошених слів у реченні (логічний наголос буває сильним, слабким і середнім);

2) *темповим* — коли наголошене слово промовляється повільніше або швидше за інші слова у фразі;

3) *силовим* — коли наголошення здійснюється вольовим підкресленням провідного за змістом слова (наголос взагалі є виразником волі — точності, визначеності, твердості — у мовленні);

4) *паузовим* — коли слово виділяється (наголошується) за допомогою паузи перед ним, тобто більшого (тривалішого) відокремлення його від інших слів (логічні паузи групують слова за змістом у межах фрази, надфразної єдності).

Інтонаційна виразність. Інтонація — це видозміни висоти звучання, сили, тембру голосу, членування мовлення паузами (логічними, психологічними, граматичними, логіко-граматичними) у процесі розгортання мовлення. Словники лінгвістичних термінів подають таку диференціацію інтонаційних засобів: інтонаційно-акцентний (що належить до тону і сили); інтонаційно-мелодійний (що належить до явищ висоти тону, мелодики, інтенсивності, темпу); інтонаційно-синтаксичний (акцентно-інтонаційні способи членування висловлювання і вираження синтаксичних відношень), інтонаційно-смиловий (при якому інтонація є засобом семантичного членування, об'єднання і виділення синтаксичних послідовностей). Отже, інтонація — це мелодія, наголос, темп, пауза, Тембр — індивідуальна особливість голосу конкретного мовця, тому його не слід вважати обов'язковим компонентом інтонації.

Інтонацією ми можемо передати і логічне значення висловлювання, й інтонаційні та вольові супровідні значення, які вважають дзеркалом нашого

емоційного життя, культури почуттів і культури інтонаційного «оформлення» висловлювань. Інтонаційна бідність свідчить про відсутність відчуття інтонації — «язик працює, а свідомість дармує». Проте інтонаційно блискуче висловлювання без думки — ніщо. Зауважимо, що ми можемо засвоїти, перейняти від зразка різні видозміни тону за його висотою, але варіанти тембру, темпу, сили і пауз залишаються індивідуальними. Треба вміти чути, а слух можна тренувати, і саме мовленнєвий слух, який потрібен для внутрішнього контролю, для творчої урівноваженості. Необхідно володіти гнучким і рухливим голосом, здатним змінюватись під впливом внутрішніх почуттів і відповідно до настанов автора тексту.

Рухливим є таке мовлення, ритмічність, темп якого координується мовцем, вільно, невимушено переходить від повільного, розміреного до швидкого, стрімкого (плавність, навіть наспівність, легко переходить у стрімкість, уривчастість чи навпаки), при цьому зберігається виразність і правильність вимови.

Гнучкість мовлення полягає в легкості, різноманітності підвищень чи знижень від основного тону, в змінах тембру відповідно до вимог — логічних і художніх — певного тексту.

Інтонаційна виразність мовлення може підкреслити, посилити творчий задум автора (чим образніше мовлення, тим багатша його тональність) або видозмінити, спотворити його. Численні відтінки людського голосу повинні використовуватись відповідно до змісту висловлювання, збігатися з ним, а не суперечити задумові. Звичайно, інтонація притаманна не тільки усній формі мовлення, а й писемній. Б. Шоу підкреслював, що є 50 способів сказати «так» і 50 способів сказати «ні», та лише один спосіб написати «так» або «ні».

Слух є: *висотний, мелодійний, гармонійний* (у сукупності вони визначають музичне обдарування) і *мовленнєвий*.

Наголошеність, темп і мелодія організовують мовлення і найвиразніше виявляються в інтонуванні не окремого слова, а групи слів, тобто у мовленнєвому потоці, в усному мовленні. Вони, звичайно, зароджуються в орфоєпії, залежать від володіння орфоєпічними нормами та їх варіантами. Наголошені склади завжди вимовляються повільніше, а ненаголошені — дещо швидше; це пояснюється силовим характером наголосу і потребою «розгону» для його виповнення. Темп, отже, не самостійний — він повторює позицію наголошеності, тобто зумовлюється динамікою слова, фрази. Мелодія ж створюється контрастуванням наголошених і ненаголошених складів, наголошених і ненаголошених слів синтагми (фразовий наголос, як правило, єдиний у фразі, але він, безсумнівно, повинен гармоніювати зі звучанням слова, синтагми). Наголос, темп і мелодія залежать від раціональності (природної, тобто фізіологічної, і зумисної, цілеспрямованої) пауз, кількість і довгота яких зумовлюється тривалістю (кількістю) звучання і смисловою (смысловидільною) функцією паузи. Щодо вірша, то виконання його вимагає дотримуватися будови рядка. Тому в кінці кожного рядка потрібна пауза, тривалість якої залежить від логічної самостійності рядка. Ця пауза не повинна підкреслювати риму — її передає мелодія, наголос, темп усього рядка. А темп мусить враховувати і однакову кількість часу для виконання кожного рядка вірша.

Вдалиий розподіл пауз є одним із способів проникнути у творчий процес автора, стати співавтором тексту і, отже, передавати чуже мовлення переконливо, наче живий акт мислення. Деякі дослідники, вбачаючи гармонію в єдності думки, почуття і волі,

виділяють такі елементи мовленнєвої виразності: сила руху, швидкість руху, припинення або зупинка руху. Сила у мовленні — це його наголошуваність (динаміка), напрямок — це мелодія мовлення, швидкість — це темп мовлення, зупинка — це паузи у мовленні. Паузи в мовленні на письмі позначаються розділовими знаками, кожен з них передає різну тривалість «мовчання» — зупинки у мовленні, початок і кінець якої має відповідну інтонаційну «рамку», створювану мелодією слів, що знаходяться перед паузою і після неї. Де немає розділового знака, там паузу в писаному тексті позначаємо вертикальною лінією (див. далі партитуру тексту). Вважають, що пауза — виразник розуму, тому мовлення дітей, відзначаючись великою різноманітністю наголосів, темпу, мелодій, надзвичайно бідне на змістовні паузи, вони в дитини виникають не з тих потреб, що в дорослої людини. Отже, пауза має логіко-граматичні й інтонаційно-конструюючі функції. Проте слід пам'ятати й про психологічні паузи — зупинки у мовленні, «сповнені ще того психологічного життя, яким дихала попередня фраза, і одночасно — це зародження нового психологічного життя, яке було виражене у наступній фразі», точніше, у надфразній єдності. Такі паузи з'являються за сигналом почуттів, а не розуму.

Інтонаційний малюнок тексту (мовлення взагалі) залежить від багатьох мовних і позамовних факторів. Наприклад, людина млява, слабовольна говоритиме монотонно, без виразних наголосів. І навпаки, впевнена у своїй правоті, енергійна людина володітиме голосом інтонаційно різноманітним, різновисотним. Чимало важать і душевні якості людини, і характер ситуації, в якій доводиться спілкуватися. Ось приклад емоційності науково-практичної характеристики явищ: «Гнів, безвідмовний наказ нададуть нашому голосові деяку сухість, різкість, гостроту контурів, прямолінійність жорстку й підкреслену. Навпаки, скромність, страждання, співчуття чужому горю нададуть нашому звукові м'якості, ніжності, теплоти. Каверзування, роздратування, задержувата веселість, деякі форми вираження жаху тяжіють у мелодійному малюнку до фальцету голосу. Таємничість, повідомлення секрету зобов'яже нас до шепітних форм мелодії, хоча в них і не було потреби за умовами місця і обстановки бесіди. Урочистість, глибина, благородство, усвідомлення гідності будуть породжувати мелодію, що спиратиметься на відкритий, широкий, спокійний, дещо занижений звук».

Варто завжди пам'ятати такі визначення: пауза — виразник розуму у мовленні, мелодія — виразник почуття, наголос — виразник волі, темп — виразник життя у мовленні, його дихання. Декламаторам не завадить добре розумітися на декламаційних методах: оповідному, ораторському, наспівному, монотоні, моторному та ін.

Отже, логічна та інтонаційна виразність мовлення невіддільні від національної специфіки організації мовлення та його індивідуальної реалізації. Характер логічного і фразового наголосів у межах такту (об'єднання за змістом слів у фразі в ритмічні групи, які виділяються між двома паузами; у межах цієї фонетико-синтаксичної єдності пауз немає) залежить від організації (змісту) тексту і від темпераменту мовця.

Велике значення має наявність чи відсутність у мовця внутрішнього бачення, що контролює інтонацію й емоції, які диктують міміку і жести.

Лекція 3

Тема: Підготовка вихователем твору для читання та аналізу його з дітьми

План

1. Визначення виховної, пізнавальної та художньо-естетичної вартості тексту
2. Окреслення завдань читця та аналізу твору з дітьми
3. Літературознавчий аналіз твору
4. Дієвий аналіз твору. Партитура тексту.
5. Шляхи визначення головного і тактового логічного наголосу (контекстуальний, аргументований, конвенціональний).
6. Поняття мелодики (висхідна, висхідно-спадна, монотон, спадна, висхідно-спадна)
7. Розстановка пауз (теоретичний та аргументований спосіб).

Ключові поняття: аналіз твору: літературознавчий, дієвий, партитура тексту, логічний наголос, мелодика.

Етапи підготовки до роботи з художнім твором (попередня робота над твором).

1. На уроці, присвяченому опрацюванню художнього твору, вчитель має дбати не тільки про пізнання дітьми навколишнього світу через аналіз тексту, а й про виховання глибоких і стійких почуттів, а також високу культуру емоційного, чуттєвого сприймання. За допомогою художнього твору він може мобілізувати на розв'язання цих завдань психіку дітей і водночас активізувати й розвивати їхній інтелект. Проте вдається це лише за тієї умови, якщо вчитель сам глибоко відчуває силу художнього твору і використовує її на уроці так, щоб емоційний заряд не минув дитячих сердець.

Звичайно, ця робота нелегка. Вона потребує від учителя застосування відповідних знань теорії і практики виразного читання як найефективнішого засобу естетичного впливу, як естетичного виховання через літературу. Успіх учителя залежить насамперед від обов'язкової правильної підготовки до кожного уроку, яка має включати в себе попередню роботу над твором (опрацювання тексту відповідно до сприймань та аналізу його з дітьми), також визначення загальної мети уроку, організацію і проведення його відповідно до сучасних вимог педагогіки.

Забезпечити правильність читання твору, а отже, і правильність сприймання його змісту дітьми, може тільки серйозний попередній аналіз тексту. Вчитель заздалегідь повинен знати, як він читатиме твір, як аналізуватиме його з дітьми. Тому підготовка до цього процесу з потребує **двох етапів аналізу тексту: літературознавчого і дійового**. Вони забезпечують:

1. *Визначення ідейно-виховної, пізнавальної та художньо-естетичної вартості твору.*
2. *Окреслення завдань читця та аналізу твору з дітьми.*

Першим етапом є літературознавчий аналіз твору, що складається з таких частин:

1. Відомості про автора. Вникання в контекст. Будь-який художній твір відбиває естетично пережиті письменником картини життя, факти чи явища природи.

Тому й підготовку твору до читання та аналізу його з дітьми й слід розпочинати з відомостей про автора: ознайомитись зі світоглядом, біографічними даними, з часом,

на який припадає його життя і творчість, з його ставленням до дійсності того часу тощо. Такі дані полегшують роботу читця над твором. Художні твори для початкових класів невеликі й, на перший погляд, можуть здатися такими легкими, що начебто немає потреби заздалегідь готуватися до їх читання. Проте навіть найпростіший твір без попереднього опрацювання може становити під час практичного вивчення на уроці труднощі, викликати неузгодження, які зведуть нанівець усю роботу, спричинять неглибоке розуміння дітьми його суті, образів, художньої краси. Далеко не завжди для читця стає зрозумілою авторська оцінка відображеної дійсності після першого, часом неуважного прочитання тексту. А треба ще визначити ідейну суть і спрямованість, виховне й освітнє значення твору, а це означає: проаналізувати образи, усвідомити й оцінити всі компоненти твору, визначити власне ставлення до змальованих образів, явищ, подій.

Отже, слід не раз уважно прочитати твір, глибоко вникнути у зміст, причому розуміння тексту не зводити тільки до усвідомлення значень окремих слів чи висловів.

Ідейно-естетичне багатство твору залежить від того, наскільки письменник зумів наповнити кожен образ вагомим змістом, вкласти в нього певну силу емоційного заряду. Тим часом, образи, як відомо, створюються за допомогою слова. Тому, щоб з'ясувати ідейно-естетичну функцію слова, треба брати його не ізольовано, а в контексті, тобто в поєднанні з іншими відповідно до загального змісту фразами. Письменники часто для виявлення певної думки беруть слова чи словосполучення не в прямому, а в переносному значенні.

Обмежившись лише поясненням конкретного значення кожного слова, не розкривши метафоричності контексту, не зможемо донести до учнів глибокий зміст строфи.

2. Розгляд теми, жанрових особливостей її вирішення, форми викладу.

Аналіз тексту можна проводити в різній послідовності: від окремого до загального і навпаки. Послідовність залежить до певної міри від величини самого твору. Проте читцю потрібно самостійно продумати твір, щоб мати свою думку про нього. Роботу над текстом творів, рекомендованих для вивчення в початкових класах, доцільно починати з розгляду теми, оскільки вона вказує на те, про що написаний твір, на проблеми, які ставить при цьому автор і сприяє виявленню і усвідомленню ідеї. Наприклад, у творі М. Коцюбинського «Маленький грішник» письменник розповідає про важке життя дітей міської бідноти за часів царизму, про те, як вони зазнають негативного впливу. Глибоке вивчення теми твору дає нам змогу зробити висновок, що автор розкриває не тільки тяжке становище дітей-сиріт у місті, а й безвихідь їх у такому суспільстві. Крім цього, попередній розгляд теми твору допомагає вчителю визначити загальну мету читання і зробити аналіз твору з дітьми.

Аналізуючи твір, необхідно спинитися на його жанрових особливостях. Твір може бути епічний, ліричний, сатиричного, гумористичного характеру.

3. Розгляд композиції й сюжету твору.

З'ясування суті рефрену. Важливе значення у попередній роботі над текстом має розгляд композиції (побудови) та сюжету твору, тобто розвитку дії, завдяки якій письменник відтворює типові явища життя. Важливість розгляду композиції та сюжету зумовлюється тим, що аналіз взаємозв'язку композиційних компонентів (образів, картин, подій, ситуацій тощо) та виявлення й усвідомлення основних елементів ланцюга подій сюжету (експозиції, зав'язки розвитку дії і особливо кульмінації - моменту найвищого напруження події) допомагають, по-перше, вникнути в ідейно-естетичний зміст твору, і по друге, знайти

способи усної передачі ідейного змісту. При цьому не слід забувати, що композиція твору має важливе естетичне значення.

Вміла композиція твору радує школярів своєю гармонією і красою.

4. Аналіз образів твору. Особливе значення для читця має аналіз образів твору з трьох точок зору на них: втілення ідеї, конкретно-чуттєве уявлення, основне джерело емоційного впливу на слухачів.

Письменник, працюючи над образами (людини – образом-персонажем; природи – образом-пейзажем; предметом, описом обстановки чи інтер'єру – образом-рідчю; ліричним мотивом – образом-емоцією), над елементами їх характеристики, ставить основне завдання – якомога повніше, чіткіше і зрозуміліше розкрити через них ідейний зміст, виразити свої почуття. Можливо, це не такою мірою стосується дитячих творів, як творів для дорослих, більших за обсягом і змістом. Завдання читця, на відміну від автора, полягає в тому, щоб озвучити цей зміст, виразити почуття та ідеали автора і донести їх до дітей. Таким чином, йому необхідно розкрити й оцінити не тільки ідейну суть твору через художні образи, а й естетичні якості самих образів, силу їх емоційного впливу.

5. Розкриття підтексту. Найвідповідальнішою ділянкою першого етапу роботи над текстом є розкриття підтексту, тобто внутрішнього змісту слова. Тільки глибоко усвідомивши зміст кожної фрази, кожного слова, ми зможемо правильно знайти всі засоби виразного читання: потрібну інтонацію, правильне застосування її елементів (логічних і психологічних пауз, логічних та емоційних функцій наголосу, мелодики, темпу), а відтак і донести зміст до слухачів. Ігнорувати роботу над конкретним змістом слова означає нехтувати двома важливими чинниками уроку читання: багатством словесної дії і можливостями навчити дітей виразно читати. Нерідко це призводить до неправильного розуміння і тлумачення твору.

6. Визначення головної мети читання та аналізу тексту з дітьми. Після всебічного ознайомлення з твором, тобто після естетичної оцінки всіх його компонентів, усіх думок, картин, художніх деталей і визначення ідейного спрямування твору, авторського і власного ставлення до зображуваного, визначаємо головну мету читання та аналізу тексту з дітьми. «Головна мета завжди служить для нас найвірнішим і надійним помічником у здійсненні естетичного виховання, – пише Є. Язовицький, – бо завжди виражає прагнення викликати в слухачів найбагатородніші і найвеличніші почуття: любов до Батьківщини, повагу до праці, зневагу до лінощів і т. ін.»

Не розуміючи основного змісту твору і головної мети читання, спрямованої на її втілення, не можна виразно прочитати жодного рядка.

Головна мета читання повинна виходити з основних завдань твору, його виховного й освітнього значення. На цьому й завершується перший етап роботи над текстом.

5. Другий етап роботи над текстом не менш важливий, ніж перший, і зумовлюється ним. Це **дійовий аналіз твору**, особливий смисл якого, за словами Є. Язовицького, «полягає в тому, що він є методом роботи над авторським текстом, який, не руйнуючи емоційного сприймання, сприяє розвиткові живого уявлення і художнього смаку учнів».

Дійовим аналізом твору прийнято називати, виходячи з теорії мистецтва виразного слова, той процес роботи над текстом, який розкриває і виявляє наскрізну словесну дію твору та основні етапи її розвитку.

Наскрізна словесна дія – це безпосереднє відтворення читцем тексту з відповідним використанням міміки і, до певної міри, жесту, згідно з поставленими творчими перспективними завданнями, що пронизують увесь твір від початку до кінця. Таким чином, на основі першого етапу роботи над текстом, особливо розкриття підтексту, готуємося втілити художній твір у живе слово, яке, впливаючи на фантазію дітей, спонукає їх бачити, переживати й оцінювати зображені автором явища життя так, як бачить, переживає й оцінює їх сам читець (учитель).

Проте для читця, вчителя, який не тільки читає дітям твір, а й аналізує його з ними і безпосередньо навчає їх виразно читати, цього не досить. Ще потрібно визначити відповідні завдання щодо послідовного аналізу твору з дітьми. Для цього необхідно, по-перше, щоб слова тексту в устах учителя не були звичайною інформацією про зміст твору, а мали певну силу емоційного впливу на дітей і, по-друге, щоб правильно керуватися текстом під час аналізу твору з дітьми, слід накреслити етапи наскрізної словесної дії та послідовного аналізу твору. Це означає:

Розчленувати твір на частини, причому так, щоб між ними був постійний внутрішній зв'язок.

До кожної частини знайти заголовок.

Визначити перспективне творче завдання до кожної частини, тобто завдання, що стосується читання та аналізу твору з дітьми.

Зробити відповідні позначки для читання або, як прийнято називати, - розписати мовну партитуру.

Членуючи твір на окремі частини, доцільно враховувати його композицію. Визначення в тексті експозиції (якщо вона є), зав'язки, розвитку дії, кульмінації й розв'язки часто допомагає членувати твір. Зазначимо, до речі, що в читанках для початкових класів трапляються твори, авторський поділ яких на частини співпадає з членуванням на композиційні елементи. Наприклад, «Маленький грішник», «Харитя» М. Коцюбинського та ін.

6) Логічний наголос — це виділення голосом слова в реченні для підкреслення його логічного (сміслового) значення.

У мовознавстві розрізняють два види наголосів: синтагматичний і логічний. Причому логічний обмежений певним колом діяльності: виділяє лише найголовніші слова у складі речення. Всі інші важливі для змісту слова виділяє синтагматичний або, в такому ж розумінні, тактовий наголос.

У теорії виразного читання таке розуміння наголосів себе не виправдовує, оскільки, по-перше, скоріше вказує на стилістичне оформлення думки, ніж на відтворення логіко-емоційного змісту, вкладеного в писемну мову і, по-друге, ускладнює самий процес встановлення їх місця у фразі відповідно до вкладеного у ній логіко-емоційного змісту. Адже у практиці читця як перший, так і другий наголоси безпосередньо зв'язані з логічним мисленням. Крім цього, при розрізненні двох видів наголосів, логічний обов'язково знаходиться у складі синтагми і таким чином спочатку виступає як синтагматичний або тактовий. Лише після вникнення у зміст фрази він

стає логічним, тобто тоді, коли визначаються найголовніші слова серед логічно виділених у складі всієї фрази.

Головне завдання, яке ставить перед собою читець будь-якого рівня, — щоб його зрозуміли слухачі. Основою для правильного читання тексту служить логічний наголос. А ті закони, які допомагають виконавцю зрозуміти думку автора і правильно передати її у мовленні, називаються законами логіки мовлення. Вони ґрунтуються на основних законах граматики: підмет — присудок; група підмета — група присудка. І в кожній з цих груп може бути своє основне слово — логічний наголос.

Логічне осмислення тексту передбачає поступове і поглиблене проникнення в текст. На цей процес неодноразово звертав увагу відомий теоретик В. Аксьонов, стверджуючи, що коли на початку логічного аналізу тексту читець збагнув лише безпосередню логіку слів і словесних сполучень, то при повторних читаннях слід поступово відшукати смисл і цільове спрямування даного літературного твору в цілому, розкриваючи задум автора, його бажання і думки, які є основою головної ідеї.

Логічний наголос розкривається поступово і може змінювати своє місце, залежно від контексту і мети мовлення читця. Тому логічний наголос у реченні необхідно визначати тільки в цілісному контексті, який допомагає уточнювати, обмежувати чи, навпаки, розширювати смисл речення і роль наголошених слів.

Одним з найголовніших елементів інтонації є мелодика мовлення. Якщо паузи вказують на зупинки, зумовлені змістом фрази, а логічні наголоси безпосередньо на зміст і почуття, то мелодика відтворює цей зміст і почуття. Можна точно і правильно визначити зовнішній (логічний) і внутрішній (психологічний) зміст фрази, але відтворити його без участі мелодики майже неможливо.

7) Всі мелодичні зміни у висловленні, що сприймаються на слух, вкладаються у відносне пониження, підвищення голосу і однотон.

Злам основного тону на певний інтервал підвищення чи пониження відбувається у фразі, як правило, на наголошених складах логічно виділених слів.

Мелодичні зміни можуть припадати й на інші слова у мовному потоці, але вони не мають такого значення, як на логічно виділених словах. Такі мелодичні зміни відіграють у мелодично-завершеній фразі лише другорядну роль.

Щоб правильно визначити загальну мелодику фрази, яка складається з кількох мовних тактів, необхідно визначити її в кожному мовному такті, але в єдності з загальним тоном, з логіко-емоційним змістом усієї фрази, виходячи при цьому з таких понять:

1) Будь-яке мелодичне пониження (спадна мелодика) свідчить про довершеність або закінченість думки. Отже, якщо думка в мовному такті, фразі довершена, закінчена — і мелодика спадна.

Часто мовний такт чи окрема фраза може мати й висхідно-спадну і спадно-висхідну мелодику. В таких випадках до уваги треба брати не один лише наголошений склад логічно виділеного слова, а й попередні й наступні, оскільки на наголошеному складі мелодика може підніматись, а на наступному спадати, або на попередніх спадати, а ненаголошеному підніматись. Позначаємо такі мелодики на; письмі дуґастою стрілочкою, спрямованою вниз або вгору над наголошеними складами. Наприклад:

Та такий ледачий був Янош. / такий лежебока, / що й розповісти не можна.

2). Кожне мелодичне підвищення (висхідна мелодика) свідчить про розвиток думки. Отже, якщо думка в мовному такті, фразі розвивається — мелодика висхідна:

3). Рівна, монотонна мелодика часто характеризує розірвану, незакінчену думку, яка вимагає або розвитку (в попередніх і наступних мовних тактах або тільки в наступних чи попередніх), або довершення, закінчення. Тому найчастіше припадає на середні мовні такти у фразі:

*Півник не послухався, //клював /та клював, /і наклювався так, /що
насилу додому дійшов.*

Монотон може припадати й на останній мовний такт у фразі, але в таких випадках думка обривається і вимагає домислення. Монотон може також продовжувати висхідну або низхідну мелодику попереднього мовного такту. В таких випадках монотон звучатиме на такій висоті тону, на якій обірвалася висхідна чи низхідна мелодика попереднього мовного такту.

Серед загальних мелодичних змін монотон нерідко може виступати важливим засобом виразності: надавати виконанню урочистості, величності.

Кожний мовець по-своєму користується цими мелодичними змінами. Все залежить від його стану, настрою, волі й почуттів. Звичайний мовець у процесі мовлення не надає таким мелодичним змінам свого тону жодного значення. Вони виникають самі по собі всилу завдань виголошення. А тому нерідко ми чуємо непереконливі висловлювання. Інша справа в читця. Він повинен ці мелодичні зміни завжди використовувати як засіб виразності, переконливості, емоційності комунікації. Під час підготовки твору для читання вони повинні бути обдумані, правильно визначені у нерозривному зв'язку з паузами, логічними наголосами, темпом, ритмом і тембром. Неправильне визначення і застосування мелодичних змін може надати реченню іншого змісту, а то й спотворити його, так само, як неправильне визначення паузи наголосів.

Підвищення і пониження мелодики можуть по-різному виступати у фразі. Це залежатиме від складу фрази та її змісту. В реченнях, що складаються з одного мовного такту (крім окремих питальних і зі спеціально обірваними закінченнями), мелодика завжди спадна:

Прийшла зима біловолоса...

Розповідні речення, що складаються з трьох мовних тактів, можуть мати різні мелодичні зміни:

День був ясний /сонячний / та теплий.

Для складних розгорнутих речень, що роз'єднуються на дві залежні одна від одної частини, властиве своєрідне чергування мелодичних змін — висхідних та низхідних моделей. Першій частині — поступове підвищення, а другій, після мелодичного перелому (він виділяється довшою паузою), — поступове пониження мелодики.

Вставні речення, що мають у фразі пояснювальний, доповнюючий характер і відокремлюються дужками, тире або комами, отже й паузами, вимагають іншого мелодичного малюнка, ніж ціла фраза, розірвана такими реченнями.

Вставні речення, відокремлені комами, теж вимовляються швидше й тихіше, ніж усе речення, але разом з цим і на тій переважно мелодичній висоті, на якій обірвалася мелодика основного речення.

У нашій мові існують і постійні, відносно сталі фразові мелодики. Це мелодика окремих комунікативних типів речень (розповідних, питальних, спонукальних, окличних, протиставлення, заперечення, перелічування тощо). Але кожна мелодика в межах свого підвищення чи спаду може мати безліч різноманітних відтінків. У такі

типи речень вкладається все багатство мелодичних змін.

Щодо загального характеру мелодики, то при звичайній розмові вона спокійна, а при схвильованому — більш енергійна, мелодичні зміни сміливо підкреслені.

В усіх випадках відтворення логіко-емоційного змісту мови «чужої» і власної читець повинен уміти володіти мелодикою: добре оперувати всіма змінами голосу в процесі мовлення.

Лекція 4

Тема: Жанрові особливості лірики

План

1. Епос як рід літератури.
2. Жанрове різноманіття епічних творів.
3. Особливості аналізу та підготовки читання прозових творів.
4. Специфіка виразного читання оповідань і легенд для дітей.

Ключові поняття: епос, оповідання, казка.

Література:

1. Березіна О. М. Мовні ігри та забави: Навчально-методичний посібник / О. М. Березіна, Т. О. Павловська. – Тернопіль: Мальва. – ОСО, 1999. – 107 с.

2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 140 с.

3. Капська А. Й. Виразне читання: Навчальний посібник. – К., 1986. – 167 с.

4. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії / Г. А. Олійник. – Тернопіль, 2001. – 224 с.

Виразним читанням називають мистецтво відтворення в живому слові думок і почуттів, якими наповнений твір. Крім того, це цінне уміння, котре розглядається як комплексне інтелектуально-емоційне утворення, що охоплює немало інших умінь; це важливий засіб виховання і розвитку естетичної культури; це вид мовленнєвої діяльності, що виконує виховну, комунікативну, пізнавальну й естетичну функції. Процес оволодіння ним є складним і поступовим.

Виразне читання складається із таких частин, як розвиток техніки мовлення, підвищення культури мовлення та оволодіння емоційно-логічними засобами виразності. Вироблення навички виразного читання ґрунтується на знаннях теорії виразного читання: техніки мовлення, засобів логіко-емоційної виразності читання, позамовних засобів виразності в процесі читання; на вміннях підготувати твір для читання та аналізу.

Важливою вимогою сьогодення є досягнення високої професійної майстерності педагога, а одна зі складових цього полягає в оволодінні основами теорії і практики мистецтва слова та виразного читання. Тому на заняттях із виразного читання студент повинен не лише оволодіти теоретичним матеріалом, а й навчитися практично застосовувати його. Майбутній учитель-філолог повинен уміти проникати в ідейний і художній зміст прочитаного; при підготовці до декламування твору не лише уважно прочитати його, а й вивчити зміст, з'ясувати для себе, яка ідея твору і в чому його пафос, про які життєві явища йтиме мова, у якому порядку викладаються події, що за

люди діють у творі. Студент повинен знати особливості читання творів різних жанрів: оповідання, поезії, байки, драматичного твору, казки та ін. До прикладу, казка є близьким до оповідання жанром, але має свої специфічні особливості, які потрібно враховувати під час виразного читання.

Під час вивчення казок важливим аспектом є читання, адже після правильного виконання твору, слухачі зацікавляться почутим і краще усвідомлять матеріал. Тому навчаючи студентів, майбутніх учителів-філологів тому, як потрібно виразно читати твір, важливо враховувати різні вимоги щодо виконання твору та знати особливості його жанру. На сучасному етапі питання виразного читання на заняттях зі студентами-філологами є недостатньо дослідженим, зокрема зовсім небагато розвідок щодо виразного виконання казок.

У літературознавчому словнику-довіднику подається таке визначення казки -- «жанр народної творчості, епічний, розповідальний, сюжетний художній твір усного походження. В основі казки -- захоплююча розповідь про вигадані події і явища, які сприймаються і переживаються як реальні». Для цього жанру характерні традиційність структури і композиційних елементів (зачини, кінцівки та ін.), контрастне групування дійових осіб, відсутність розгорнутих описів природи і побуту. Сюжет є багатоепізодним, з драматичним розвитком подій, зосередженням дії на героєві і щасливим закінченням.

У підручнику «Теорія літератури» за редакцією О. Галича зазначається, що казки поділяються на три великі групи: 1) казки про тварин («Лисичка та журавель», «Вовк та козеня», «Рукавичка»); 2) фантастично-чародійні казки («Кирило Кожум'яка», «Івашко», «Дивна сопілка»); 3) соціально-побутові казки («Як брати батьківський скарб знайшли», «Багатий брат і бідний брат», «Золотий кавун»).

Вважається, що казка, як епічне оповідання, відрізняється специфічними жанровими особливостями. «По-перше, в живому фольклорному процесі вона сформувалася як твір усний. Подруге, як епічний жанр вона характеризується розповідним стилем і сюжетністю». Тому в казках багато діалогів, що своєю чергою вимагає від виконавця урізноманітнювати інтонацію, використовувати звукову характеристику образів, а також уникати описовості дії та спонукає до напруженості уваги почуттів.

Виразне читання казки відповідає тим ж вимогами, що й оповідання, зокрема ґрунтовний аналіз змісту, розкриття ідейного спрямування, та водночас вимагає глибокого осмислення манер розповіді, що характеризує відповідний твір та його експресивність. «Казка, на відміну від оповідання, твір більш динамічний і мальовничий... Казка здавна є важливим дидактичним матеріалом в народній педагогіці. Вона розширює кругозір людини, сприяє розвитку уяви й уявлення, змушує мислити, аналізувати, зіставляти й. Тобто казка виконує виховну та естетичну функції.

Роботу над казкою, яка готується для виразного читання, слід починати з літературознавчого аналізу. Головною метою читця є донесення до слухачів думки і почуття автора, тож викладачеві зі студентами потрібно зробити логічний розбір тексту, аналіз його емоційної наповнюваності, пояснення фраз, значення особливостей їх побудови. «Щоб донести до слухачів втілені в тексті почуття, потрібно побачити те, про що читає студент, виразити власне ставлення до подій або героїв твору. Отже, від уявлень, що приходять до читця, до -- почуттів пролягає шлях емоційно-образної

виразності читання, без чого сама лише логіко-сміслова правильність не може зворушити слухачів, донести думки і почуття автора у їх єдності».

Важливим для того, хто читає казку вголос, є визначення компонентів казки, її кульмінації, яка може повторюватися кілька разів і давати найбільше напруження наприкінці розповіді. Під час виразного читання потрібно стежити за характеристиками героїв, як вони розкриваються у їхніх вчинках, діях, через діалоги з іншими персонажами. «Необхідно враховувати і таку особливість, як відсутність великих описів, коментарів, розмежування позитивного і негативного начала в діях персонажів».

А. Капська наголошує на тому, що «найголовніше і найскладніше -- це знайти потрібний для казки тон: простоти, щирості, безпосередності довір'я і захоплення тими «чудесами», про що розказуєш слухачам. Термін «розказати», а не читати поступово стає звичним у практичній розмові студентів. А коли вже всі звикають до цього терміна, то природно, відпадає мова про те, чи можна перевтілюватися, коли розказуєш казку. Адже казка розповідається про те, що відбувалося «давним-давно, десь, колись...». Г. Олійник звертає увагу на своєрідність зачинів казок, мета яких, на її думку, -- «заінтригувати слухачів, викликати в них інтерес до слухання», а завдання читця полягає в тому, щоб знайти для цього відповідні інтонації. Наприклад, в українських народних казках «Як півник до моря по воду ходив» початок такий: **«Був собі дід та баба, а в них курочка ряба та півничок...»**; «Іван Богданець»: **«В одному царстві, в одному господарстві жив собі багатий мужик і не мав він од роду дітей»**; «Правда і Неправда»: **«Раз Правда зустрілась із Неправдою»** – потрібно підібрати таку інтонацію, щоб заінтригувати слухача, такий підібрати оповідний тон, щоб іншим було цікаво, як розгортатимуться події далі.

Навички виразного читання потрібно відпрацьовувати постійно та системно, вважає Л. Сипко. На її думку, майже у кожному творі можна знайти такий уривок, що є цікавим з погляду виразного читання. А вибір його залежатиме від навчальної мети, що полягає у відпрацюванні правильного дихання, постановці голосу, очищенні дикції, а також залежить від роботи над мовленнєвою партитурою. Важливим у цьому процесі є розвиток емоційності читання в діалогічній мові, в монологіях, описах тощо.

Зміст казок зазвичай оптимістичний, а проявляється він через позитивних героїв, їхні вчинки, слова і, звичайно, через те, що у казках завжди добро перемагає зло. Тому тон читання повинен бути життєрадісним. Слід звертати увагу й на те, що у казках події завжди розгортаються динамічно. Тому важливим є те, щоб читати не швидко, але й не повільно, адже при швидкому темпі слухач не все зможе почути та насолодитися розповіддю, а при повільному – втратиться динамічність розгортання подій.

Кожен вчинок та дія героя твору (позитивного або негативного) повинен виражатися певною інтонацією з різними відтінками, тональними, динамічними і темпоральними змінами. Так, під час читання казки «Покотигорошко» слід з гордістю і пошаною передавати таку особливість головного героя, як чарівна сила: **«От Покотигорошко як дав змію булавою, так змій став по коліна в землі; ударив другий раз - і убив змія. Тоді взяв змія, посік-порубав, на попіл перевіяв, братів з-під каменя ізвернув, забрав їх і сестру та й пішов додому»**. **А в казці «Три бажання», коли баба сварить діда, потрібно читати так, щоб передати негативні емоції баби: «- А бодай же тобі, холопе, тая ковбаса та до носа приросла! - вибухнула вона, запалившись гнівом до дідової необачності»**. **«Правильне відтворення характерних**

особливостей дійових осіб казки підсилює зорове сприйняття слухачів, зосереджує їх увагу на головному».

Важливе місце в казці займає діалог, тому що є одним із важливих засобів типізації дійових осіб. Слухаючи те, що кажуть персонажі твору, потрібно «давати їм свою характеристику, визначати своє ставлення до них: схвалювати чи засуджувати». Наприклад, у казці «Змій» головний герой Іван зображується добрим і сміливим юнаком, який готовий піти на ризик, аби допомогти сестрі, котра навпаки – зла і підступна, свого брата не любить і бажає йому смерті. Наприклад, *«Тоді Іван узяв сестру, скував її ланцюгом, посадив у погріб, поставив цебро коло неї да й каже: Ну, сестро, радів я тобі, да ти зненавиділа мене, поплач же тепер оцей цебер сліз, дак тоді я визволю тебе!»* .

На заняттях виразного читання можна застосовувати фонозаписи майстрів художнього слова, але слід це робити по завершенню роботи над твором. «Студенти повинні самостійно розібрати текст і здати його. Попереднє прослуховування може пригнічувати студентів, вони відчуватимуть свою недосконалість, перейматимуться нерішучістю, намагатимуться наслідувати. А заключне прослуховування буде корисним для розвитку самостійності, спонукатиме на бесіду про манеру і стилі читання, про причини різної подачі тексту, про вибір найбільш правильної інтонації».

Звичайно, що без оволодіння мистецтвом виразного читання декламатор не спроможний підпорядковувати своїй волі слухачів, впливати на них. «Якщо вчитель володіє вмінням інтонаційно передавати думки, ненависть, захоплення, протест, то лише тоді вони будуть прийняті, зрозумілі, розділені слухачами».

Отже, під час виразного читання казок потрібно враховувати низку специфічних особливостей цього жанру: динамічність сюжету, експресивність та емоційність діалогів, поділ героїв твору на добрих і злих тощо. Тому важливим етапом у процесі виразного читання є літературознавчий аналіз твору. Розібравши твір, виконавець зможе розробити таку оповідну манеру, яка потім допоможе уникнути смислових похибок та зреалізувати художньо-естетичний вплив казки.

Одна з головних рис казок – це та, що в них багато художніх прийомів, що створюють казковий колорит, тож при читанні потрібно звертати увагу на них, до прикладу, читати більш емоційно.

Мистецтво виразного читання – це один із найважливіших засобів, що сприяють розвитку духовної зрілості людини, тому його навчання потрібно приділяти більше уваги.

Лекція 5

Тема: Мовленнєвий етикет

План

1. Історія виникнення мовленнєвого етикету.
2. Культура мовленнєвого спілкування. Причини низької мовленнєвої культури.
3. Виховання мовленнєвого етикету. Мовленнєвий етикет у різних ситуаціях спілкування.
4. Види вітань. Характеристика побудови тексту вітання.

Ключові поняття: мовленнєвий етикет, мовленнєве спілкування, культура мовленнєвого спілкування

Література:

1. Гавриш Н. В. Художнє слово і дитяче мовлення : методичний посібник для вихователів / Н. В. Гавриш. – Донецьк : ТОВ «Лебідь», 1999. – 170 с.
2. Гавриш Н. В. Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці / Н. В. Гавриш. – Донецьк: ТОВ «Лебідь», 2001. – 218 с.
3. Головата А. М. Культура усного і писемного професійного мовлення : посібник для студентів / А. М. Головата. – Тернопіль, 1997. – 192 с.
4. Голуб И. Б. Книга о хорошей речи / И. Б. Голуб, Д. Э Розенталь. – М. : Культура и спорт «Юнити», 1997. – 268 с.
5. Карпинская Н. С. Художественное слово в воспитании детей / Н. С. Карпинская. – М. : Педагогика, 1972. – 152 с.
6. Шипіло Л. Грі-драматизації – належну увагу / Л. Шипіло // Дошкільне виховання, 2013. – №1. – С. 14-18.

Виникнення етикету як такого і мовного етикету зокрема міцно зв'язується з розвитком держави як основний регулюючої і керуючої системи суспільства. Держава, що має на увазі за своєю природою ієрархічну будову влади та інститутів влади, різні форми соціальної стратифікації, різні форми підпорядкування, потребує норм і правилах поведінки, які б на практиці служили засобами диференціації і розпізнавання різних соціальних груп, шарів, інститутів. Система чинів, рангів, титулів, звань та інших атрибутів ієрархічної системи влади в обов'язковому порядку вимагає інструментарію, який буде супроводжувати спілкування представників різних верств і груп, що розрізняються за вищевказаними визначеннями. Згодом діяльність владних і громадських структур настільки формалізується і нормується, відмінності різних соціальних шарів і груп виявляються настільки явно, що комунікація в державі і суспільстві перевантажується величезною кількістю несистематизованих норм і правил. Все це веде до плутанини і плутанини. З цього моменту величезна кількість норм і правил починає класифікуватися і систематизувати. Можна вважати саме цю точку в розвитку держави і суспільства народженням системи норм і правил, що регламентують і нормують поведінку людини в суспільстві, т. е. етикету. А оскільки порядок поведінки в суспільстві виховується з дитинства в кожному його члені сім'єю, школою, усім середовищем, то етикет стає частиною моральних правил, вивчаються наукою етикою «Словник з етики» визначає це поняття так: «Етикет (французьке *etiquette* - ярлик, етикетка) - сукупність правил поведінки, що стосуються зовнішнього прояву ставлення до людей (поводження з оточуючими, форми обігу євро і вітань, поведінка у громадських місцях, манери і одяг) ». Як бачимо саме слово "етикет" прийшло до нас з Франції, з королівського двору Людовика XIV. А етикетками називали маленькі паперові планшетки, що видавалися тим, хто хотів (або його змушували) постати перед королем. На них було написано то, як повинна людина звертатися до короля, які рухи повинен робити, які слова говорити. Ось тут і проявляється та тенденція до систематизації норм і правил, про яку вище. Етикетки при дворі французького короля були одним з перших документів, інституціоналізованої мовний етикет систему норм і правил міжособистісного

спілкування. 1.2 Основа мовного етикету і фактори, що визначають його формірованіє

Речевої етикет являє собою широку область стереотипів общенія. В процесі виховання, соціалізації людина, стаючи особистістю і все досконаліше опановуючи мовою, пізнає і етичні норми взаємин з оточуючими, в тому числі і мовних взаємин, інакше кажучи, оволодіває культурою спілкування. Але для цього треба орієнтуватися в ситуації спілкування, в рольових ознаках партнера, відповідати власним соціальними ознаками і задовольняти очікування інших людей, прагнути до «зразком», котрий склався у свідомості носіїв мови, діяти за правилами комунікативних ролей мовця або слухача, будувати текст відповідно до стилістичними нормами, володіти усними та письмовими формами спілкування, вміти спілкуватися контактено і дістантно, а ще й володіти усією гамою невербальних засобів комунікації, про які мова впереді. В кожному суспільстві етикет поступово розвивався як система правил поведінки, система дозволів та заборон, які організують в цілому морально-етичні норми: оберігай молодших, піклуйся про дружину, поважай старших, будь добрим до оточуючих, не ображай, що не ображай залежать від тебе, будь працьовитим, совісним - і т. д. і т. п. Друге значення слова етика словники визначають як систему норм моральної поведінки людини, будь-якого класу, громадської або професійної групи. Етикетних знаків безліч у кожному співтоваристві. Вони бувають загальнонаціональними, бувають знаками соціального середовища, або соціальної групи, або вузького кола - і при цьому завжди несуть важливу інформацію: свій - чужий (що не належить до середовища, колі), вищий - нижчий, далекий - близький, знайомий - незнайомий, бажаний - небажаний і т. д. Ось така сценка вже з наших часів, описана в журналі «Вокруг света», може бути цікавою: *«Здалеку чути клаксон, серед гуляють помітно хвилювання. Наближається велике лімузин. На одному з крил тріпоче червоний, з фіолетовим відтінком прапор з червоним ж хрестом на білому тлі. Все навколо присідають, а потім сідають на узбіччі зі схрещеними ногами. На задньому сидінні лімузина видніється масивна фігура - король ТУБО IV. Його належить вітати, сівши зі складеними долонями. Це не просто звичай, це закон, дотримання якого строго перевіряється місцевими поліцейськими. І точно так само пересічні мешканці Тонга вітають аристократів»*. Такий етикетні знак привітання короля на Тонга. А якщо ти так не вітаєшся його, значить, ти - чужий, належиш іншому суспільству, іншій нації. Естественно, що етикет і мова пов'язані теснейше. Отже, мовний етикет: чи є точне визначення мовного етикету? Л. а. Введенська у своїй книзі "Російська мова та культура мови" дає таке визначення мовного етикету: *"Під мовним етикетом розуміються розроблені правила мовної поведінки, система мовних формул спілкування"*. Н. і. Формановская дає таке визначення: *"Під мовним етикетом розуміються регулюючі правила мовної поведінки, система національно специфічних стереотипних, стійких формул спілкування, прийнятих і приписаних суспільством для встановлення контакту співбесідників, підтримання та переривання контакту в обраній тональності"*. Ступінь володіння мовним етикетом визначає ступінь професійної придатності людини. Це, перш за все, відноситься до державних службовців, політиків, педагогам, юристам, журналістам та ін. Володіння мовним етикетом сприяє набуттю авторитету, породжує довіру і уваженіє. Соблюденіє мовного етикету людьми так званих лінгвоінтенсивних професій має, крім того, виховне значення, сприяє підвищенню як мовної, так і загальної культури суспільства. Дотримання правил мовного етикету членами колективу того чи іншого закладу, підприємства створює сприятливе враження, підтримуючи позитивну репутацію всієї

організації. Які ж фактори визначають формування мовного етикету і його використання? Л. а. Введенська так визначає ці фактори: *Мовний етикет будується з урахуванням особливостей партнерів, що вступають в ділові відносини, що ведуть ділову розмову: соціального статусу суб'єкта і адресата спілкування, їх місця в службовій ієрархії, їх професії, національності, віросповідання, віку, статі, характеру. Мовний етикет визначається ситуацією, в якій відбувається спілкування. Це можуть бути презентація, конференція, симпозіум, нарада, консультація, ювілей або інше свято*

Основою мовного етикету становлять мовні формули, характер яких залежить від особливостей спілкування. Будь-який акт спілкування має початок, основну частину і заключну частину. У зв'язку з цим формули мовного етикету поділяються на 3 основні групи: 1.) мовні формули для початку спілкування, 2.) мовні формули застосовуються в процесі спілкування, 3.) мовні формули для закінчення об'єкції. Крім того, мовний етикет має національну специфіку. Кожен народ створив свою систему правил мовної поведінки. Наприклад, особливістю російської мови є наявність в ньому двох займенників - "ти" і "ви", які можуть сприйматися як форми другого однини. Вибір тієї чи іншої форми залежить від соціального становища співрозмовників, характеру їх відносин, офіційної / неофіційної обстановки. Звертатися на "ти" не прийнято з незнайомими людьми; в офіційній обстановці; зі старшими за віком, чину іноді посади. У той же час на "ви" не варто звертатися до друзів і родичів, однокласників або колег по роботі. Ітак, облік факторів, які формують і визначають мовний етикет, знання і дотримання норм мовного етикету, створює сприятливий клімат для взаємин, сприяє ефективності, результативності ділових відносин.

ЧАСТИНА II: Правила і норми мовного етикету, основні групи

2.1 Правила і норми мовного етикету на початку спілкування: звертання, привітання

Привітання: Якщо адресат незнайомий суб'єкту промови, то спілкування починається зі знайомства. При цьому може відбуватися безпосередньо і опосередковано. За правилами хорошого тону не прийнято вступати в розмову з незнайомою людиною і самому представлятися. Однак бувають випадки, коли це зробити необхідно. Етикет наказує наступні формули: - *Дозвольте з Вами познайомитися.* - *Я хотів би з Вами познайомитися* - *Давайте познайомимось*

При відвідуванні установи, офісу, контори, коли чекає відверта розмова з чиновником і необхідно йому представитися, використовуються формули: - *Дозвольте (дозвольте) представитися* - *Моє прізвище Колесников.* - *Анастасія Ігорівна*

Офіційні і неофіційні зустрічі знайомих, а іноді і незнайомих людей починаються з привітання. У російській мові основне вітання - *Вітаю*. Воно походить від старослов'янського дієслова *бути здоровим*, що означає "бути здоровим", Т. Е. Здоровим. Поряд з цією формою поширене вітання, яке вказує на час зустрічі: *Доброго ранку, Добрий день, добрий вечір*. Крім общеупотребимих вітань існують вітання, які підкреслюють радість від зустрічі, шанобливе ставлення, бажання спілкування: *Дуже радий Вас бачити!*; *Ласкаво просимо!*; *Моє шанування!*

Показовим є приклад, який дає можливість поспостерігати входження, проникнення в чуже середовище за допомогою виконання прийнятих в тому середовищі етикетних правил мови і приємний форм вітання: *«Я почекав осторонь - поки він звільниться, поки що від'їжджають сховаються в вагоні, а проводжають рассредоточатся уздовж складу по вікнах купе? І тут він вийшов з тамбура, захекавшись, сунути чайові в кишеню. Такий собі рудуватий чоловіча, такий собі хитрий кіт з бігаючими очима. Я мало не допустив помилку - ледь не звернувся до нього на «ви», та ще трохи не вибачився за турботу.* - *Привіт, Праска, як справи?* -

Сказав я йому наскільки можливо безцеремонно. - *Справи, як у Польщі: у кого віз, той і пан*, - жваво відповів він, точно ми з ним сто років були знайомі»(Ч. Айтматов. Плаха) Ну, а вжив би герой звичне для себе (властиве власним соціальним ознаками) ви до малознайомого - вибачте за турботу - і залишився б чужаком. Ми вже відзначали раніше, що сільським жителям властиво вітатися навіть з незнайомими, посилаючи їм знак доброзичливості. Про це сільське здрастуйте такий цікавий коментар: «- *Здрастуйте*, - баба з відрами, живе через три будинки від тітки Дусі, звать її *Настею*, вранці ось так на вулиці зустрічаємося. - *Вітаю...* Це не означає, що ми знайомі. Ми просто знаємо один одного в обличчя. Але якщо б навіть вона мене і жодного разу не бачила, все одно б привіталася. Ввічливе «здрастуйте» - для чужинців». І кілька сторінок потому: «Баба з відрами, яка зустрілася на шляху, каже мені» *здрастуйте* »не тому, що визнає мене своїм. Зі своїм б вона перекинулася не одним словом, для свого у неї б знайшовся питання; «*Куди, гулена, лижі гострити?*». Або жарт: «*Форсіст ти, хлопець, штанці, дивлюся, боляче ошатні*». Або ж якась нехитра прохання: «*Скажи Дусьці, нехай пилку принесе*». У Красноглінке всі сусіди, всі близькі, життя настільки тісно переплетена, що при зустрічі завжди знайдеться сказати щось таке, яке не вкладається в одне слово. Навіть мовчання означає набагато більше чергового «здрастуйте»; зустрів так промовчав - неспроста, значить, сердитий, знати не хоче, образу показує. А «здрастуйте» це - помічаємо тебе, людина, немає побачивши тебе ні радості, ні горя, йди собі мимо. «Здрастуйте» тут вітання для чужих»(В. Тендряков. Апостольська відрядження). Але навіть і це: «помічаємо тебе, людина» - вже знак доброзичливості. Хоча В. Солоухин не згоден з тим, що в цьому здрастуйте незнайомому - «ні радості, ні горя». Ось уривок з його вірша, який так і називається «Здрастуйте»; - *Здрастуйте! -Вклонившись, Ми один одному сказалі.-Здравствуйте! -Що Особливого тим ми один одному сказали? Просто «здрастуйте», більше адже ми нічого не сказали, Чому ж на краплину сонця додалося у світі? Чому ж на краплину щастя додалося у світі? Чому ж на крапельку радіснішим стала життя? Як бачимо, здрастуйте радує нас. Як би там не було, але етикетні знак привітання потрібен нам хоча б для того, щоб сказати: я тебе замечаю.Обращеніє: Звернення - один з найважливіших і необхідних компонентів мовного етикету. Звернення використовується на будь-якому етапі спілкування, на всьому його протязі, служить його невід'ємною частиною. У той же час норма вживання звернення і його форма остаточно не встановлені, викликають розбіжності, є болючим місцем російської мовного етикета.Об це красномовно говориться в листі, опублікованими в «Комсомольской правде» за підписом *Андрій*: «*У нас, напевно, в одній єдиній країні в світі немає звернення один до одного. Ми не знаємо, як звернутися до людини! Чоловік, жінка, дівчина, бабуся, товариш, громадянин - тьху! А може, особа жіночої статі, особа чоловічої статі! А легше - агов!*»Монархічний лад в Росії ХХ століття зберігав поділ на людей на стани: дворяни, духовенство, різночинці, купці, міщани, селяни. Звідси звернення *пан, пані* по відношенню до людей привілейованих станів; *пане, пані* - для середнього стану ілібарін, *бариня* для тих і інших і відсутність єдиного звернення до представників нижчого сословія.В інших же цивілізованих країнах звернення були єдині для всіх верств і станів (містер, місіс, міс - Англія, США; синьйор, синьйорина, синьйора - Італія; пан, пані - Польща, Чехія і Словаччина) Після революції всі старі чини скасовуються і вводяться два нових звернення: «товариш» і «громадянин». Слово «громадянин» походить від старослов'янського городянин (житель міста). У ХVІІІ столітті це слово набуває значення «повноправний член*

суспільства, держави». Але в ХХ столітті особливо в 20-30 ті роки з'явився звичай, а потім стало нормою при зверненні заарештованих, засуджених, ув'язнених до працівників органів правопорядку і навпаки не говорити *товариш*, тільки *громадянин*. В результаті слово громадянин для багатьох стало асоціюватися з затриманням, арештом, міліцією, прокуратурою. Негативна асоціація поступово так «приросла» до слова, що стало його невід'ємною частиною, так вкоренилося в свідомості людей, що стало неможливим використовувати слово *громадянин* як загальноживаного звернення. Нескільки інакше склалася доля у слова *товариш*. Про це прийшло до нас з тюркської мови в XV столітті і мало корінь *tavar*, означав «майно, худобу, товар». Ймовірно, спочатку *товариш* мало значення «компаньйон по торгівлі», потім воно доповнилося значенням «Друг». З кінця ХІХ століття в Росії створюються марксистські гуртки, їх члени називали один одного *товаришами*. За часів комунізму *товариш* було основним зверненням до людини, пізніше це стало витіснятися словами типу: *чоловік, жінка, дід, батько, хлопець, тітонька, дядечко*. Ці звернення можуть сприйматися адресатом як неповагу до нього, неприпустима фамільярність. Начіная з кінця 80-хх минулого століття в ужиток починають повертатися звернення: *пан, пані, добродію, пані*. звернення *товариш* законодавчо залишено в якості офіційного звернення в збройних силах та інших силових структурах, а також комуністичних організаціях, заводських і фабричних колективах.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра дошкільної освіти

**КОМПЛЕКС КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ (ККР) ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ
ЗАЛИШКОВИХ ЗНАНЬ З ДИСЦИПЛІНИ, ЗАВДАНЬ ДЛЯ ЗМІСТОВНО-
МОДУЛЬНИХ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ З ДИСЦИПЛІНИ
КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ І ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ**

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автори:

Старший викладач Кардаш І.М.

Затверджено на засіданні кафедри від «27» серпня 2019 р.

Миколаїв 2019-2020

Контрольна робота № 1

Варіант I

1. Визначте сутність понять «мова» і «мовлення».
2. Схарактеризуйте такі чинники фонетичної виразності мовлення, як «голос».
3. Розпишіть партитуру наведеного тексту:

У спілкуванні, як і в більшості інших випадків, найкращою є золота середина. Не будьте ні надто мовчазними, ні надто балакучими. Знайте, коли треба вислухати інших, але знайте також, коли слід самому підтримати розмову. Намагайтесь не повторюватись – ні переказуючи одну історію кілька разів, ні смакуючи подробиці своєї розповіді, які, на вашу думку, справили найбільше враження чи сподобались слухачам.

(Емілія Поуст).

-
1. Визначте сутність поняття «виразність мовлення».
  2. Схарактеризуйте такі чинники інтонаційної виразності мовлення, як «тембр мовлення».
  3. Розпишіть партитуру наведеного тексту:

Шкода від слова набагато серйозніша, ніж від мовчанки; рідко трапляється жалкувати за тим, що лишилося неказаним. Ніколи не вдавайте, ніби знаєте більше, ніж це є насправді. Коли ви кажете, що прочитали ту чи іншу книгу, а потім виявляється, що нічого з прочитаного ви не зрозуміли, усім стає очевидною ваша нетямущість.

(Емілія Поуст).

-
1. Визначте сутність поняття «культура мовлення».
  2. Схарактеризуйте такі чинники фонетичної виразності мовлення, як «орфоепічна правильність мовлення».
  3. Розпишіть партитуру наведеного тексту:

Вмирає все в житті, та не вмирає слово,
Народжене в крові, засвічене багрово,
Заплетене в літа, немов багрова нить,
Із небом розмовля, з землею гомонить;
Розкущене й рясне, неначе дуб на вітрі,
Збирає крик чи жаль в незвіданій палітрі
Людських змагань і душ, і подвигу, й сваволь,
Як птиці гордий злет, як серця тихий біль.

(А. Малишко).

---

1. Назвіть види розповідання дітям.
2. Схарактеризуйте такі чинники фонетичної виразності мовлення, як «мовне дихання».
3. Розпишіть партитуру наведеного тексту:

Як не любить той край, де вперше ти побачив
солодкий дивний світ, що ми звемо життям,
де вперше став ходити і квіткою неначе
в його теплі зростав і усміхавсь квіткам!
Як не любить той край, що дав тобі і силу,
і гострий зір очей, і розум молодий,
і далі, що тобі красу свою відкрили,
і моря голубий, розгойданий прибій...

(В. Сосюра)

1. Визначте особливості читання оповідань дітям.
2. Схарактеризуйте такі чинники інтонаційної виразності мовлення, як «темپ мовлення».
3. Розпишіть партитуру наведеного тексту:

Не щибечи, соловейко, під вікном близенько,
Не щибечи, малюсенький, на зорі раненько.
Як затьохкаєш, як свиснеш, наче заграєш,
Так і б'ється у грудях серце, душу роздираєш.

Народна творчість.

1. Визначте особливості читання віршів.
2. Схарактеризуйте такі чинники фонетичної виразності мовлення, як «фонематичний слух».
3. Розпишіть партитуру наведеного тексту:

Здається, часу і не гаю,
а не встигаю, не встигаю.
Щодня себе перемагаю,
від суєти застерігаю,
і знов до стрічки добігаю,
і знов себе перемагаю,
і не встигати не встигаю,
і ні хвилиночки ж не гаю.

(Л. Костенко).

Контрольна робота № 2

Варіант 1

Завдання 1. Укажіть правильний варіант словосполучення:

зібралися усі бажуючі – зібрались усі охочі; прикласти зусилля – докласти зусиль; військова частина – воєнна частина; працюють по багато років – працюють багато років; по заявках – відповідно до заявок; вистроїтися на плацу – вишикуватися на плацу; заходи по забезпеченню – заходи щодо (для) забезпечення; звернутися по питанню – звернутися з питанням; витяг з протоколу – виписка з протоколу; правильне рішення – вірне рішення; глава підручника – розділ підручника; заступник декана (як посада) – замісник декана (як посада); важке матеріальне становище – скрутне матеріальне становище – важке матеріальне положення.

Завдання 2. Виберіть правильне формулювання:

- а) зарахувати Мельничук Віктора Петровича старшим майстром;
- б) зачислити Мельничука Віктора Петровича старшим майстром;
- в) прийняти Мельничука Віктора Петровича на посаду старшого майстра.

Завдання 3. Поставте наголос:

Батьківський, статуя, циган, цемент, Расін, кулінарія, табу, християнин, мізерний, пеня, відгомін, Тацит, догмат, феномен, дочка, завдання, бажаний, дихання, український, запроданець, поняття, випадок, Макбет, гастрономія, жалюзі, магазин, параліч.

Варіант 2

Завдання 1. Укажіть правильний варіант словосполучення:

здавати іспит – складати іспит; переводити текст – перекладати текст; наводити приклад – приводити приклад; прийняти участь – взяти участь; працюю рятівником – працюю рятувальником; економічний показник – економічний показчик; підбивати підсумки – підводити підсумки; особиста справа працівника (документ) – особова справа працівника (документ); заважати під час роботи – мішати під час роботи; об'єм виконаних робіт – обсяг виконаних робіт; вступив до інституту – поступив в інститут; виняток становлять такі випадки – виключення становлять такі випадки; добавочна вартість – додаткова вартість.

Завдання 2. Виберіть правильне оформлення підпису й дати під документом:

а) підпис дата	б) дата підпис	в) підпис дата
г) дата підпис	г) підпис дата	д) дата підпис

Завдання 3. виправте неправильні вирази:

Вказала про це; відмічав про те, що; роз'яснити про роль; було свідченням про те, що; молодь ходить по вулиці; велику увагу приділили на тісний зв'язок; підкреслювалось про те, що.

Варіант 3

Завдання 1. Укажіть правильний варіант словосполучення:

поштовий переказ – поштовий перевод; в останній час – останнім часом; кожного тижня – щотижня; по суботам – щосуботи; працювати за сумісництвом – працювати по сумісництву; ведучий інженер – провідний інженер; по результатам сесії – за результатами сесії; по вказівці деканата – за вказівкою деканату;

відпустка по хворобі – відпустка через хворобу; виборча ділянка №1 – виборча ділянка №1; внести до проекту протоколу – внести до проекту протоколу; по сімейним обставинам – за сімейними обставинами; комісія по складанню резолюції – комісія для складання резолюції; охорона оточуючого середовища – охорона навколишнього середовища (довкілля) – охорона оточуючої середовища.

Завдання 2. Виберіть правильне оформлення підпису в документі:

а) Завідувач кафедри фізики прізвище, ініціали підпис

б) Завідувач кафедри фізики ініціали, прізвище підпис

в) Завідувач кафедри фізики підпис прізвище, ініціали

г) Завідувач кафедри фізики підпис ініціали, прізвище

Завдання 3. Виправте граматико-стилістичні помилки в наступних реченнях:

Добра людина – це котра думає насамперед про інших. Київ – це буде столиця України. Юність – це коли вам двадцять. Вулиця Франка – це тролейбусна зупинка. Горілка – це буде алкогольний напій. Гарні книги – це які примушують замислитися. Синтаксис – це буде один з розділів науки про мову.

Варіант 4

Завдання 1. Укажіть правильний варіант словосполучення:

бакалавр по електромеханіці – бакалавр з електромеханіки; великий по обсягу – великий за обсягом; об'єм завдань – обсяг завдань; по закінченні навчання – після закінчення навчання; по замовленню – на замовлення; ввести в склад ректорату – ввести до складу ректората – ввести до складу ректорату; звільнений по наказу директора – звільнений за наказом директора; у відповідності з наказом – відповідно наказу – відповідно з наказом – відповідно до наказу; на наступний день – наступного дня; прийняти до відома – взяти до відома; по власному бажанню – за власним бажанням; через невчасну виплату заробітної плати – із-за невчасної виплати заробітної плати.

Завдання 2. За допомогою яких лексичних засобів передано психологічний стан у даному уривку?

На серці було так легко! Хотілося зацілювати щось таке!.. Хотілося стрибати, жмакати когось в обіймах!..

Завдання 3. Замініть у поданому реченні вульгаризми на евфемізми та перифрази:

У неї морда – хоч пацюків бий! Не лізь своїми ратицями до мене обійматися!

Варіант 5

Завдання 1. Укажіть правильний варіант словосполучення:

дійти висновку – прийти до висновку – зробити висновок; по ініціативі студентів – з ініціативи студентів; згідно до розпорядження – згідно розпорядженню – згідно з розпорядженням – згідно розпорядження; не дивлячись на несприятливі умови – незважаючи на несприятливі умови; оцінка по фізиці – відмітка по фізиці – оцінка з фізики – відмітка з фізики; виключати ток – вимикати струм; оголосити подяку – винести подяку – принести подяку; вищий учбовий заклад – вищий навчальний заклад; більше ніж половина працівників – більша половина працівників; в залежності від обставин – залежно від обставин.

Завдання 2. Якщо текст документа не вміщується на одній сторінці, на другу сторінку можна перенести:

а) самі підписи;

б) два рядки тексту і підписи.

Завдання 3. Чому поданий уривок викликає комічний ефект? Спробуйте переписати цей текст у потрібному лексико-стилістичному ключі:

Прискореними темпами я ковтала їжу. Мій чоловік, що ніс відповідальність за своєчасне забезпечення кухні різними сільськогосподарськими продуктами для приготування належних страв, добре справлявся зі своїми сімейними обов'язками. Тому за останній календарний рік я налагодила своє харчування на високому рівні.

Варіант 6

Завдання 1. У котрому рядку всі словосполучення правильні?

А. Два з половиною метри, у будь-якому магазині, не здав екзамену, сама ближча зупинка.

Б. Три четвертих гектара, замовити напій, власний автопортрет, не зремонтував мотору.

В. Півтори хвилини, освітлена кімната, освічена людина, обсяг виробництва, об'єм бочки.

Завдання 2. Проаналізуйте тексти ділових документів, відредагуйте їх. Виправте, де потрібно, орфографічні та пунктуаційні помилки.

Із доручення:

Довіреність

Я, Ковальчук Віктор Петрович, проживаю у м. Львові по вулиці Зеленій 9, кв.7, довіряю громадянину Сеніву Віталійові Павловичу отримати гроші в поштової філії селища Брюховичі, надіслані на моє ім'я.

Довіреність дійсна до 30 грудня 2009 року.

25 жовтня 2008 р. (підпис)

Я, Кравченко Олександр Григорієвич, доручаю Петришин Ольги Іванівній отримати належні мені гроші у розмірі 50 (п'ятьдесят) гривень.

Довіреність дійсна по 2 люте 2007 року.

6.1.2007 року О.Г. Кравченко

Підпис О.Г. Кравченко завіряю:

Завідуючий відділу поставки (підпис)

Завдання 3. Розгорніть гіпотезу:

Що було б, якби не було ночі?

Варіант 7

Завдання 1. Укажіть правильний варіант словосполучення:

датуйте звіт першим жовтнем – датуйте звіт першим жовтня – датуйте звіт першим жовтням – датуйте звіт першого жовтня; засідання навчально-виховної комісії триватиме півтора години – засідання навчально-виховної комісії триватиме півтори години; призначити старостою групи ДК-11 Бойченко Дмитра Сергійовича – призначити старостою групи ДК-11 Бойченка Дмитра Сергійовича – призначити старостою групи ДК-11 Бойченка Дмитра Сергієвича.

Завдання 2. Проаналізуйте тексти ділових документів, відредагуйте їх. Виправте, де потрібно, орфографічні та пунктуаційні помилки.

Із резюме:

Мета резюме: Знайти посаду менеджера по збуту, покращити свої вміння і навички в даній сфері роботи.

2000-2005рр. – навчання у м. Львів в НУ “Львівська Політехніка”. На даний момент навчаюся в групі МЕ-521. Стаж у мене незначний.

Позитивні якості: енергійний, комунікабельний, знаю комп'ютер. Маю певні організаційні здібності. Маю водійські права та змогу їздити по командіровкам.

Маю шістьохрічного сина і трьохрічну доньку. Моя сестра – учениця 5-А класу школи. Мама і тато працюють за границею у Польщі.

Завдання 3. Виділіть епітети в поданих нижче реченнях. Поясніть, чому одне і те ж слово в одних випадках виступає просто як означення, а в інших – як епітет?

Жовте листя кружляло під осіннім вітром. Золоте листя тонко дзвеніло під осіннім вітром.

Тепле почуття ворухнулося в моїх грудях. Тепле повітря влилося у розчинене вікно.

Вогняний заклик оратора наче запалив присутніх. Вогнений потік лився з доменної печі.

Варіант 8

Завдання 1. Укажіть правильний варіант словосполучення:

можна використати як зразок – можна використати в якості зразка; в значній мірі – значною мірою; інспектор по техніці безпеки – інспектор з техніки безпеки; сьогодні на повістці дня два важливих питання – сьогодні на повістці денній два важливих питання – сьогодні на порядку денному два важливі питання – сьогодні на порядку дня два важливих запитання.

Завдання 2. Проаналізуйте текст ділового документа, відредагуйте його. Виправте, де потрібно, орфографічні та пунктуаційні помилки.

З автобіографії:

· Я, Лукашевич Петро Сергієвич, народився 1990 року в м.Львові привокзального району на вулиці Тобілевича. По національності я – українець.

· Народився в Львівській обл. Дрогобицьким районі с.Підбуж. У шкільні роки відвідував спортивні секції, також приймав участь у різних олімпіадах, конкурсах, виставах. За ці досягнення отримав диплом за активну участь у школі. У школі я щільно співпрацював з Пластом. В червні 2007 року закінчив школу успішною здачею іспитів. Із серпня зарахований студентом першого курсу інституту теле-радіо електроніки.

· В 1996 році пішов в перший клас загально освітньої школи №1 м.Радехова, яку закінчив після одинадцяти років навчання з срібною медаллю. Приймав участь у громадянському житті свого класу та своєї школи. З 2007 року навчаюся в НУ “Львівська Політехніка” у ІТРЕ на факультеті ОТ-11.

· У 2008 році я поступив у Військовий коледж Львівського інституту сухопутних військ, де по даний час і навчаюся на першому курсі.

· Школу закінчила з медаллю, опанувавши програмними науками. Під час навчання виявила здібності до музики, до поезії (друкувалася у місцевих газетах), до навчання та іноземних мов. Я не жалію, що поступила в Львівський Національний Університет “Львівської Політехніки”. Моя сім'я складається з батьків та старшої

сестри. Моя мама працює на мебельному комбінаті, а тато робить інженер-будівельником.

· Не одружений. Батько – Іванків Орест Володимирович, 1967 р.н., розведений. Мати – Іванків Надія Семенівна, 1968 р.н., домогосподарка.

Завдання 3. Зробіть текст яскравим, художнім, емоційним, уживши порівняння, епітети, метафори.

І знову літо. Спека. Полудень. Поблизу озеро. Воно знаходиться в тіні дерев. Хочеться викупатися в воді.

Варіант 9

Завдання 1. У котрому рядку всі словосполучення правильні?

А. Далека путь, працювати безпереривно, бігло читати, не одержав листа.

Б. Два номери, не збудував будинок, загубив булавку, красиве намисто.

В. Вимкнув світло, вибач мені, надіслав адрес, не написав контрольної.

Завдання 2. Проаналізуйте тексти ділових документів, відредагуйте їх.

Виправте, де потрібно, орфографічні та пунктуаційні помилки.

Із пояснювальної записки:

Викладачові кафедри

української мови

Глібчук Н.М.

від студента гр.БД-112

Ткаченко Ігора Віталієвича

Пояснююча записка.

Я, Ткаченко Сергій Віталієвич, не відвідував пари по українській мові в зв'язку із хворобою. Довідка додається.

1.06.08 (підпис)

· Студенти не з'явилися на заняття, бо проходили медогляд.

· Мною не відвідувалися заняття з 10.03.08. по 20.03.08. по хворобі.

Мені не получилось прийти на заняття, так як я готувався до екзамена з Лінійної алгебри 10.05.08.

· Учні не з'явилися на урок біології, тому що відвідували концерт. Концерт організували учні 11-Б класу і запросили учнів 11-А класу на 10 годину.

· Я, Павленко Андрій Іванович, не з'явився 17.12.2008 р. на ранковий розвод по хворобі.

· Я, Михайлик Сергій Миронович, не вчасно з'явився з канікулярного відпуску в зв'язку з запізненням рейсового автобуса.

Завдання 3. Поясніть, у чому полягають стильові недоречності такого документу. Спробуйте довести цей текст до певної стилістичної однорідності.

Високоповажна подруго! Цим листом доводжу до твого відома, що налаштувалася вже була їхати до тебе, а тут – тэлеп кота в борщ! – окаязія: профком дає путівку, яка горить. Отож, начувайся, будь здорова й не кашляй. Бажаю тобі ясного неба, щастя і здоров'я, кавказького довголіття, радості буття і грошей шапку. Твоя вірна колежанка Оксана.

Варіант 10

Завдання 1. У котрому рядку є неправильно побудовані словосполучення?

А. Брати участь, згідно з планом, рекомендований лист, надіслати на адресу.

Б. Інформація про відпочинок, винаймати помешкання, вмішуватися у справи, два автобуси.

В. Пильний погляд, нагла зміна, відповідно до постанови, ефектний вигляд, півтора метра.

Завдання 2. Проаналізуйте тексти ділових документів, відредагуйте їх. Виправте, де потрібно, орфографічні та пунктуаційні помилки.

Із розписки:

· *Я Степаненко Володимир Сергієвич, взяв від викладача фізкультури Заставни Ольги Іванівної для тимчасового користування під час відпочинку в Карпатах одні лижі. Поверну тоді, коли приїду.*

· *Я, студентка інституту прикладної математики та фундаментальних наук НУ "Львівська Політехніка", Кравець С.М., отримала від своєї одногрупниці її паспорт для того, щоб отримати за неї посилку. Зобов'язуюсь повернути в трьохденний термін.*

· *Продається коляска для дитини синього кольору. Заінтересованих звонити по телефону...*

· *Росписка*

Мною отримано від завідувачки бібліотеки М.П. Тесленко у користування 2 підручника з креслення. Я поверну цей підручник у кінці навчального року.

Завдання 3. Розгорніть гіпотезу:

Що було б, якби дерева вміли літати?

Варіант 11

Завдання 1. У котрому реченні є стилістичні помилки?

А. До уваги приймається люба інформація, що стосується боротьби з організованою злочинністю.

Б. Молодий викладач по-доброму ставиться до студентів.

В. На мою адресу надійшов грошовий переказ і чотири листи.

Завдання 2. У поданих текстах виправте мовностилістичні помилки. Випишіть слова, які належать до офіційно-ділового стилю.

2) З листопада по грудень-місяць учнями мають написатися заяви про те, що вони хочуть прийняти участь в незалежному тестуванні знань. На день тестування треба зі собою мати запрошення і паспорт (або свідоцтво про народження і завірену директором школи справку з печаткою і фотографією). На заповнення відповідей видають два бланка (А і Б). Тест продовжується 2 години 30 хвилин. Під час незалежного тестування згідно міністерських вимог в класі має бути не більше п'ятнадцяти учнів. Роботи Львівських школярів перевірятимуться харківськими вчителями.

Завдання 3. Напишіть про можливі наслідки такої події:

Ведмідь з лісу прийшов у село.

Варіант 12

Завдання 1. У котрому рядку всі словосполучення правильні?

А. Завдавати болю, найбільш досвідчений, відношення до студента, військова форма.

Б. Громадянські обов'язки, музичний інструмент, слідуюча зупинка, самий наймудріший студент.

В. Небезпечний кір, із сильним нежитем, ставитися з повагою, повернувся з Парижа.

Завдання 2. Виправте в поданих реченнях помилки, пов'язані з порушенням стилістичних норм.

Характеристика трасового покриття на Львівщині вже давно оцінена широким спектром епітетів. У іноземця, звичайно, очі помаленько сповзають на лоба. День пропав недарма. Музика була страшно приємна. Увагу людей треба відвернути, повести у вірному напрямку. В університеті я починав дорослішати за рахунок чужого досвіду. Я профіль у цій справі. У хід були задіяні усі спецзасоби. Бажаю співакці вдачі, натхнення і віри у перемогу. Політична ситуація знову загостриться до такої степені, що буде впливати на все. Ця особа має репутацію найфотогігієнічнішої та найстервознішої моделі на світі. Одна третина студентів не відвідує пари з фізкультури. У економічному коледжі мною створена моя концепція навчання українській мові. Для того, щоб навчити дітей англійському, треба використовувати сучасні нові методи, які будуть ефектні для учнів. Біля сто студентів показали глибокі знання з фахових дисциплін. Психолог ламає в студентів поняття про їх місто в житті. Місто не в змозі покращити наш життєвий фонд. Однією з проблем являється проблема змісту знань. Якщо ми візьмемо по рівням знань, то побачимо, що вони різні. Банк "Ажіо" пропонує від п'ятьсот до шістьсот відсотків прибутку. Це викликало заперечення серед студентської молоді. Наведу кілька аспектів, які розглядали на семінарі.

Завдання 3. Проаналізуйте тексти ділових документів, відредагуйте їх. Виправте, де потрібно, орфографічні та пунктуаційні помилки.

З оголошення:

- Продається коляска для дитини синього кольору. Заінтересованих звонити по телефону...
- Зніму в оренду квартиру вашого будинка.
- Продаю трьохкімнатну квартиру в центрі міста. Срочно.
- 6 грудня у приміщенні актового залу пройде виступ до дня Збройних сил. По завершенню бажуючі зможуть прийняти участь у конкурсах. Плануються розваги, ігри, шутки.
- В п'ятницю буде проведений бій по боксу із важкої категорії в цирку.
- За допомогою нового авторського метода у вас є можливість схуднути на протязі трьох місяців. Прийом проводиться лікарем-психотерапевтом.
- Прозьба не вимагати у водія зупинитися у не дозволених містах.
- Для розумних батьків та ваших дітей. Пошліть пройти курс навчання під час літніх канікулів дітей віком 5-11 кл. по комп'ютеру по сучасній методиці.
- Прокат книг поміняв свій адрес.
- Алкогольні напої не повинні продаватися особам до 18 років.
- Об'ява. Загубили кошильок. Прозьба вернути за винагороду.
- Запрошуються на роботу бугалтера з стажом роботи не менше трьох років.

· Перспективний у майбутньому молодий юнак шукає дружину для створення сім'ї. Прощу розведених не турбувати.

Варіант 13

Завдання 1. У котрому реченні немає стилістичних помилок?

- А. Політики до цього часу не сформували єдиного виборчого блоку.
- Б. Студент здійснив вірний переклад з іспанської мови.
- В. Я замовила перстень у ювілярній майстерні.

Завдання 2. У поданих текстах виправте мовностилістичні помилки. Випишіть слова, які належать до офіційно-ділового стилю.

1) З дальніх часів прийшли до нас різні види документів, з допомогою котрих ми впізнаємо історію своєї країни, її героїчне минуле, з'ясовуємо особливості побуту народу, правові форми та етнічні норми стосунків між суспільством і державою, відносин між окремими особами.

Завдання 3. Розгорніть гіпотезу:

Що було б, якби в людини було десять рук?

Варіант 14

Завдання 1. У котрому рядку всі словосполучення правильні?

- А. Знеболювальні ліки, сильного болю, три дні, оглядовий майданчик.
- Б. Мармурова плита, прозорий тюль, кругосвітня подорож, шкідлива звичка.
- В. Квитки на літак, виняток з правила, з двохтисячного року, по результатам тестування.

Завдання 2. У котрому рядку подано речення з офіційно-ділового стилю?

- А. Через народження дитини мушу взяти академку.
- Б. У молодших класах я файно вчився.
- В. До заяви додаю такі документи.

Завдання 3. Напишіть про можливі наслідки такої події:

Петрик знайшов насінину соняшника.

Варіант 15

Завдання 1. У котрому рядку є неправильно побудовані словосполучення?

- А. Приїхав з Лондона, привіз із Єгипту, веселий шимпанзе, красивий сувенір.
- Б. Три дні, не з'їв бутерброда, відтінки нюансів, пам'ятник архітектури.
- В. Наслідувати вчителя, одна друга гектара, п'ятдесят сім кілограмів, згідно з наказом.

Завдання 2. У котрому рядку правильно вжито назви осіб за професією та узгоджено їх з дієсловами?

- А. Молода касир порахувала гроші.
- Б. Молодий касир Оксана порахувала гроші.
- В. Молода касирша порахувала гроші.

Завдання 3. Напишіть про можливі наслідки такої події:

Червона Шапочка потрапила в будинок гномиків.

Варіант 16

Завдання 1. У котрому реченні немає стилістичних помилок?

- А. Незважаючи на погану погоду, усі студенти прийшли складати іспит.
- Б. Будинок фарбується фарбою від німецької фірми «Капарол».
- В. Приїхавши додому, у мене появились цікаві ідеї.

Завдання 2. Назвіть стиль, у якому вживають словосполучення *притягти до відповідальності, надходять пропозиції, працювати за сумісництвом*.

Завдання 3. Складіть привітання або лист, урахувавши характер потреби, вік, суспільний стан чи взаємини з адресатом послання:

Привітання від Сонечка річці, квітам, травам...

Варіант 17

Завдання 1. У котрому реченні немає стилістичних помилок?

- А. Не дивлячись на важкий стан здоров'я, хворий на грип виписався з лікарні.
- Б. О котрій годині відправляється потяг зі Львова до Харкова?
- В. Завідувач відділу дізнався, що у готелі є вільні номери.

Завдання 2. Назвіть стиль, у якому використовують побутову лексику, фразеологізми, звертання, вигуки, вставні слова.

Завдання 3. Складіть привітання або лист, урахувавши характер потреби, вік, суспільний стан чи взаємини з адресатом послання:

Привітання від Пташок дітям, лісу...

Варіант 18

Завдання 1. Перевірте свої знання про стилі сучасної української літературної мови, продовживши речення або вставивши потрібні слова.

Усе багатство національної мови увібрав у себе ... стиль. Формування громадської думки – це призначення ... стилю. Природна безпосередність мовців, діалектні та жаргонні елементи спілкування характеризують ... стиль. У текстах указів, законів, постанов ми маємо справу з ... стилем. Метою мовлення ... стилю є повідомлення про результати досліджень. Регулювати офіційно-ділові відносини – мета мовлення ... стилю. ... стиль передбачає як мету мовлення обстоювання і пропаганду суспільно-політичних ідей тощо. Настрої, думки, почуття людей відтворюються за допомогою художніх образів, і це є ознакою ... стилю.

Завдання 2. У котрому рядку подано речення з офіційно-ділового стилю?

- А. Через необережність я загубила заліковку.
- Б. Лист надіслала директорці середньої школи № 53.
- В. Прошу надати мені академічну відпустку.

Завдання 3. Складіть привітання або лист, урахувавши характер потреби, вік, суспільний стан чи взаємини з адресатом послання:

Привітання від ляльки Олі дівчинці Катрусі.

Варіант 19

Завдання 1. Згрупуйте подані слова й словосполучення за сферами вживання: побутові стосунки, наука, техніка, офіційно-ділові відносини, громадсько-політичне життя, мистецтво слова.

Ясночолій, мітинг, конструкція, національно-культурне відродження, дисковод, офіційна особа, граматичні засоби, порозумітися, на громадських засадах, ринкова система, кардан, економічний розвиток, теплі стосунки, договірний процес, капітал,

ніжний погляд, духовне багатство, культура мовлення, кухоль води, файл, потерпіла сторона, політична оцінка, дійти згоди, стилістичні засоби, свердло, офіційне повідомлення, липа шелестить, дати прочухана, контроль за виконанням, громадська думка, поролон, твір мистецтва, важливі чинники.

Завдання 2. У котрому рядку всі словосполучення правильні?

- А. Відповідно закону, вжити заходи.
- Б. Відповідно з законом, укладати договір.
- В. Відповідно до закону, вжити заходів.
- Г. По закону, рекомендований лист.

Завдання 3. Складіть привітання або лист, ураховуючи характер потреби, вік, суспільний стан чи взаємини з адресатом послання:

Привітання від мами своїй дитині.

Варіант 20

Завдання 1. Виберіть із дужок ту назву документа, яка відповідає поданому визначенню.

(Заява, пояснювальна записка, розписка) – це документ, в якому пояснюють певні дії або вчинки службової особи. (Автобіографія, резюме, характеристика) – це документ, у якому особа, що його складає, подає опис свого життя та діяльності. (Автобіографія, характеристика, резюме) – це коротка довідка про особисті, освітні та професійні дані автора. (Доручення, наказ, розписка) – це документ, що письмово підтверджує передавання й отримання документів, товарів, грошей, матеріальних цінностей. (Наказ, доручення, розписка) – це документ, яким організація чи окрема особа надає іншій особі право на певну діяльність або отримання матеріальних цінностей від її імені.

Завдання 2. У котрому рядку правильно вжито назви осіб за професією та узгоджено їх з дієсловами?

- А. Досвідчена викладач Зоряна Тригуб провела лекцію.
- Б. Досвідчений викладач провела лекцію.
- В. Досвідчений викладач Зоряна Тригуб провела лекцію.

Завдання 3. Складіть привітання або лист, ураховуючи характер потреби, вік, суспільний стан чи взаємини з адресатом послання:

Лист Малюка до Карлсона.

Варіант 21

Завдання 1. Виберіть правильний варіант:

- а) Виписка з протоколу № 4 засідання профспілкового комітету від 17 жовтня 2008 р.
- б) Виписка з протоколу № 4 засідання профспілкового комітету, що відбулося 17 жовтня 2008 р.
- в) Витяг із протоколу № 4 засідання профспілкового комітету від 17 жовтня 2008 р.

Завдання 2. Назвіть стиль, у якому вживають словосполучення *пародія на демократію, виборча кампанія, заборона ядерного озброєння*.

Завдання 3. Складіть привітання або лист, ураховуючи характер потреби, вік, суспільний стан чи взаємини з адресатом послання:

Привітання для Баби Яки від Білосніжки.

Варіант 22

Завдання 1. Виберіть правильний варіант оформлення заяви:

а) Ректорові в) Ректору

НУ “Львівська політехніка” НУ “Львівська політехніка”

проф. Бобало Ю.Я. проф. Бобалу Ю.Я. студента ІНЕМ від студента ІНЕМ

Іванюка О.П. Іванюка Олега

б) Ректорові г) Ректорові

НУ “Львівська Політехніка” НУ “Львівська політехніка”

проф. Бобалові Ю.Я. проф. Бобалу Ю.Я. студента Іванюка О.П. студента групи

МК-11

Іванюка О.П.

Завдання 2. Проаналізуйте тексти ділових документів, відредагуйте їх. Виправте, де потрібно, орфографічні та пунктуаційні помилки.

Із заяви:

· Прошу відпустити мене в академку у термін 1 рік в зв'язку із тим, що я їду на навчання закордон.

· Прошу допустити мене до здачі екзаменів до вступу на денний стаціонар інституту геодезії. З умовами прийому до університета ознайомлений.

· Прошу звільнити мене з моєї посади лікаря терапевта по власному бажанні.

· Прошу вашого дозволу про надання мені відпустки терміном 28 календарних днів з 1 липня 2008 року.

· Прошу допустити мене до перездачі екзамена з тактики, який я не здав по хворобі.

Директору ПП “Перспектива”

Гнатик Ірині Володимирівній

від Ковальчук Петра Юрієвича

Заява

· Прошу взяти мене на роботу до вашої фірми у відділ реклами. До заяви додаю трудову книжку.

· Я прошу допустити мене, Середюк О.Л., до складання іспиту з математичного аналізу, якого я вчасно не здав по сімейним обставинам.

Завдання 3. Складіть привітання або лист, урахувавши характер потреби, вік, суспільний стан чи взаємини з адресатом послання:

Привітання від письменника дітям, які читають його твори.

Варіант 23

Завдання 1. Виберіть правильний варіант оформлення додатку до заяви:

а) до заяви прикладаються такі документи;

б) до заяви додаються слідуючі документи;

в) до заяви додаються наступні документи;

г) до заяви додаю такі документи.

Завдання 2. Назвіть стиль, у якому використовують терміни, спеціальну фразеологію, складні синтаксичні конструкції.

Завдання 3. Складіть привітання або лист, урахувавши характер потреби, вік, суспільний стан чи взаємини з адресатом послання:

Привітання для дітей від письменника.

Варіант 24

Завдання 1. Виберіть правильний початок автобіографії:

- а) Я, Олена Василівна Бойко,...
- б) Я, О.В. Бойко,...
- в) Я, Бойко О.В.,...
- г) Я, Бойко Олена Василівна,...

Завдання 2. У котрому рядку всі словосполучення правильні?

- А. Відповідно закону, вжитби заходи.
- Б. Відповідно з законом, укладати договір.
- В. Відповідно до закону, вжити заходів.
- Г. По закону, рекомендований лист.

Завдання 3. Назвіть стиль, у якому вживають словосполучення *притягти до відповідальності, надходять пропозиції, працювати за сумісництвом*.

Варіант 25

Завдання 1. В автобіографії слід писати:

- а) народився 25 серпня 1978 року;
- б) народився в 1978 році 25 серпня;
- в) народився двадцять п'ятого серпня тисяча дев'ятсот сімдесят восьмого року.

Завдання 2. Перепишіть і виправте неточності:

1) Пост ДАІ веде контроль на аварійній ділянці дороги. 2) Ми вдячні цій людині за бескористну працю на підприємстві. 3) Гості познайомились із підприємством. 4) під час канікул учні розбивали клумби, пололи грядки. 5) він слухав лекції з виключною увагою. 6) Для самопожертви людині треба віра.

Завдання 3. Перепишучи, відредагуйте речення:

1) У любий час він брав його з собою. 2) Я простив йому грубіть. 3) Товару осталось на п'ять чоловік, остальним не хвате. 4) Таку роботу виконувати мені не приходилось. 5) З цього ніякого доходу ми не отримуємо. 6) Я йому кажу, а він не розуміє.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра дошкільної освіти

**ІНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ,
ПРАКТИЧНИХ І ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬ ДИСЦИПЛІНИ
КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ І ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ**

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автори:

Старший викладач Кардаш І.М.

Затверджено на засіданні кафедри від «27» серпня 2019 р.

Миколаїв 2019-2020

Підготовка теоретичних питань до практичних занять передбачає опрацювання питань теми практичного заняття. Ці питання могли як розглядати під час лекції, так і виноситися на самостійне опрацювання.

Алгоритм підготовки.

- 1) Визначте питання для підготовки (Ви маєте розглянути усі питання, зазначені у плані практичного заняття).
- 2) Візьміть у бібліотеці університету (читальному залі або на кафедрі) джерела, зазначені у списку основної літератури до заняття. При підборі літератури Ви можете користуватися бібліотечними каталогами (алфавітним, предметним або систематичним).
- 3) Визначте розділи (теми або параграфи), у яких розкрито питання практичного заняття.
- 4) Прочитайте ці розділи.
- 5) Складіть план (простий або складний) відповіді на кожне питання.
- 6) Визначте основні поняття, які Ви повинні засвоїти.
- 7) Проаналізуйте, як опрацьований матеріал пов'язаний з іншими питаннями теми.
- 8) Для кращого засвоєння та запам'ятовування матеріалу складіть короткий конспект, схеми, таблиці або графіки по прочитаному матеріалу.
- 9) Визначте проблеми в опрацьованому матеріалі, які Ви недостатньо зрозуміли. З цими питаннями Ви можете звернутися на консультації до викладача.
- 10) Перевірте, як Ви засвоїли опрацьоване питання. Ви можете це зробити, відповівши на тестові питання до теми або розв'язавши практичні завдання.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Тема 1. Предмет і завдання курсу культура мовлення та виразне читання

1. Предмет та завдання курсу культури мовлення та виразного читання. 2. Міжпредметні зв'язки з іншими методиками. 4. Аспектність культури мовлення та виразного читання.

Спільність і відмінність понять "мова" і "мовлення". Основні різновиди мовлення. Писемне мовлення і його особливості. Усне мовлення і його особливості. Внутрішнє мовлення і його особливості. Зв'язок між різновидами мовлення. Взаємозв'язок понять "мова" й "мовлення" з поняттями "мовна діяльність" ("словесна дія"), "текст", "зміст тексту". Осмислення мовної норми, понять "стилі мови" і "стилі мовлення" в їх відношенні до культури мовлення.

Практичні завдання до семінарського заняття: Скласти анотації: а) на навчальні посібники: Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика. –К.: Вища шк., 2003. - 311 с. ; Грищенко Т.Б. Українська мова та культура мовлення. –К.: Центр навчальної літератури, 2003. -536 с.

Запитання і завдання

Завдання 1. Дайте відповідь на запитання:

1. Назвіть засоби спілкування людей.
2. Чому мову вважають найважливішим засобом спілкування?
3. Яку роль виконує мова в житті суспільства?
4. Назвіть науки про мову.
5. Чому суспільство має берегти, плекати мову?

Завдання 2. Складіть схему міжпредметних зв'язків методики „Культури мовлення та виразного читання” з іншими науками за тематичним принципом

Завдання 3. Лінгвістична гра „Метод словесних асоціацій”. Мета гри - тренінг довготривалої пам’яті. Перша група. Вибір словесних асоціацій не обмежується. Ведучий називає слово, студент відповідає асоціацією, що виникла в думці. Наприклад: телевізор – новий, кольоровий, працює, вимкнений. Друга група. Вибір словесних асоціацій обмежений: у відповідь на слово, що промовляє ведучий, необхідно в якості словесної асоціації використовувати тільки прикметник. Третя група. Вибір словесних асоціацій обмежений: у відповідь на слово, в якості словесної асоціації використовувати тільки дієслово.

Завдання 4. Лінгвістична гра „Добери епітет”. Мета гри – розвиток творчої уяви (за методикою Д.Х.Вагапової). Методичний коментар: творча уява має три рівні : початковий (студенти називають готові, існуючі в природі матеріали і явища), середній (пропонують предмети та явища, що підлягають впливу людини), високий (заснований на образному сприйнятті і максимально відображують особисте, суб’єктивне відношення людини до явища, що називається)..

Хід гри: називають три слова: круглий, червоний, кислий. За п’ять хвилин треба назвати 5 та більше предметів та явищ, яким властиві всі три ознаки. Наприклад

Круглий	Червоний	Кислий
Помідори	Червоний м’яч, що облитий лимонним соком	Червона краватка, що викликає кислий настрій

Д/з

Завдання 5. Підготуйте рекламний проект «Культура мовлення та виразне читання як предмет». Кожна група (4-5 чоловік) готує рекламу, визначає мету реклами, її адресата. Вид реклами. Мета гри – узагальнити знання з теми „Культура мовлення як навчальна дисципліна”. Підготовча робота. 1. Особливості жанру реклами: максимум інформації та цілеспрямованості при мінімумі слів; доступність та дієвість; лаконічність ; оригінальність, неповторність. Ігровий етап: кожна група по черзі демонструє свою рекламу, інші аналізують її за вищезгаданим критеріями.

Завдання 6. Гра „Переключення уваги”. Вправа виконується протягом 15-20 хвилин в домашній обстановці. Увімкніть телевізор та розкрийте незнайому вам книгу (художню чи публіцистичну). Спробуйте одночасно читати книгу та дивитись телевізор. Прослідкуйте за собою: через який час ви будете відчувати себе втомленим? Спробуйте для себе відтворити те, що ви читали, та те, що дивилися по телевізору.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2

Тема 2. Теоретичні положення і методика практичного використання засобів логіко-емоційної виразності.

План

1. Паузи. Види пауз.
2. Логічний наголос. Функціональні особливості логічного наголосу. Тактовий логічний наголос. Головний логічний наголос.
3. Мелодика мовлення. Значення мелодики мовлення для вираження змісту фрази.

4. Основні мелодичні ходи, позначення їх на письмі.

5. Темп мовлення.

Основні поняття: засоби логіко-емоційної виразності, інтонація, паузи, логічні наголоси, мелодика, темп, тембр, поза, жести, міміка.

Завдання:

1. Підготуйте реферативні повідомлення з теми заняття.

2. Вивчіть 5 скоромовок напам'ять. Зверніть увагу на інтонацію. Чим треба керуватися, підбираючи скоромовки?

Література

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Л.: Світ, 1990. – 232 с.

2. Калашников В.П. Зі словом на Ви... Посібник-хрестоматія з виразного читання / В. П. Калашников. – Луганськ, 1996. – 108 с.

3. Капська А. Й. Виразне читання: Навчальний посібник. – К., 1986. – 167 с.

4. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії / Г. А. Олійник. – Тернопіль, 2001. – 224 с.

5. Сербенська О. Культура усного мовлення : навч. посіб. / О. Сербенська. – К. : Центр навч. літ-ри, 2004. – 214 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3

Тема 3. Позамовні (рухові) засоби виразності

План

1. Жести. Класифікація жестів.

2. Міміка.

3. Правила застосування позамовних засобів виразності при читанні художніх творів.

Завдання.

1. Складіть пам'ятку щодо піднесення культури невербального мовлення.

2. Якими, на Вашу думку, мають бути невербальні засоби спілкування вчителя.

3. Створіть розповідь на тему "Цікавий випадок з мого життя". За допомогою невербальних засобів передайте свій внутрішній стан.

4. Створіть розповідь-імпровізацію на одну із запропонованих тем: - "Що таке справжня дружба?" - "Людина, яка відіграє важливу роль у моєму житті" - "Що головне у моїй професії?"

Література

1. Дудик П. С. Стилїстика української мови / П. С. Дудик. – К.: Академія, 2005. – 400 с.

2. Калашников В.П. Зі словом на Ви... Посібник-хрестоматія з виразного читання / В. П. Калашников. – Луганськ, 1996. – 108 с.

3. Капська А. Виразне читання / А. Капська. – К.: Вища школа, 1986. – 167 с.

4. Мацько Л. І. Культура української фахової мови / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К.: Академія, 2007. – 360 с.

5. Олійник Г. А. Виразне читання: Основи теорії / Г. А. Олійник. – К.: Вища школа, 1995. – 207 с.

6. Ревуцький Д. Живе слово: Теорія виразного читання для школи / Д. Ревуцький: Перевидання. – Львів, 2001. – 200 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4

Тема 4. Підготовка твору для читання та аналізу його з дітьми

План

8. Етапи підготовки до роботи з художнім твором (попередня робота над твором).
9. Визначення виховної, пізнавальної та художньо-естетичної вартості тексту
10. Окреслення завдань читця та аналізу твору з дітьми
11. Літературознавчий аналіз твору
12. Дієвий аналіз твору. Партитура тексту.
13. Шляхи визначення головного і тактового логічного наголосу (контекстуальний, аргументований, конвенціональний).
14. Поняття мелодики (висхідна, висхідно-спадна, монотон, спадна, висхідно-спадна)
15. Розстановка пауз (теоретичний та аргументований спосіб).

Завдання:

1. Підготувати до читання та розписати за **партитурою**
  - а) українську народну казку “Рукавичка”,
  - б) вірш,
  - в) небилицю “Солодка хата”,
  - г) докучливу казку “Безконечна пісенька”.
2. Складіть план основних етапів літературознавчого аналізу творів різних жанрів.
3. Зробіть дієвий аналіз казки (за вибором студента).
4. Підготуйте реферативні повідомлення з теми заняття.

Література:

1. Березіна О. М. Мовні ігри та забави: Навчально-методичний посібник / О. М. Березіна, Т. О. Павловська. –Тернопіль: Мальва. –ОСО, 1999. –107 с.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. –140 с.
3. Капська А. Й. Виразне читання: Навчальний посібник. – К., 1986. – 167 с.
4. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії / Г. А. Олійник. – Тернопіль, 2001. – 224 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5

Тема 5. Особливості виразного читання творів різних жанрів. Читання казки

План

1. Виразне читання, його значення у фаховій підготовці.
2. Основні характеристики мовлення вчителя.
3. Виразне читання і декламація.
4. Казка як літературний жанр. Типологія казок.
5. Особливості читання казки в ДНЗ.
6. Елементи системи Станіславського у виразному читанні творів.

Завдання:

1. Письмово окресліть шляхи вдосконалення мовленнєвої культури вихователя.
2. Доберіть практичні поради та вправи з розвитку мовної культури вихователя.

3. Схарактеризуйте основні принципи системи К. Станіславського.
4. Підготуйте виразне читання оповідання та казки (за вибором студента).
5. Здійснити літературознавчий і виконавський аналізи обраних творів.

Література

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Л.: Світ, 1990. – 232 с.
2. Буяльський В.А. Поезія усного слова / В. А. Буяльський. – Х.: Рад. школа, 1990. – 255 с.
3. Вихованець І. Таїна слова / І. Вихованець. – К.: Рад. шк., 1990. – 284 с.
4. Гуць М.В. Українська мова у професійному спілкуванні / М. В. Гуць, І. Г. Олійник, І. П. Ющук. – К.: VeeZone, 2004, – 336 с.
5. Дудик П.С. Стилїстика української мови / П. С. Дудник. – К.: Академія, 2005. – 400 с.
6. Капська А. Виразне читання / А. Капська. – К.: Вища школа, 1986. – 167 с.
7. Мацько Л. І. Культура української фахової мови / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К.: Академія, 2007. – 360 с.
8. Ревуцький Д. Живе слово: Теорія виразного читання для школи / Д. Ревуцький: Перевидання. – Львів, 2001. – 200 с.
9. Станіславський К.С. Собрание сочинений: В 8-ми т. – М.: Искусство, 1955. – Т.3. Работа актера над собой. – 503 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6

Тема 6: Читання поетичних творів

План

1. Лірика як один із родів літератури, специфіка її ознаки.
2. Поетичні тексти та підготовка їх до виразного прочитання.
3. Диференціація поезії за ідейно-тематичним спрямуванням.
4. Особливості виразного читання пейзажної лірики.
5. Особливості виразного читання громадянської лірики. Виразне читання інтимної лірики.

Завдання:

1. Вивчіть напам'ять одну з поезій І. Франка (за вибором студента).
2. Створіть партитуру обраного вірша.
3. Здійсніть цілісний аналіз ліричних творів.
4. Підготуйте реферативні повідомлення з теми заняття.
5. Створити партитуру віршів.
6. Здійснити цілісний аналіз ліричних творів; в) підготувати виразне прочитання віршів.

Література

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Л.: Світ, 1990. – 232 с.
2. Калашников В.П. Зі словом на Ви... Посібник-хрестоматія з виразного читання / В. П. Калашников. – Луганськ, 1996. – 108 с.
3. Капська А. Й. Виразне читання: Навчальний посібник. – К., 1986. – 167 с.
4. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії / Г. А. Олійник. – Тернопіль, 2001. – 224 с.
5. Сербенська О. Культура усного мовлення : навч. посіб. / О. Сербенська. – К.: Центр навч. літ-ри, 2004. – 214 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 7, 8

Тема 7. Читання прозових творів

План

1. Епос як своєрідний рід літератури.
2. Жанрове різноманіття епічних творів, їх характеристика.
3. Особливості аналізу, підготовки та власне читання прозових творів.
4. Види оповідань. Особливості читання оповідань.
5. Специфіка виразного читання оповідань для дітей.
6. Типові помилки під час читання прозових творів, робота над ними.

Завдання:

1. Підготуйте прочитання драматичного твору в особах.
2. Підготуйте реферативні повідомлення з теми заняття.
3. Підготувати виразне прочитання оповідання та казки.
4. Здійснити літературознавчий і виконавський аналізи оповідання й казки.

Література

1. Капська А. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1990. – 223 с.
2. Климова К. Я. Основи культури і мовлення: Навч. посібник / К. Я. Климова. – 2-ге вид. – К.: Ліра, 2006. – 254 с.
3. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії / Г. А. Олійник. – Тернопіль, 2001. – 224 с.
4. Яременко Н. В. Дозвіллезнавство: Навчальний посібник / Яременко Н. В.. – Фастів: Поліфаст, 2007. – 236 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 9, 10

Тема 8. Читання байки, гуморески і творів усної народної творчості

План.

1. Байка. Основні властивості байки як алегорично-епічного твору.
2. Суть моралі. Особливості звучання моралі. Мораль – ідея – підтекст.
3. Особливості опрацювання та виразного читання байки.
4. Підготовка вчителя до виразного читання.
5. Жанрові особливості прислів'їв, приказок, загадок і скоромовок.
6. Виразне читання прислів'їв.
7. Виразне читання приказок.
8. Виразне читання загадок.
9. Виразне читання скоромовок.
10. Критерії оцінювання виразного читання.

Завдання:

1. Підготувати виразне прочитання байки.
2. Підготуйте прочитання драматичного твору в особах.
3. Підготуйте реферативні повідомлення з теми заняття.
4. Підготувати виразне прочитання прислів'їв, приказок, загадок і скоромовок.
5. Створити таблицю-характеристику малих жанрів усної народної творчості.

Література

1. Капська А. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1990. – 223 с.

2. Климова К. Я. Основи культури і мовлення: Навч. посібник / К. Я. Климова. – 2-ге вид. – К.: Ліра, 2006. – 254 с.
3. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії / Г. А. Олійник. – Тернопіль, 2001. – 224 с.
4. Яременко Н. В. Дозвілєзнавство: Навчальний посібник / Яременко Н. В.. – Фастів: Поліфаст, 2007. – 236 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 11, 12

Тема 9. Інсценування творів

План

1. Особливості сприйняття дітьми дошкільного віку інсценування творів.
2. Підготовка вихователя до інсценування.
3. Програмні твори для інсценування.
4. Педагогічна цінність інсценування творів.

Завдання

1. Підготувати інсценування творів різних жанрів.

Література

1. Дудик П. С. Стилїстика української мови / П. С. Дудик. – К.: Академія, 2005. – 400 с.
2. Калашников В.П. Зі словом на Ви... Посібник-хрестоматія з виразного читання / В. П. Калашников. – Луганськ, 1996. – 108 с.
3. Капська А. Виразне читання / А. Капська. – К.: Вища школа, 1986. – 167 с.
4. Мацько Л. І. Культура української фахової мови / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К.: Академія, 2007. – 360 с.
5. Олійник Г. А. Виразне читання: Основи теорії / Г. А. Олійник. – К.: Вища школа, 1995. – 207 с.
6. Ревуцький Д. Живе слово: Теорія виразного читання для школи / Д. Ревуцький: Перевидання. – Львів, 2001. – 200 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 13

Тема 10. Принципи побудови та виконання художньої розповіді

План

1. Підготовка вихователя до створення і виконання художньої розповіді.
2. Особливості виконання художньої розповіді.

Завдання:

1 Створіть художню розповідь за матеріалами з життя видатних людей (письменників, культурних діячів тощо).

Література:

1. Березіна О. М. Мовні ігри та забави: Навчально-методичний посібник / О. М. Березіна, Т. О. Павловська. – Тернопіль: Мальва. – ОСО, 1999. – 107 с.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 140 с.
3. Капська А. Й. Виразне читання: Навчальний посібник. – К., 1986. – 167 с.
4. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії / Г. А. Олійник. – Тернопіль, 2001. – 224 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 14, 15

Тема 11. Мовленнєвий етикет

План

1. Історія виникнення мовленнєвого етикету.
  2. Поняття „мовленнєвий етикет”.
  3. Вплив ситуації мовлення на мовленнєвий етикет.
  4. Зв'язок традицій українського народу з правилами мовленнєвого етикету.
1. Відображення мовного етикету в усній народній творчості

Завдання

1. Законспектувати статті Марії Білоус „Заговори, щоб я тебе побачив” та Юліана Редька „Як поводити себе у товаристві” (лише те, що пов'язано з мовним етикетом) з посібника „Антисуржик” – дивись у літературі.

2. підготувати заняття для дітей різних вікових груп з формування мовленнєвого етикету.

3. Підготувати реферат з теми.

Література:

1. Богуш А.М. Культура речевого общения детей дошкольного возраста: методическое пособие. / А.М., Богуш, О.П.Аматьева, С.К. Хаджирадева. - Одесса, 2003. -251 с.

2. Андросова В.Н. Обучение детей восприятию художественной литературы/В.Н. Андросова// Дошкольное воспитание. -1986. -№2. - С. 14-20.

3. Березіна О.М. Мовнігри та забави: навчально-методичний посібник / О.М.Березіна, Т.О.Павловська. -Тернопіль: Мальва. — ОСО, 1999. -107 с.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра дошкільної освіти

**КОНТРОЛЬНІ ЗАВДАННЯ ДО СЕМІНАРСЬКИХ, ПРАКТИЧНИХ І
ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ ЗАЛКІВ З ДИСЦИПЛІНИ
КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ І ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ**

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автори:

Старший викладач Кардаш І.М.

Затверджено на засіданні кафедри від «27» серпня 2019 р.

Миколаїв 2019-2020

Першим етапом написання роботи є складання бібліографії з обраної наукової теми. У роботах подібного рівня не рекомендується обмежуватися лише навчальною літературою (підручниками, посібниками або методичними розробками), а обов'язково слід ознайомитися з кількома спеціальними науковими або науково-популярними дослідженнями, що підвищить якісний рівень роботи, її наукову цінність.

Наступним підготовчим етапом є глибоке вивчення історичних джерел – знаходження найбільш яскравих документальних підтверджень тим фактам, що викладаються в контрольній роботі, ретельний аналіз та оцінка відповідних документів.

На наступному етапі здійснюється систематизація й узагальнення фактичного матеріалу – накопичення необхідного обсягу інформації відповідно до теми і структури роботи, відбір найбільш переконливих і вагомих даних, розташування їх у певній хронологічній і тематичній послідовності.

Вся підготовча робота завершується аргументованим та логічним викладенням особистих думок у письмовій формі. Головною умовою досягнення логічності під час написання контрольної роботи є чітке розуміння студентом мети, головних напрямків і кінцевого результату свого дослідження. Робота повинна бути переконливою, містити органічний зв'язок між окремими питаннями, а також між кожним з них і всією темою в цілому.

Обов'язково потрібно використовувати різноманітні види аргументів та доводів: порівняння, зіставлення, посилання на джерела тощо.

Робота над контрольною роботою має бути послідовною, з чітким урахуванням її головних етапів, які передбачають:

- обрання теми,
- складання плану,
- виявлення джерельно-історіографічної бази обраної проблеми,
- конспектування літератури і підбір цитат, які необхідно вписувати точно (а іноді й дослівно), із зазначенням сторінок розташування в тексті,
- власне написання контрольної роботи.

Контрольна робота повинна включати:

титульний аркуш, на якому вказується назва міністерства, навчального закладу та кафедри, назва теми контрольної роботи, відомості про студента (факультет, група, прізвище, ініціали), місце й рік написання;

- план роботи, що відбиває внутрішню структуру роботи (Додаток Б);
- вступ;
- основна частина, яка передбачає безпосереднє висвітлення питань плану роботи і складається з відповіді на теоретичні питання і, якщо є практичні, то й розв'язання практичного завдання;
- висновки;
- список використаної літератури в алфавітному порядку.

У Вступі обов'язково слід зазначити мету написання роботи, стисло охарактеризувати ступінь розробки проблеми у літературі.

Приступаючи до розкриття змісту кожного пункту плану, слід повторити його найменування. Викладення матеріалу повинно бути самостійним, у разі цитування текст слід подавати у лапках і супроводжувати посиланнями. Оформлення посилань –

у квадратних дужках, наприклад:

[4, 217], де перша цифра означає номер у переліку літератури, а друга – номер сторінки. В кінці кожного розкритого питання належить робити узагальнення.

Після розкриття теми треба зробити висновки та навести перелік літератури, що цитувалася та використовувалася при підготовці та написанні контрольної роботи.

Тести

1. Мовний стиль – це:

- а) різновиди текстів певного стилю;*
- б) сукупність мовних засобів вираження, зумовлених метою і змістом висловлювання;*
- в) різновид національної мови, який є засобом спілкування людей, об'єднаних спільністю території.*

2. Державна мова – це:

- а) закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої є обов'язкове в органах державного управління та діловодства;*
- б) єдина національна мова українського народу;*
- в) найважливіший універсальний засіб спілкування.*

3. Літературна мова – це:

- а) національна мова;*
- б) унормована, відшліфована форма загальнонародної мови що обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності людей;*
- в) нижча форма загальнонародної мови.*

4. Літературна мова реалізується:

- а) в усній і писемній формах;*
- б) у сучасній українській літературній мові й територіальних діалектах;*
- в) у національній та державній мові.*

5. Українська мова належить до:

- а) західнослов'янської групи;*
- б) південнослов'янської групи;*
- в) східнослов'янської групи.*

6. Зачинателем нової української літературної мови був:

- а) Т. Г. Шевченко;*
- б) І. П. Котляревський;*
- в) Панас Мирний.*

7. Сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, що закріплюються в процесі суспільної комунікації, – це:

- а) орфоепічні норми;*
- б) стилі української літературної мови;*
- в) норми літературної мови.*

8. Сукупність правил вимови – це:

- а) орфоепічні норми;*
- б) орфографічні норми;*
- в) морфологічні норми.*

9. Основоположником сучасної української літературної мови вважають:

- а) І. П. Котляревського;*

- б) Т. Г. Шевченко;*
- в) Лесю Українку.*

10. У текстах офіційно-ділового стилю вживають такі готові словесні формули:

- а) у відповідності до, згідно, взяти участь;*
- б) відповідно до, згідно з, взяти участь;*
- в) відповідно, згідно з, приймати участь.*

11. Нормативним є вживання таких словосполучень:

- а) військова доктрина, військова частина, військовий квиток, військовий округ, воєнні дії;*
- б) воєнна доктрина, військова частина, військовий квиток, воєнний округ, воєнні дії;*
- в) військова доктрина, військова частина, військовий квиток, воєнний округ, військові дії.*

12. Грошова одиниця України має назву:

- а) гривна;*
- б) гривни;*
- в) гривня.*

13. Головна ознака літературної мови – це:

- а) варіативність;*
- б) черговість;*
- в) унормованість.*

14. Культура писемного й усного мовлення всіх, хто користується українською мовою як засобом спілкування, полягає в тому, щоб:

- а) досконало знати мовні норми й послідовно дотримуватися їх;*
- б) користуватися мовою в повсякденному житті;*
- в) добирати варіанти форм, слів, конструкцій речень.*

15. Нормативним є вживання таких словосполучень:

- а) телерадіомовна кампанія, виборча компанія, весела компанія, посівна кампанія;*
- б) телерадіомовна кампанія, виборча кампанія, весела компанія, посівна компанія;*
- в) телерадіомовна компанія, виборча кампанія, весела компанія, посівна кампанія.*

16. Виберіть правильні варіанти слововживання:

- а) оцінки по предметах, працюють по обраних спеціальностях, гід по магазинам;*
- б) оцінки з предметів, працюють за обраними спеціальностями, гід по магазинах;*
- в) оцінки по предметах, працюють за обраними спеціальностями, гід по магазинам.*

17. Нормативним є таке слововживання:

- а) вільна вакансія, написати свою автобіографію, захисний імунітет;*
- б) вакансія, написати автобіографію, імунітет;*
- в) вільна вакансія, написати автобіографію, імунітет.*

18. Мова – це:

- а) найважливіший, універсальний засіб спілкування, організації та координації всіх видів суспільної діяльності;*

- б) сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи;*
в) вища форма національної мови.
19. Утвердження української мови як державної неможливе без:
- а) функціонування її в судочинстві;*
б) створення такої мовної ситуації, за якої українська мова мала б усі можливості безперешкодного вживання;
в) територіальних діалектів.
20. Мовний етикет – це:
- а) використання різноманітних засобів вираження думок;*
б) типові формули вітання, побажання, прощання, запрошення;
в) виділення найважливіших місць свого висловлювання.
21. Українська мова є державною мовою в Україні відповідно до статті:
- а) 5 Конституції України;*
б) 10 Конституції України;
в) 9 Конституції України.
22. Виберіть компонент, що не належить до мовленнєвої структури сучасного суспільства:
- а) масова комунікація;*
б) друковане мовлення;
в) логічне мовлення.
23. Реклама, масова інформація, Інтернет належать до:
- а) діалогу;*
б) усного мовлення;
в) масової комунікації.
24. Манера вимовляння звуків – це:
- а) дедуція;*
б) дикція;
в) диспут.
25. Робота мовних органів, спрямованих на творення звуків, називається...
- а) артикуляцією;*
б) дикцією;
в) асиміляцією.
26. Скільки основних стилів виділяють у сучасній українській літературній мові?
- а) 5;*
б) 6;
в) 4.
27. До невербальних засобів належать..., що тут зайве?
- а) вираз обличчя;*
б) спілкування;
в) інтонація.
28. У формуванні мовленнєвої культури на перше місце висувається:
- а) дотримання мовного етикету;*
б) знання норм і правил мови;
в) уміння спілкуватися.
29. Виберіть правильне формулювання:
- а) зарахувати Мельничук Віктора Петровича старшим майстром;*
б) зачислити Мельничука Віктора Петровича старшим майстром;

в) прийняти Мельничука Віктора Петровича на посаду старшого майстра.

30. Виберіть правильне оформлення підпису в документі:

а) Завідувач кафедри фізики прізвище, ініціали підпис

б) Завідувач кафедри фізики ініціали, прізвище підпис

в) Завідувач кафедри фізики підпис прізвище, ініціали

г) Завідувач кафедри фізики підпис ініціали, прізвище

31. У котрому рядку всі словосполучення правильні?

а) Два з половиною метри, у будь-якому магазині, не здав екзамену, сама ближча зупинка;

б) Три четверти гектара, замовити напій, власний автопортрет, не зремонтував мотору;

в) Півтори хвилини, освітлена кімната, освічена людина, обсяг виробництва, об'єм бочки.

32. У котрому рядку всі словосполучення правильні?

а) Далека путь, працювати безперервно, бігло читати, не одержав листа;

б) Два номери, не збудував будинок, загубив булавку, красиве намисто;

в) Вимкнув світло, вибач мені, надіслав адрес, не написав контрольної.

33. У котрому рядку є неправильно побудовані словосполучення?

а) Брати участь, згідно з планом, рекомендований лист, надіслати на адресу;

б) Інформація про відпочинок, винаймати помешкання, вмішуватися у справи, два автобуси;

в) Пильний погляд, нагла зміна, відповідно до постанови, ефектний вигляд, півтора метра.

34. У котрому реченні є стилістичні помилки?

а) До уваги приймається люба інформація, що стосується боротьби з організованою злочинністю;

б) Молодий викладач по-доброму ставиться до студентів;

в) На мою адресу надійшов грошовий переказ і чотири листи.

35. У котрому реченні немає стилістичних помилок?

а) Політики до цього часу не сформували єдиного виборчого блоку;

б) Студент здійснив вірний переклад з іспанської мови;

в) Я замовила перстень у ювілярній майстерні.

36. У котрому рядку є неправильно побудовані словосполучення?

а) Приїхав з Лондона, привіз із Єгипту, веселий шимпанзе, красивий сувенір;

б) Три дні, не з'їв бутерброда, відтінки нюансів, пам'ятник архітектури;

в) Наслідувати вчителя, одна друга гектара, п'ятдесят сім кілограмів, згідно з наказом.

37. У котрому рядку правильно вжито назви осіб за професією та узгоджено їх з дієсловами?

а) Молода касир порахувала гроші;

б) Молодий касир Оксана порахувала гроші;

в) Молода касирша порахувала гроші.

38. У котрому реченні немає стилістичних помилок?

а) Незважаючи на погану погоду, усі студенти прийшли складати іспит;

б) Будинок фарбується фарбою від німецької фірми «Капарол»;

в) Приїхавши додому, у мене появились цікаві ідеї.

- 39. У котрому реченні немає стилістичних помилок?**
- а) Не дивлячись на важкий стан здоров'я, хворий на грип виписався з лікарні;*
  - б) О котрій годині відправляється потяг зі Львова до Харкова?*
  - в) Завідувач відділу дізнався, що у готелі є вільні номери.*
- 40. У котрому рядку подано речення з офіційно-ділового стилю?**
- а) Через необережність я загубила заліковку;*
  - б) Лист надіслала директорці середньої школи № 53;*
  - в) Прошу надати мені академічну відпустку.*
- 41. У котрому рядку всі словосполучення правильні?**
- а) Відповідно закону, вжити заходи;*
  - б) Відповідно з законом, укладати договір;*
  - в) Відповідно до закону, вжити заходів.*
- 42. У котрому рядку правильно вжито назви осіб за професією та узгоджено їх з дієсловами?**
- а) Досвідчена викладач Зоряна Тригуб провела лекцію;*
  - б) Досвідчений викладач провела лекцію;*
  - в) Досвідчений викладач Зоряна Тригуб провела лекцію.*
- 43. Виберіть правильний варіант:**
- а) Виписка з протоколу № 4 засідання профспілкового комітету від 17 жовтня 2008 р.*
  - б) Виписка з протоколу № 4 засідання профспілкового комітету, що відбулося 17 жовтня 2008 р.*
  - в) Витяг із протоколу № 4 засідання профспілкового комітету від 17 жовтня 2008 р.*
- 44. Виберіть правильний варіант оформлення додатку до заяви:**
- а) до заяви прикладаються такі документи;*
  - б) до заяви додаються наступні документи;*
  - в) до заяви додаю такі документи.*
- 45. Виберіть правильний початок автобіографії:**
- а) Я, Олена Василівна Бойко, ...*
  - б) Я, О.В. Бойко, ...*
  - в) Я, Бойко О.В., ...*
  - г) Я, Бойко Олена Василівна, ...*
- 46. В автобіографії слід писати:**
- а) народився 25 серпня 1978 року;*
  - б) народився в 1978 році 25 серпня;*
  - в) народився двадцять п'ятого серпня тисяча дев'ятсот сімдесят восьмого року.*
- 47. Виділення важливої за значенням частини висловлення (групи слів, слова і навіть частини слова) з метою передачі емоційного стану мовця відбувається при**
- а) емпатичному наголосі;*
  - б) логічному наголосі;*
  - в) синтагматичному наголосі.*
- 48. Сила вимови звуків, слів, мовних тактів, що залежить від амплітуди коливання голосових зв'язок і пов'язана з особливостями мовного дихання, підсиленням чи послабленням видиху – це:**
- а) дикція;*

- б) інтонація;*
- в) інтенсивність мовлення.*

49. Основним компонентом інтонації є:

- а) мелодика тону;*
- б) паузи;*
- в) тембр.*

50. Частина речення між двома паузами – це:

- а) синтагма;*
- б) мовленнєвий такт;*
- в) мовний такт.*

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Текст. Будова текстів різних стилів.
2. Види тексту.
3. Методи та прийоми опрацювання тексту.
4. Літературознавчий та виконавський аналізи художнього тексту.
5. Партитура тексту.
6. Змістовність мовлення.
7. Правильність та чистота як ознаки культури мовлення.
8. Точність мовлення.
9. Логічність і послідовність як необхідна складова культури мовлення.
10. Багатство мовлення.
11. Доречність (доцільність) комунікації як свідчення загальної вихованості людини.
12. Виразність і образність мовлення молодого педагога.
13. Позамовні засоби спілкування, їх різновиди.
14. Інтонація.
15. Міміка. Вміння керувати мімікою.
16. Жести, їх різновиди та характеристика.
17. Теоретичні засади виразного читання. Вчення К. Станіславського про словесну дію.
18. Характеристика слова і його значення. Поняття „значення слова”. Типи лексичних значень.
19. Словниковий склад української мови. Активна й пасивна лексика. Шари української лексики.
20. Емоційність як комунікативна якість мовлення. Емоційні слова та словосполучення. Їх смислове навантаження.
21. Експресивність мовлення. Тропи. Їх значення в мовленні.
22. Епітет. Функції епітетів у мовленні.
23. Метафора. Типи. Особливості метафори.
24. Персоніфікація. Її стилістична функція в мовленні.
25. Метонімія. Її роль у художній літературі.
26. Синекдоха. Її будова.
27. Літота, гіпербола. Спільне та відмінне.
28. Первинне сприймання твору учнями.
29. Аналіз тексту твору. Підтекст. Складання плану. Читацька партитура.

30. Критерії оцінювання виразного читання.
31. Виразне читання малих жанрів усної народної творчості: прислів'я, приказки, загадки, скоромовки.
32. Епос як своєрідний рід літератури.
33. Жанрове різноманіття епічних творів, їх характеристика.
34. Особливості аналізу, підготовки та власне читання прозових творів.
35. Особливості читання казки у дошкільному навчальному закладі.
36. Казка як літературний жанр.
37. Особливості читання казки у дошкільному навчальному закладі.
38. Типові помилки під час читання прозових творів, робота над ними
39. Лірика як один із родів літератури, його специфіка та ознаки.
40. Класифікація поезії за ідейно-тематичним спрямуванням.
41. Аналіз поетичних текстів і підготовка їх до виразного прочитання.
42. Особливості виразного читання пейзажної лірики.
43. Особливості виразного читання громадянської лірики.
44. Виразне читання інтимної лірики.
45. Особливості виразного читання патріотичної лірики.
46. Типові помилки під час читання поетичних творів, робота над ними.
47. Драма – особливий рід літератури.
48. Комедія та трагедія як різновиди драматичного твору.
49. Специфіка читання драматичних творів.
50. Байка.
51. Особливості опрацювання та виразного читання байки.
52. Підготовка вихователя до виразного читання.
53. Байка. Основні властивості байки як алегорично-епічного твору.
54. Суть моралі. Особливості звучання моралі. Мораль – ідея – підтекст.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра дошкільної освіти

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА РОЗРОБКИ ВИКЛАДАЧА З ДИСЦИПЛІНИ
КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ І ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ**

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автори:

Старший викладач Кардаш І.М.

Затверджено на засіданні кафедри від «27» серпня 2019 р.

Миколаїв 2019-2020

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДЛЯ СТВОРЕННЯ ПАРТИТУРИ ТЕКСТУ

Партитура тексту – підготовлений за допомогою загальноприйнятих знаків запис тексту, призначеного для виголошення. Відзначають словесні наголоси, сильні логічні наголоси, піднесення й спади мелодії, паузи, подають зауваження про темп мовлення, продумано визначаючи загальний інтонаційний малюнок.

Основні партитурні знаки:

- ' – словесний наголос;
- ___ – логічний наголос;
- норма (суцільна лінія під словом);
- - - - наголос послаблений;
- вп – логічний (чи фразовий) наголос відчутно посилений: / – пауза; // – пауза середня;
- /// – пауза довга;
- підвищення тону (мелодія злету);
- ™ – зниження тону (мелодія спаду);
- (– мелодійна хвиля, вказує на інтонаційне поєднання слів;
- ∩ ..... – уповільнення вимови;
- пришвидшення розмови;
- ◇ <> – виділення особливим тоном елементів тексту (наприклад, вставлених конструкцій);
- <<>> – іронічна інтонація;
- ([:]-) – заміна авторських розділових знаків.

СЛОВНИК КЛЮЧОВИХ ПОНЯТЬ КУРСУ

Байка – 1. Невеликий, частіше віршований алегоричний твір повчально-гумористичного або сатиричного характеру. 2. Оповідання, дійовими особами якого, поряд з людьми (точніше – схематичними фігурами людей), виступають тварини, рослини, неживі предмети, котрі уособлюють певні ідеї та людські характери.

Білий вірш – неримовані вірші з чіткою внутрішньою метричною структурою, де на місці рими лишається чиста клаузула.

Виразне читання – це мистецтво відтворення думок, почуттів, настроїв, переживань, якими насичено твір. Але художнє читання – це теж майстерність відтворення змісту твору зі сцени.

Герой літературного твору, або Персонаж – 1. Постаць людини, зображена письменником у художньому творі, загальна назва будь-якої дійової особи кожного літературного жанру. 2. Олюднені, оживлені образи речей, явищ природи, звірів у казках, байках, притчах та деяких інших жанрах.

Громадянська лірика – умовна назва ліричних творів, в яких актуалізуються соціальні та національні мотиви.

Дикція – чітка, виразна вимова звуків, звукокомплексів, складів, слів. Дикція передбачає артикуляційну точність, внормованість артикуляційної бази, добре активізує процес спілкування, дає змогу зосередитися на змісті, уникнути двозначного розуміння. Дикційна нормативність – важливий компонент культури мови.

Діалог – це обмін висловлюваннями-репліками між адресантом і адресатом.

Драма – 1. Один з основних родів художньої літератури, що зображує дійсність безпосередньо через висловлювання та дії самих персонажів. 2. Один із жанрів

драматичного роду, поряд з комедією, трагедією, це п'єса 65 соціального чи побутового характеру з гострим конфліктом, який розвивається в постійній напрузі.

Драма-фєєрія – п'єса з казково-фантастичним сюжетом і персонажами.

Елементи сюжету – це експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка, кінцівка, епілог. Емфатичний наголос – виділення важливої за значенням частини висловлення (групи слів, слова і навіть частини слова) з метою передачі емоційного стану мовця. Найчастіше виявляється своєрідною мелодикою, подовженням наголошеного (іноді ненаголошеного) звука.

Енклітика – слово без наголосу, яке стоїть після слова з наголосом, утворюючи з ним акцентну єдність: н? ніч, меж? очі, нагор?джений був.

Епос – один із трьох родів літератури, відмінний за своїми ознаками від лірики та драми. Основа епічного твору – розповідь від автора. Жанр епічної героїчної поеми.

Загадка – це короткий твір, в основі якого лежить дотепне метафоричне запитання, що передбачає відповідь на нього.

Інтенсивність мовлення – сила вимови звуків, слів, мовних тактів, що залежить від амплітуди коливання голосових зв'язок і пов'язана з особливостями мовного дихання, підсиленням чи послабленням видиху (густоти потоку видихової енергії).

Інтимна лірика виражає переживання героя, пов'язані з його особистим життям.

Інтоніція – ритмічно-мелодійна особливість мовлення, різні співвідношення кількісної зміни тону, тембру, інтенсивності, довготи звуків, які слугують для передачі змістових і емоційних відмінностей висловлювань.

Інтоніцію творять: а) підвищення і зниження голосу, б) паузи, в) наголоси (логічні, психологічні, емоційні, ритмічні).

Історична драма – відтворення важливих для народу історичних подій. Головними героями завжди виступають видатні історичні особи.

Казка – один із основних жанрів народної творчості, епічний, розповідний, сюжетний художній твір усного походження про вигадані та фантастичні події.

Комедія – драматичний твір, у якому висміюються якісь недоліки громадського чи побутового життя або негативні риси людського характеру.

Легенда – народна оповідь про життя якоїсь особи чи незвичайну подію, оповита фантастикою, казковістю.

Лірика – 1. Один із трьох родів художньої літератури, в якому навколишня дійсність зображується шляхом передачі почуттів, настроїв, переживань, емоцій ліричного героя чи автора. 2. Певний віршовий твір або сукупність творів.

Ліро-епічний твір – це літературний твір, у якому гармонійно поєднуються зображально-виражальні засоби, притаманні ліриці та епосу, внаслідок чого утворюються якісно нові сполуки (балада, співомовка, поема, роман у віршах).

Літературна мова – це унормована мова суспільного спілкування, зафіксована в писемній та усній практиці. Літературна мова – оброблена та зразкова форма мови етнічного колективу, найдосконаліший різновид загальнонародної мови, сформований на традиції писемної мови й уживаний на цілій мовній території та в основних сферах суспільного життя, а саме: у науці, літературі, мистецтві, у навчальних закладах, у державній адміністрації, армії, спорті та ін.

Літературний жанр – тип літературного твору, один з елементів класифікації літературного матеріалу, позначає літературні твори, які умовно об'єднуються за певною структурою та спільними ознаками зображення дійсності. Наприклад, серед

епічних творів найчастіше виділяють такі жанри (види): казка, байка, легенда, оповідання, новела, повість, роман, епопея та 67 ін.; серед ліричних: ліричний вірш, пісня, елегія, епіграма та ін.; серед драматичних: трагедія, комедія, драма, водевіль, фарс та ін.

Літературний рід – узагальнююче поняття, один з головних елементів систематизації літературного матеріалу, категорія вищого порядку. За родами література поділяється на епос, лірику, драму.

Логічний наголос – важливий складник інтонації. Він використовується свідомо для виділення певного слова, яке адресант вважає найважливішим; логічний наголос впливає на сенс повідомлення.

Мелодика мовлення – основний компонент інтонації. Мелодика організовує фразу, розмежовуючи її на синтагми та ритмічні групи, одночасно пов'язуючи її частини, і розрізняє комунікативні типи висловлювання (запитання, спонування, розповідь, оклик) і виділяє найважливіший уривок висловлювання; слугує для вираження емоції, модальних відтінків, іронії підтексту. При лінгвістичному аналізі мелодики враховують мелодичні діапазони, інтервали, ступінь підвищення та пониження тону.

Милозвучність (евфонія) – характерна риса українського усного мовлення. Досягається через збалансоване вживання звуків – голосних/приголосних, дзвінких/глухих, м'яких/твердих; текст не повинен бути перевантажений словами, у яких є збіг важких для вимови чи неприємних для слуху звуків, а також словами, однаковими звукокомплексами.

Міф – 1. Форма мислення стародавньої людини. У міфі абстрактні поняття про світ виражаються у вигляді живих істот або навпаки – живі істоти виступають як вищі символи світу. Міф ґрунтується на глибокій вірі в реальність цих істот та їх надприродну силу. 2. Те саме, що легенда, розповідь про богів та героїв.

Мова – основна характерна ознака і символ нації.

Мова – це продукт людини (створена людиною), який постійно розвивається й удосконалюється її носіями. Основна функція мови – бути засобом спілкування, засобом збереження і передачі інформації в часі та просторі. Мова є спільною для всіх її носіїв, вона живе тільки у мовленні. Тобто мова – найважливіший засіб спілкування людей, засіб вираження і передачі думок, почуттів, волевиявлень.

Мовленнєвий такт – частина речення між двома паузами.

Мовлення – це конкретне говоріння, що відбувається в часі й має звукову (зокрема і внутрішнє проговорювання) чи писемну форму. Мова реалізує свою комунікативну та інші функції лише через мовлення, під яким розуміють і сам процес говоріння (мовленнєва діяльність), і його результати (мовленнєві твори). Мовлення активне і динамічне, суб'єктивне, є виявом вільної творчої діяльності індивіда, відображає його компетенцію.

Мовний такт (синтагми) – це звуковий потік мовлення, що членується на групи слів, пов'язаних між собою за змістом, які мають логічний наголос і відокремлюються паузами.

Модуляція – перехід від однієї тональності до іншої (в музиці); зміна тональності, а також зміна сили, висоти і тембру голосу. Як зауважує Леонардо да Вінчі, модуляція – це напрекрасніша з усіх чарівних рис красномовства. Це музика мовлення.

Монолог – це мовлення однієї людини, якому властиві значні за розміром відрізки тексту зі змістовною та структурною завершеністю.

Наголос (акцент) – фонетичне явище, за допомогою якого виділяємо відповідний склад з-посеред інших складів у слові чи певний компонент у реченні. Характер наголосу, його місце, сила пов'язані з ритмом та мелодикою мовлення. Виділення частин слова, певного слова чи вислову може бути за допомогою: зміцнення артикуляційної сили голосу; піднесення висоти тону; сповільненої вимови слова чи фрази та ін.

Нарис – невеликий за обсягом оповідний художньо-публіцистичний твір, у якому зображено дійсні факти, події й конкретних людей. **69 Новела** – невеликий за обсягом прозовий епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом, сконденсованою та яскраво вимальованою дією. **Оповідання** – невеликий прозовий твір, сюжет якого заснований на певному епізоді з життя одного персонажа (іноді кількох).

Пауза – перерва у мовному потоці, в артикуляції органів мовлення. У мовленні пауза пов'язана з мовно-комунікативними причинами: закінчення процесу мовлення або певного мовленнєвого відтинка (синтаксична пауза), потребою часу для обдумування, добирання належного слова, фрази (пауза хезитації), для увиразнення, виділення наступного тексту (емфатична пауза), перерва у мовленні з психологічних причин (емотивна (психологічна) пауза). Пауза може бути зумовлена і фізіологічною причиною – потребою зробити вдих (так звана люфт-пауза). За тривалістю здебільшого виділяють три види пауз: короткі, середні й довгі (при докладнішому аналізі – також найкоротші й найдовші).

Пейзаж – один із композиційних компонентів художнього твору: опис природи, будь-якого незамкненого простору зовнішнього світу. Пейзажна лірика передає роздуми й почуття поета, викликані картинами та явищами природи.

Переказ – подібне до легенди усне оповідання про видатні події минулого, але більш достовірне, ніж легенда. **Повість** – епічний прозовий твір (рідше віршований), який характеризується однолінійним сюжетом, а за широтою охоплення життєвих явищ і глибиною їх розкриття посідає проміжне місце між романом та оповіданням.

Поема – ліро-епічний віршований твір, у якому зображені значні події і яскраві характери, а розповідь героїв супроводжується розкриттям авторських переживань і роздумів. **Полілог** – це розмова між декількома особами.

Приказка – це образний вислів чи мовний зворот, який влучно характеризує людину, її вчинки, явища життя і т. ін.: або пан, або пропав.

Прислів'я – короткий влучний, часто заримований народний вислів повчального змісту.

Притча – короткий фольклорний або літературний розповідний твір повчального характеру, орієнтований переважно на алегоричну форму доведення змісту етичних цінностей буття.

Проза – мовлення не організоване ритмічно; літературний твір або сукупність творів, написаних невіршованою мовою.

Проклітика – слово без наголосу, яке стоїть перед словом з наголосом і прилягає до нього: по дор?зі, мої син?.

Просодичні елементи – ритміко-інтонаційні елементи мовлення (мелодика, відносна сила вимови слів та їх частин, співвідношення відрізків мовлення за

довготою, загальний темп мовлення, паузи, загальне темброве забарвлення тощо), які організують мовлення, протиставляючи одні частини мовного потоку іншим.

Ритм – закономірне чергування в часі подібних явищ, впорядкований рух. Ритм набуває естетичного значення у художньому мовленні. Він може формуватися за рахунок довгих та коротких складів (античне віршування), за рахунок їх кількості (силабіка), за рахунок принципу наголошеності та ненаголошеності (силабо-тоніка), за рахунок наголосів у вірші (технічне віршування). Прозове мовлення пов'язане з ритмічною основою – вдиханням та видиханням, а також з паузами, які членують мовленнєвий потік на окремі одиниці (такти). Мовні ритми – переривчасті й мінливі – залежать від послідовного чергування в мовленнєвому потоці голосних і приголосних, наголошених і ненаголошених, сильних і слабких складів. Ритм мовлення може бути розміреним, плавним або рвучким, гарячковим, нерівномірним. 71 **Роман** – великий за обсягом, складний за будовою прозовий (рідше віршований) епічний твір, у якому життя людей розкривається на тлі історичних або соціально вагомих обставин.

Сила звуку – акустична ознака звука, що залежить від амплітуди коливання пружного тіла, чим більша амплітуда, тим сильніший звук.

Склад – найменша одиниця членування мовлення, що характеризується максимальною артикуляційною і акустичною єдністю звуків, які розташовані в порядку зростання м'язової напруженості й акустичної інтенсивності, має єдину вершину звучності (вона представлена переважно голосним звуком). Розрізняють склади відкриті (закінчуються на голосний: лі-си) й закриті (закінчується на приголосний: під-пис), прикриті (які починаються на приголосний: сон) й неприкриті (які починаються на голосний: ось). **Словесний наголос** – наголос, який полягає у виділенні одного складу в слові за допомогою артикуляційних засобів, властивих мові, – посилення м'язової напруженості мовного апарату, збільшення сили видиху, зміни висоти тону, збільшення тривалості звучання. Склад і голосний у складі, на який падає наголос, називається наголошеним.

Такт – основна одиниця ритмічно-інтонаційного членування речення, що вимовляється одним безперервним вимовним потоком і виділяються паузами.

Текст – це писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійнопослідовність висловлень, об'єднаних у тематичну і структурну цілісність. Отже, текст виступає обов'язковим складником комунікативного процесу, допомагає фіксувати, зберігати і передавати інформацію в просторі й часі.

Тембр – якісна ознака звука, забарвлення, якого надають йому обертони. Тембр залежить від джерела звучання, будови органів мовлення та величини резонаторних порожнин, психічного стану людини, експресивності 72 мовлення. Темброві особливості дають змогу розрізняти на слух голоси людей, звучання різних інструментів тощо.

Темп – часова характеристика усного мовлення. У це поняття входять: 1) швидкість мовлення загалом, 2) час звучання окремих слів, 3) інтервали і довжина пауз. Темп буває повільний, уповільнений, середній, пришвидшений, швидкий, однак не повинен бути механічним, випадковим. Він є семантично важливим елементом мовлення, засобом розрізнення мовцем важливої / неважливої інформації. Темп мовлення може уповільнюватися та пришвидшуватися навіть у межах одного речення. Уповільнюючи темп, мовці виділяють інформативно важливу частину фрази або слова; переважно вони вимовляються роздільно й чітко. Натомість вставні конструкції, містячи другорядну інформацію, вимовляються швидше, ніж усе речення.

Темпоритм – органічна взаємодія темпу мовлення з ритмом. Темпоритм у мовленні – один із найвпливовіших засобів вияву внутрішньої енергії думки, сили почуття, вольової насаги. Зміст і сила переживань – основа темпоритму поведінки людини в різних ситуаціях. Внутрішній ритм плину біологічних і психологічних процесів організму й зовнішній темпоритм фізичної дії та темпоритм мови органічно скоординовані (хоч такий зв'язок зовнішньо може бути й контрастним).

Трагедія – драматичний твір, де зображуються нерозв'язні моральні проблеми, що призводять, як правило, до загибелі героя (героїв).

Фонаційне (мовне) дихання – дихання під час мовлення, коли до фізіологічної функції (вводити в організм кисень і забирати вуглекислий газ) приєднується голосова – відбувається голосоутворення. Фонаційне і фізіологічне дихання мають свої особливості.

Фізіологічне дихання: людина дихає невимушено, автоматично; вдих за часом дорівнює видиху; елементами дихального процесу є вдих – пауза – вдих. Фонаційне дихання: людина свідомо регулює процес дихання; вдих короткий, швидкий, а видих 73 повільний; елементами дихального процесу є: вдих – видих йде разом з говорінням – вдих. Час видиху довший, ніж час вдиху.

Фраза – основна одиниця мовлення, фонетично-синтаксична єдність, що має певну синтаксичну структуру, змістову закінченість, інтонаційну оформленість і відділяється від таких же одиниць паузами.

Фразовий наголос – наголос, за допомогою якого виділяються найважливіші за комунікативною метою комплекси.

Художній образ – особлива форма естетичного освоєння світу, при якій зберігається його предметно-чуттєвий характер, його цілісність, життєвість, конкретність, на відміну від наукового пізнання, що подається в формі абстрактних понять.

Чистота мови полягає у тому, щоб 1) вживати нормативні слова, їх форми, словосполучення, дотримуватися норм правильної літературної вимови (орфоепічних норм); 2) без потреби не вживати іноземних слів та висловів; 3) уникати варваризмів, які засмічують мову; 4) позбуватися діалектизмів, які доцільно вживати тільки у відповідних типах літературних творів і в певних життєвих ситуаціях (можна вживати діалектизми, які є назвами специфічних для певного регіону реалій); 5) не вживати жаргонних слів та висловів.

**МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра дошкільної освіти

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ САМОСТІЙНУ РОБОТУ
СТУДЕНТІВ З ДИСЦИПЛІНИ
КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ І ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ**

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автори:

Старший викладач Кардаш І.М.

Затверджено на засіданні кафедри від «27» серпня 2019 р.

Миколаїв 2019-2020

Самостійну роботу можна проводити з метою поточного та періодичного контролю. При поточній перевірці самостійні роботи невеликі за об'ємом, містять завдання в основному по темі навчального заняття. Перевірка у цьому випадку тісно пов'язана з процесом навчання на даному занятті, підлегла йому. При періодичному контролі самостійна робота більша за об'ємом і часом її виконання. Широкого застосування набули самостійні роботи з дидактичним матеріалом, які дають можливість враховувати індивідуальні особливості кожного студента. Диктанти (предметні та технічні) застосовують для поточного контролю. З їх допомогою можна підготувати студентів до засвоєння та застосування нового матеріалу, до формування умінь та навичок, провести узагальнення вивченого, перевірити самостійність виконання домашнього завдання. Для диктантів підбирають питання. Які не потребують тривалого обміркування, на які можна дуже коротко записати відповідь. Реферати доцільні для повторення та узагальнення навчального матеріалу. Вони не тільки дають можливість систематизувати знання студентів, перевірити уміння розкрити тему, але і відіграють особливу роль у формуванні світогляду. В процесі підготовки рефератів студент мобілізує і активізує свої знання, набуває самостійно нові, необхідні для розкриття теми, співставляє їх з боку зі своїм життєвим досвідом, чітко виявляє свою життєву позицію. При перевірці цих робіт викладач звертає увагу на відповідність роботи темі, повноту розкриття теми, послідовність викладення, самостійність суджень. Наряду з аудиторними письмовими роботами використовують і домашні контрольні роботи, над якими студенти працюють декілька днів (10-15), оскільки за змістом вони охоплюють значний розділ навчальної програми. Виконання їх вимагає належної самостійної роботи з книгою та іншими матеріалами.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Оцінювання навчальних досягнень студентів з курсу **“Культура мовлення та виразне читання”** здійснюємо за 100 бальною шкалою. Відповідно сюди відносимо:

- а) оцінювання студента за кожну тему;
- б) оцінювання індивідуальної та самостійної роботи студента;
- в) підсумковий контроль.

Оцінювання за тему здійснюємо за 10 – бальною шкалою, враховуючи виконання студентом самостійної роботи із запропонованої теми. Під час визначення кількості балів за тему керуємось такими критеріями:

1 бал – студент володіє навчальним матеріалом на рівні елементарного розпізнавання і відтворення окремих фактів, елементів, об'єктів, що позначаються студентом окремими словами чи реченнями.

2 бали – студент володіє матеріалом на елементарному рівні засвоєння, викладає його уривчастими реченнями, виявляє здатність викласти думку на елементарному рівні

3 бали – студент володіє матеріалом на рівні окремих фрагментів, що становлять незначну частину навчального матеріалу.

4 бали – студент володіє матеріалом на початковому рівні, значну частину матеріалу відтворює на репродуктивному рівні

5 балів – студент володіє матеріалом на рівні, вищому за початковий, здатний за допомогою викладача логічно відтворити значну його частину.

6 балів – студент може відтворити значну частину теоретичного матеріалу, виявляє знання і розуміння основних положень, за допомогою викладача може

аналізувати навчальний матеріал, порівнювати та робити висновки, виправляти допущені помилки.

7 балів – студент здатний застосовувати вивчений матеріал на рівні стандартних ситуацій, частково контролювати власні навчальні дії, наводити окремі власні приклади на підтвердження певних тверджень.

8 балів – студент вміє порівнювати, узагальнювати, систематизувати інформацію під керівництвом учителя, в цілому самостійно застосовувати її на практиці, контролювати власну діяльність, виправляти помилки і добирати аргументи на підтвердження певних думок під керівництвом викладача.

9 балів – студент вільно (самостійно) володіє вивченим обсягом матеріалу і застосовує його на практиці; вільно розв'язує задачі в стандартних ситуаціях, самостійно виправляє допущені помилки, добирає переконливі аргументи на підтвердження вивченого матеріалу.

10 балів – студент вільно висловлює власні думки та відчуття, визначає програму особистої пізнавальної діяльності, оцінює різноманітні життєві явища і факти, виявляючи особисту позицію щодо них. Використовує набуті знання і вміння в нестандартних ситуаціях. Виявляє особливі творчі здібності, самостійно розвиває власні обдарування та нахили.

Самостійна робота студентів, як правило, включає опрацювання відповідних завдань і виконання системи творчих вправ. Ефективність самостійної роботи студента оцінюємо на лабораторних заняттях із відповідної теми. Кількість балів зменшується відповідно до проценту виконання завдань. Підсумковий контроль здійснюється у формі контрольної модульної роботи. Максимальна кількість балів, що може бути отримана студентами за кредит – 100. Максимальна кількість балів ставиться в тому випадку, коли студент має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності в навчальній діяльності, вирішує складні проблемні завдання, уміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати та використовувати інформацію, логічно та творчо викладає матеріал в усній та письмовій формі; розвиває свої обдарування і нахили, самостійно виконує 100 % завдань. Кількість балів зменшується відповідно до проценту виконання завдань.

90–100 балів отримують, якщо студенти:

- мають глибокі і повні знання з дисципліни;
- вільно використовують термінологічний апарат літературознавства;
- на високому рівні володіють вміннями й навичками цілісного філологічного аналізу та виразного читання (в тому числі напам'ять) художніх творів за програмою дисципліни із врахуванням їх родо-жанрової та стильової специфіки;
- здатні до розв'язання теоретико-практичних завдань літературознавчої спрямованості;
- володіють вміннями наукового аналізу та синтезу при дослідженні літературних явищ, процесів, окремих творів;
- творчо підходять до їх інтерпретації та демонструють самостійність і оригінальність суджень;
- вміють визначати та зіставляти провідні положення теоретико-літературних, історико-літературних та літературно-критичних праць, як класичних, так і сучасних;
- чітко формулюють власну думку та переконливо аргументувати її, в тому числі в дискусії;
- виявляють високий рівень мовленнєвої культури;

– припускаються кількох несуттєвих помилок, які швидко і самостійно виправляють.

65–89 балів отримують, якщо студенти:

– мають добрі знання з дисципліни;
– виявляють розуміння основних літературознавчих понять;
– на достатньому рівні володіють вміннями й навичками цілісного філологічного аналізу та виразного читання (в тому числі напам'ять) художніх творів за програмою дисципліни;

– здатні до розв'язання теоретико-практичних завдань літературознавчої спрямованості;

– володіють аналітико-синтетичними вміннями аналізу при дослідженні літературних явищ, процесів, окремих творів і використанні словниково-довідкової літератури;

– вміють добирати докази на підтвердження власних думок;

– демонструють добрий рівень мовленнєвої культури;

– припускаються певної кількості суттєвих помилок, які самостійно виправляють.

50–64 бали отримують, якщо студенти:

– мають задовільний рівень знань з дисципліни;

– виявляють розуміння окремих літературознавчих понять;

– під керівництвом викладача аналізують художні твори і наводять приклади з них;

– виявляють вміння й навички виразного читання (в тому числі напам'ять) окремих художніх творів;

– здатні за зразком розв'язувати теоретико-практичні завдання літературознавчої спрямованості;

– вміють добирати докази на підтвердження власних думок, використовувати словниково-довідкову літературу;

– демонструють задовільний рівень мовленнєвої культури;

– припускаються значної кількості помилок, які виправляють під керівництвом викладача.

1–49 балів отримують, якщо студенти:

– частково та поверхово відтворюють навчальний матеріал, називаючи окремі факти;

– виявляють нерозуміння літературознавчих понять, відсутність умінь і навичок виразного читання, переказування та аналізу художніх творів, розв'язання завдань теоретико-практичних завдань літературознавчої спрямованості;

– демонструють вкрай низький рівень мовленнєвої культури;

– припускаються великої кількості помилок та не є здатним виправити їх навіть із допомогою викладача.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Самостійна робота студентів в умовах кредитно-трансферної системи організації навчального процесу спрямована на розвиток особистості майбутнього фахівця, формування його як творця, здатного не лише самостійно здобувати знання, а й реалізувати їх відповідно до практичних вимог сьогодення. Самостійна робота студентів – це діяльність, яка полягає в самостійному визначенні мети, завдань, засобів їх досягнення на основі пізнавальних потреб та інтересів; виборі власного пізнавального шляху, спрямованого на створення творчого освітнього продукту; аналізі результату.

Індивідуальна робота студентів є формою організації навчального процесу, яка передбачає створення умов для якнайповнішої реалізації творчих можливостей студентів через індивідуально-спрямований розвиток їхніх здібностей, науково-дослідну роботу і творчу діяльність.

Важливою формою організації навчання є **індивідуальні завдання**. Вони мають на меті поглиблення, узагальнення та закріплення знань, які студенти отримують у процесі навчання, а також застосування цих знань на практиці.

Самостійна робота з курсу «Культура мовлення та виразне читання» може охоплювати такі **види індивідуальних завдань**:

- опрацювання лекційного матеріалу, рекомендованих підручників, довідкової літератури у процесі підготовки до практичних занять;
- вивчення окремих тем (питань), передбачених для самостійного опрацювання;
- анотування наукових джерел;
- систематичне ознайомлення із новинками, методичними виданнями;
- ведення тлумачного словника;
- написання рефератів;
- виконання творчо-пошукових завдань;
- написання тез до факультетського збірника наукових праць студентів «Українське дошкілля»;
- пошук інформації в системі Інтернет;
- складання тестів за змістом лекції;
- складання кросвордів за змістом лекції;
- складання комп'ютерної презентації за матеріалом лекцій за весь курс

Підготовка рефератів передбачає глибокий та детальний аналіз проблеми, винесеної у темі реферату.

Алгоритм підготовки.

- 1) Ознайомтеся з вимогами до реферату.
- 2) Підберіть літературу, у якій розкривається тема реферату. При підборі літератури Ви можете користуватися бібліотечними каталогами (алфавітним, предметним або систематичним).
- 3) Складіть план реферату.
- 4) Опрацюйте літературні джерела, користуючись порадами до конспектування першоджерел.
- 5) Систематизуйте опрацьований матеріал відповідно до плану реферату.

- 6) Дайте власний критичний аналіз та оцінку висвітленої проблеми.
- 7) Оформіть реферат відповідно до вимог.
- 8) На основі реферату підготуйте усну доповідь на практичне заняття.

Виконання, оформлення та захист реферативної роботи здійснюється студентом в індивідуальному порядку відповідно до методичних рекомендацій.

Реферат повинен містити:

- Титульну сторінку (із вказаною темою, прізвищем автора, назвою інституту, дисципліною, прізвищем викладача, роком);
- Зміст реферату;
- Вступ (актуальність теми);
- Основну частину;
- Висновки;
- Список використаних джерел (автор, назва книги чи статті (в останньому випадку – назву журналу, його рік і номер), місце і рік видання)).

Обсяг реферату: 10-15 сторінок друкованого тексту (формат А4). У рефераті потрібно розкрити суть проблеми, дати визначення основних понять, огляд стану проблеми і основних підходів до її вивчення.

Підготовка до підсумкової модульної роботи (ПМР), заліку має на меті узагальнення та систематизацію знань з окремого модуля або дисципліни у цілому.

Алгоритм виконання

- 1) Ознайомтеся з переліком питань та завдань до ПМР або екзамену.
- 2) Підберіть підручники, інструктивно-методичні матеріали або іншу довідкову літературу, необхідну для підготовки (її перелік Ви можете знайти в робочій програмі або інструктивно-методичних матеріалах).
- 3) Перегляньте зміст кожного питання, користуючись власними конспектами або підручниками.
- 4) Визначте рівень знань з кожного питання.
- 5) Визначте питання, які потребують ретельнішої підготовки (опрацювання додаткової літератури, складання конспектів, схем, виконання окремих завдань тощо). З цією метою зверніться до алгоритму підготовки теоретичних питань до практичних занять та виконання завдань до лабораторних занять.
- 6) Для самоперевірки перекажіть теоретичні питання або виконайте практичне завдання.

ВИМОГИ ДО НАПИСАННЯ ТВОРЧО-ПОШУКОВИХ ЗАВДАНЬ ТА РЕФЕРАТІВ

Даний вид роботи розподіляється між студентами на першій зустрічі з даного курсу самостійно з тим розрахунком, щоб на одного студента припала одна тема. Студент виконує це завдання протягом усього терміну викладання курсу. Дана робота повинна містити в собі такі складові:

- титульний аркуш, на якому студент позначає повну назву навчального закладу, в якому він навчається; дисципліну, з якої зроблено завдання; тему творчо-пошукової роботи; прізвище, ім'я, по-батькові та групу студента, який виконував роботу; прізвище, ім'я, по-батькові викладача, який має перевірити дану творчо-пошукову роботу;

- вступ, в якому студент описує актуальність теми, об'єкт, предмет, мету та завдання творчо-пошукової роботи;
  - основна частина, в якій студент описує зміст роботи, робить аналіз використаної літератури і описує власні думки щодо вирішення проблеми, яку він обрав;
  - висновки, які студент пише самостійно, спираючись на основну частину роботи та відповідно до завдань роботи;
  - список використаної літератури, який повинен містити не менше 5 джерел літератури, окрім навчально-методичних рекомендацій, посібників та підручників.
- Вся робота оформлюється студентом наступним чином: 14 шрифт, 1,5 інтервал, Times New Roman, дотримуючись полів: верхнє, ліве, нижнє – 2 см, праве – 1,5 см, абзац – 1,25 см, обсягом до 10 сторінок.

ВИКОНАВСЬКИЙ АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

1. "Літературно-творчий аналіз тексту" ("про що читаю"):

- 1) розповідь про автора і особливості його епохи;
- 2) родова та жанрова приналежність твору;
- 3) тип тексту (опис, міркування, розповідь);
- 4) структура тексту (вступна, основна частини, висновки), план;
- 5) короткий переказ змісту тексту;
- 6) пояснення незрозумілих у тексті слів (за допомогою словників).

2. "Дійовий аналіз тексту" ("для чого читаю"):

- 1) кінцева мета автора (зверхзадача);
- 2) якими я бачу героїв та місце події (словесні замальовки);
- 3) моє ставлення до твору, героїв. Чи бачу в творі підтекст (прихований зміст)?

3. "Словесна цільова дія" ("читаю саме я"):

- 1) використання художніх засобів виразності (тропів, особливих синтаксичних структур);
- 2) використання звукових засобів виразності (складання партитури всього тексту або однієї з його частин).

ТЕМИ ТВОРЧО-ПОШУКОВИХ ЗАВДАНЬ

1. Запишіть текст, використовуючи знаки партитури. Проаналізуйте інтонаційні особливості. Текст виразно прочитайте.

2. У поданих фразах переставте – наскільки це можливо – слова, щоб змінювався лише логічний наголос, а не зміст речення. Поясніть ефективність способу зміни порядку слів у спілкуванні:

Ніколи не зловживайте довір'ям зичливої до вас людини.

Про цю надзвичайно важливу для нас справу докладно ми дізналися щойно сьогодні.

Дотримання важливих правил спілкування справляє позитивне враження на людину.

3. Визначте основні слова, виділяйте їх, спочатку форсуючи звук, а потім дещо уповільнюючи. Зробіть відповідні висновки.

А зараз реклама.

Дар здорового життя – найцінніший дар.

Це ще не найгірше, що ви могли зробити.

4. З'ясуйте роль інтонації для розуміння змісту речень:

Стратити не можна помилувати. Мати вкрила його плащем батька. Брат мій учитель.

5. Складіть художній опис весняного дня, використовуючи засоби образності (епітети, метафори, порівняння).

6. Напишіть пам'тку на тему: “Як перебороти страх і невпевненість перед публічним виступом”.

7. Підготуйте доповідь для публічного виступу за темою Вашого реферативного повідомлення.

8. Створіть розповідь на тему “Цікавий випадок з мого життя”. За допомогою невербальних засобів передайте свій внутрішній стан.

9. Створіть розповідь-імпровізацію на одну із запропонованих тем: - “Що таке справжня дружба?” - “Людина, яка відіграє важливу роль у моєму житті” - “Що головне у моїй професії?”

10. Підготуйте ілюстрації до творів різних жанрів.

11. Імітаційно-ігрові, творчі вправи (“Впізнай по голосу,” “Почни вірш”, “Скажи як я”) емоційно-мовленнєві етюди (“Зустріч”, “Свято”), у системі роботи над виразністю мовлення.

12. Значення засобів логіко-емоційної виразності читання для професійної підготовки вихователя.

13. Наведіть приклади малих фольклорних жанрів з використанням зменшено-пестливих форм (демінітивів). Поясніть з якою метою вжиті слова, на яку вікову групу розраховано.

14. Написати конспект заняття для старшого дошкільного віку з використанням імітаційно-ігрової діяльності.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Чистота мовлення. Причини порушення чистоти мовлення, способи їх усунення.

2. Виразність мовлення. Виразність текстуальна і вимовна. Умови, при яких досягається виразність.

3. Багатство мовлення. Критерії оцінки багатства мовлення. Лексичне, семантичне багатство мовлення.

4. Доречність мовлення. Доречність стильова, контекстуальна, ситуаційна і особово-психологічна.

5. Паузи. Види пауз.

6. Логічний наголос. Функціональні особливості логічного наголосу. Тактовий логічний наголос. Головний логічний наголос.

7. Мелодика мовлення. Значення мелодики мовлення для вираження змісту фрази.

8. Основні мелодичні ходи, позначення їх на письмі.

9. Темп мовлення.

10. Правила застосування позамовних засобів виразності при читанні художніх творів.

11. Інтонація як мовленнєве явище на слуховому рівні сприймання

12. Значення засобів логіко-емоційної виразності читання для професійної підготовки вихователя.

13. Розвиток власних мовленнєвих якостей (досконале володіння мовленнєвим апаратом, диханням, голосом, дикцією, орфоepією).

14. Глибоке осмислення аналізу твору.

15. Значення засобів логіко-емоційної виразності читання для професійної підготовки вихователя

16. Засоби виразності мовлення (інтонація, логічний наголос, звукове оформлення тексту, емоційно забарвлені слова і вирази, фігури поетичного синтаксис)

17. Умови досягнення виразності мовлення. Значення виразного читання поезії для продуктивного засвоєння молодшими дошкільниками інтонаційних відтінків повідомлення, прохання, наказу, звертання.

18. Образність мовлення – запорука виразності. Розвиток навичок сприйняття образності мовлення дошкільниками. Засвоєння дошкільниками образного мовлення через дидактичну гру.

19. Образно-тропеїчні засоби як форма оптимізації виразності мовлення (фігури заміщення якості і кількості).

20. Імітаційно-ігрові, творчі вправи (“Впізнай по голосу,” “Почни вірш”, “Скажи як я”) емоційно-мовленнєві етюди (“Зустріч”, “Свято”), у системі роботи над виразністю мовлення.

21. Значення засобів логіко-емоційної виразності читання для професійної підготовки вихователя.

22. Наведіть приклади малих фольклорних жанрів з використанням зменшено-пестливих форм (демінітивів). Поясніть з якою метою вжиті слова, на яку вікову групу розраховано.

23. Написати конспект заняття для старшого дошкільного віку з використанням імітаційно-ігрової діяльності.

24. Зв’язок традицій українського народу з правилами мовного етикету

25. Відображення мовного етикету в усній народній творчості .

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра дошкільної освіти

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ЩОДО ВИКОНАННЯ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ
ДЛЯ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ З ДИСЦИПЛІНИ
КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ І ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ**

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автори:

Старший викладач Кардаш І.М.

Затверджено на засіданні кафедри від «27» серпня 2019 р.

Миколаїв 2019-2020

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

Для реалізації самостійної роботи в процесі вивчення навчального предмета студенти виконують комплекс завдань різних типів відповідних рівнів складності. Одним із таких завдань є виконання контрольних робіт з окремих дисциплін.

Виконання контрольної роботи студентами заочної та дистанційної форм навчання є важливою складовою навчального процесу. Контрольну роботу студенти заочної та дистанційної форм навчання виконують згідно з навчальним планом.

Метою написання контрольних робіт є закріплення знань з відповідного навчального курсу, що передбачає оволодіння студентами заочної та дистанційної форм навчання методами наукового аналізу, самостійного вивчення теоретичного матеріалу того чи іншого курсу.

Завдання по контрольній роботі повинні допомогти студенту в оволодінні термінологією, основними положеннями навчальної дисципліни, надати навички у рішенні типових прикладів, задач, ситуацій. Разом з тим, трудомісткість завдання повинна бути такою, щоб його виконання не перевищувало встановлені для студента норми: для контрольних робіт 8-10 годин.

Студент одержує завдання під час настановчої сесії. Якщо він пропустив сесію з поважних причин, то особисто звертається за завданнями на відповідні кафедри згідно до графіка навчального процесу. Кафедра повинна повідомити студента про прізвище викладача дисципліни, його контактні дані для отримання необхідних консультацій. Повний термін перевірки роботи від надходження в університет до видачі результатів студентам – 10 днів. Тривалість рецензування викладачем – 7 днів.

Завдання контрольної роботи – перевірити рівень знань з конкретної теми або проблеми.

У процесі підготовки контрольної роботи студенти набувають навичок роботи з монографіями, науковими статтями, нормативними і статистичними матеріалами. Вони також вивчають основні вимоги щодо оформлення наукових робіт. Контрольну роботу з навчальної дисципліни студенти виконують відповідно до затвердженої тематики за їх власним вибором. Крім того, за погодженням з викладачем, студент може запропонувати свій варіант теми контрольної роботи.

Перед виконанням контрольної роботи студент має детально вивчити лекційний матеріал з курсу, підібрати відповідну навчальну, методичну та спеціальну літературу за рекомендованим списком (а також самостійно підбраною).

МЕТОДИКА НАПИСАННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Першим етапом написання роботи є складання бібліографії з обраної наукової теми. У роботах подібного рівня не рекомендується обмежуватися лише навчальною літературою (підручниками, посібниками або методичними розробками), а обов'язково слід ознайомитися з кількома спеціальними науковими або науково-популярними дослідженнями, що підвищить якісний рівень роботи, її наукову цінність.

Наступним підготовчим етапом є глибоке вивчення історичних джерел – знаходження найбільш яскравих документальних підтверджень тим фактам, що викладаються в контрольній роботі, ретельний аналіз та оцінка відповідних документів.

На наступному етапі здійснюється систематизація й узагальнення фактичного

матеріалу – накопичення необхідного обсягу інформації відповідно до теми і структури роботи, відбір найбільш переконливих і вагомих даних, розташування їх у певній хронологічній і тематичній послідовності.

Вся підготовча робота завершується аргументованим та логічним викладенням особистих думок у письмовій формі. Головною умовою досягнення логічності під час написання контрольної роботи є чітке розуміння студентом мети, головних напрямків і кінцевого результату свого дослідження. Робота повинна бути переконливою, містити органічний зв'язок між окремими питаннями, а також між кожним з них і всією темою в цілому.

Обов'язково потрібно використовувати різноманітні види аргументів та доводів: порівняння, зіставлення, посилення на джерела тощо.

Робота над контрольною роботою має бути послідовною, з чітким урахуванням її головних етапів, які передбачають:

- обрання теми,
- складання плану,
- виявлення джерельно-історіографічної бази обраної проблеми,
- конспектування літератури і підбір цитат, які необхідно виписувати точно (а іноді й дослівно), із зазначенням сторінок розташування в тексті,
- власне написання контрольної роботи.

Контрольна робота повинна включати:

титульний аркуш, на якому вказується назва міністерства, навчального закладу та кафедри, назва теми контрольної роботи, відомості про студента (факультет, група, прізвище, ініціали), місце й рік написання;

- план роботи, що відбиває внутрішню структуру роботи (Додаток Б);
- вступ;
- основна частина, яка передбачає безпосереднє висвітлення питань плану роботи і складається з відповіді на теоретичні питання і, якщо є практичні, то й розв'язання практичного завдання;
- висновки;
- список використаної літератури в алфавітному порядку.

У Вступі обов'язково слід зазначити мету написання роботи, стисло охарактеризувати ступінь розробки проблеми у літературі.

Приступаючи до розкриття змісту кожного пункту плану, слід повторити його найменування. Викладення матеріалу повинно бути самостійним, у разі цитування текст слід подавати у лапках і супроводжувати посиланнями. Оформлення посилань – у квадратних дужках, наприклад:

[4, 217], де перша цифра означає номер у переліку літератури, а друга – номер сторінки. В кінці кожного розкритого питання належить робити узагальнення.

Після розкриття теми треба зробити висновки та навести перелік літератури, що цитувалася та використовувалася при підготовці та написанні контрольної роботи.

ОФОРМЛЕННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Контрольна робота пишеться від руки або за допомогою технічних засобів. Обсяг контрольної роботи – 18 сторінок учнівського зошиту або 12–15 аркушів формату А 4, не враховуючи титульного аркушу, плану роботи та переліку літератури. Оформлена контрольна робота здається на відповідну кафедру для рецензування

завчасно, до початку сесії, протягом якої студенти будуть складати залік чи іспит з цієї дисципліни.

При виконанні контрольної роботи необхідно дотримуватись таких вимог:

- контрольна робота повинна бути охайно оформленою, розбірливо написана без скорочення слів (крім загальновідомих скорочень) та надіслана у відповідні встановлені строки;

- сторінки роботи повинні бути пронумеровані (нумерація наводиться у правому верхньому кутку листка), а також мати поля для зауважень;

- зміст контрольної роботи повинен відповідати планові та повністю розкривати питання плану;

- у тексті роботи слід виділяти й озаголовлювати відповідні розділи;

- в кінці контрольної роботи наводиться список використаної студентом літератури згідно встановлених вимог;

- контрольна робота може бути написана від руки або за допомогою технічних засобів і має бути підписана студентом із зазначенням дати її виконання.

При неповному та неправильному виконанні контрольної роботи і порушенні інших вимог контрольна робота не зараховується.

1 варіант

1. Правильність – ознака культури мовлення.
2. Мовленнєві помилки у дошкільників та шляхи їх подолання (системні, просторічні, інтерферентні, композиційні).
3. Наведіть приклади скоромовок на удосконалення (артикуляції приголосних звуків) орфоепічної правильності мовлення дошкільників.
4. Інтенаційна виразність мовлення. Підтекст – складова інтонавання твору.

2 варіант

1. Поняття мовної норми. Назвіть і конкретизуйте норми літературної мови.
2. Умови формування монологічного мовлення у молодшому, середньому та старшому дошкільному віці.
3. Наведіть приклади чистомовок, спрямованих на удосконалення вимови шиплячих приголосних звуків.
4. Поняття образності мовлення. Класифікація фігур і тропів.

3 варіант

1. Точність мовлення як ознака культури мовлення на лексико-семантичному, граматичному, стилістичному рівнях.
2. Роль словникової роботи у підвищенні мовленнєвої компетенції дошкільнят.
3. Прорекламуйте поезії для дітей, спрямованих на виховання мовленнєвого етикету.
4. Інтенація як мовне явище на слуховому рівні сприймання.

4 варіант

1. Вироблення граматичної правильності мовлення у середньому та старшому дошкільному віці.
2. Формування діалогічного мовлення дошкільників.

3. Наведіть приклади лічилок та мірилок, визначте роль цих жанрів у соціалізації дитини.

4. Образність мовлення. Тропи та їх роль у виразності й образності мовлення? Наведіть приклади.

5 варіант

1. Формування мовленнєвого етикету у дітей дошкільного віку.
2. Поняття мова, мовлення, спілкування.
3. Наведіть приклади народних прикмет про весну. Розкрийте принцип роботи вихователя за календарно-тематичним плануванням.
4. Техніка мовлення як необхідна умова словесної дії.

6 варіант

1. За якої умови стилістично нейтральні слова набувають відтінку експресивності. Охарактеризуйте групу стилістично нейтральної лексики.
2. Орфоепічна правильність мовлення. Умови забезпечення орфоепічної правильності мовлення дошкільників.
3. Прорекламуйте поезію для дітей. Охарактеризуйте рівень когнітивно-мовленнєвої компетенції дітей старшого дошкільного віку.
4. Виразність мовлення. Виразність та образність, риси схожості та відмінності.

7 варіант

1. Орфоепічна та граматична правильність мовлення. З якою метою у текстах використовується зворотній порядок слів (інверсія).
2. Навчання дітей мовленнєвого етикету через ігрові ситуації та мовленнєво-мисленеву діяльність.
3. Наведіть приклади утішок, забавлянок.
4. Функції наголосу.

8 варіант

1. Основні ознаки культури мовлення.
2. Логічність як ознака культури мовлення. Система робіт над удосконаленням логічності мовлення дошкільників (описові та сюжетні висловлювання).
3. Наведіть приклади весняних закличок (гаївок), охарактеризуйте рівень мовленнєвої компетенції дитини середнього дошкільного віку.
4. Дихання та голос як складові, що забезпечують виразність мовлення.

9 варіант

1. Логічність мовлення. Вкажіть основні вимоги логічності.
2. Навчання мовленнєвого етикету дітей дошкільного віку.
3. Наведіть приклади лічилок та мирилок, визначте роль цих жанрів у соціалізації дитини.
4. Яке значення мають позамовні засоби виразності читання для відтворення змісту тексту?

10 варіант

1. Слово і контекст.
2. Формування образності мовлення у дошкільників.
3. Прорекламуйте поезію для дітей. Охарактеризуйте рівень когнітивно-мовленнєвої компетенції дітей старшого дошкільного віку.
4. Назвіть основні причини порушення орфоепічних норм.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра дошкільної освіти

**ІНШІ МАТЕРІАЛИ З ДИСЦИПЛІНИ
КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ І ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ**

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автори:

Старший викладач Кардаш І.М.

Затверджено на засіданні кафедри від «27» серпня 2019 р.

Миколаїв 2019-2020

Зв'язки культури мовлення з іншими дисциплінами

з психологією і логікою

(логічність мовлення, що здебільшого реалізується точністю мовлення)

з етикою (правильна вимова граматикою

морально-етичних слів) (адже грамати́ка вчить писати і говорити)

(чітко й граматично

правильне мовлення в навчанні й ви-

з риторикою

хованні дітей)

(правильно побудована вимова промовц

діння мовою) з соціологією

(вміння спілкуватися з людьми)

Культура мовлення та
виразного читання

Імітаційно-ігрові, творчі вправи (“Впізнай по голосу,” “Почни вірш”, “Скажи як я”) емоційно-мовленнєві етюди (“Зустріч”, “Свято”), у системі роботи над виразністю мовлення.

Гра «Відгадай, який у мене настрій».

Вихователь, а потім дитина, наслідуючи його, зображують свій настрій за допомогою немовних засобів виразності. Інші діти відгадують і мотивують свою відповідь, відповідають на запитання: «Чому він (вона) сумний (веселий та ін.)?»

Гра «Зроби, як я» («Повтори за мною», «Покажи, як я»).

1. Педагог показує, як за допомогою немовних засобів виразності можна виразити емоції персонажів. Діти повторюють за ним.

2. Від імені будь-якого персонажа (на вибір вихователя або дітей) діти виконують різні завдання: ловлять метелика, підкрадаються до будиночка, зображують прогулянку трьох ведмедів тощо.

Гра «Зміни голос».

Дітям пропонують зобразити ситуацію, коли Лисиця (Заєць, Вовк та ін.) вітається з Ведмедем, якого боїться.

Варіант: дитині пропонують попросити голосом зляканої Оленки пичку (річку, яблуньку) сховати її; виконати пісеньку Кози з казки «Вовк і семеро козенят» голосом Вовка (Кози); сказати голосом одного з трьох ведмедів: «Хто сидів на моєму стільці...?», «Хто їв із моєї миски...?» та ін.

Гра «Я почну, а ти продовж».

Діти розглядають малюнки. Вихователь звертається до них і пропонує закінчити речення.

«У цього зайчика свято. Він... (веселий). На його мордочці... (посмішка). Його очі... (сяють від радості). Вони схожі... (на сонечко з промінчиками та ін.). Зайчик із радості ляскає... (у долоні) і стрибає... (на одній лапці)».

«Цей ведмедик сумний. На його мордочці відсутня... (посмішка), очі... (сумні). Лапки... (лежать на колінах). В нього опущені... (плечі). Він тихо сидить... (на стільці). Гратися йому... (не хочеться)».

«Мальвіна дуже здивувалась. Її очі... (широко відкриті), руки (притиснуті до щік). Вона вигукнула від несподіванки... («Ой», «Ох!», «О це так!» та ін.) і навіть трохи... (присіла)».

«Цей гном дуже злякався. Його очі... (широко відкриті). Від страху він весь... (тремтить). Руки... (притиснуті до грудей)».

«Карабас дуже розлютився. Його очі... (злі, примружені). Він стиснув... (кулаки), тупотить... (ногами) і голосно кричить... («Я вам покажу!» та ін.)».

Вихователь пропонує дітям відповісти на запитання за допомогою міміки, пантоміміки:

- Як ти дивишся, коли тобі весело (сумно, ти здивований, зляканий, сердитий)?

- Як ти посміхаєшся, коли веселий (стомлений)?

- Як ти біжиш, якщо тобі весело (страшно)?

- Як ти сидиш, якщо сумний (веселий, зляканий, сердитий)?

- Як ти погрожуєш, якщо сердитий (веселий)?

- Як ти вітаєшся (прощаєшся), якщо веселий, (сумний, сердитий та ін.).

Гра «*Німий діалог*» («*Розмова крізь скло*»).

Вихователь пропонує дітям за допомогою міміки та пантоміміки сказати своєму другу (татові, мамі, бабусі, сестрі та ін.): «Я стомився», «Йди сюди», «Дай мені води», «Доброго дня», «До побачення», «Я радий тебе бачити», «Мені сумно» тощо.

Гра «*Зобрази обличчя*».

Вихователь пропонує дітям передати за допомогою немовних засобів виразності обличчя: мамі, коли вона отримує від дитини подарунок на день народження; бабусі, коли дитина їй допомагає; брата чи сестри, коли вони в зоопарку побачили слона; тата (дідуся), коли він увечері прийшов з роботи; друга, який занедужав (вилікувався); своє під час перегляду цікавого мультфільму (слухання казки); брата (друга), якщо хтось несподівано його злякав.

Емоційно-мовленнєві етюди - це спеціальні комунікативні ситуації з мовленнєвим матеріалом, заданим текстом відомого дітям художнього твору. Етюди слугують перехідною ланкою від навчання дітей виразності мовлення до самостійного добору й використання ними засобів виразності в активній мовленнєвій практиці. Велику увагу слід приділити формуванню у дітей навичок використання жестів, що відповідають мовленнєвому етикету (вітання, прощання тощо).

Пам'ятка на тему: «Як перебороти страх і невпевненість перед публічним виступом».

Існує кілька способів швидко заспокоїтися безпосередньо перед тим як виступити перед аудиторією:

1. Дуже ефективні дихальні вправи. Наприклад, потрібно зробити серію коротких вдихів, а потім один довгий видих. При цьому необхідно повністю сконцентруватися на диханні;
2. Можна також посувати щелепою вправо-вліво. Швидкі рухи допоможуть розслабити лицьові м'язи, і в результаті особа не буде нагадувати напружену маску;
3. Рухи пальцями і кистями рук заспокоюють і стимулюють красномовство;
4. Зняти напругу можна і за допомогою швидкої ходьби - хоча б колами по кімнаті. Тільки не треба бігом вибігати на трибуну, звідки планується виголошувати промову: задишка оратору ні до чого;
5. Непогано буде заручитися підтримкою хорошого знайомого. Пара підбадьорливих слів, сказаних перед виступом, допоможе налаштуватися на потрібний лад. А під час виступу можна знайти в натовпі слухачів знайомого і звертатися, перш за все, до нього.

Існує кілька загальних рекомендацій, які допоможуть набратися впевненості і спокійно виступити перед аудиторією, можливо, вони будуть недаремні.

1. Слід навчитися в потрібний момент розслаблятися, заспокоюватися. Кожна людина може виробити в себе індивідуальні ефективні вправи для того, щоб зняти напругу, що виникла, заважає говорити. Комусь може допомогти спеціальна дихальна гімнастика: кілька глибоких вдихів і видихів, іншому необхідно на пару хвилин закрити очі і поринути в себе, на час відязикавшись від усього земного. Таких методик безліч і кожному підходить саме своя, слід знайти для себе таку систему розслаблення перед публічним виступом, оскільки зі спокійною, ясною, розуміє головою виступити буде легко.

2. Один з найбільш поширених і дієвих порад для того, як подолати виникає страх перед майбутнім публічним виступом, є тренування будинку, бажано перед дзеркалом. В домашніх умовах людина завжди відчуває себе впевнено, спокійно і якщо доповідь йому добре знайомий, зазвичай не становить праці «шттовхнути мова» перед самим собою або з кимось із близьких чи родичів. Проте в ситуації нової, нервозної обстановки часто можна розгубитися і все забути, тим не менш, домашня тренування не пройде даром, варто скористатися цією рекомендацією.

3. А для того, щоб уникнути невпевненості і не розгубитися, безпосередньо перед публічним виступом, вже виходячи на зустріч до аудиторії, слід уявити собі ситуацію, коли ви були задоволені собою, мали успіх (адже напевно такі моменти мали місце в житті). Потрібно викликати в пам'яті той стан, який колись дозволило гідно відповісти на питання або з честю вийти з делікатної ситуації - цей епізод повинен завжди бути в голові під час виступу.
4. Жодної думки не слід допускати про минулі невдачі, однак і зациклюватися на цьому не варто, оскільки страх перед помилкою неодмінно її викличе. Якщо постійно боятися подумати про погане, про це неодмінно думаєш. Звучить трохи заплутано, але дехто, мабуть, чув про «ефект білої мавпи»? Психологами цей момент був вивчений досить добре і він означає наступне: якщо весь час намагатися не думати про білу мавпу, про неї неодмінно будеш думати. Таке пристрій людської психіки, тому не слід бути в напрузі і боятися подумати про помилку - неодмінно її здійсниш.
5. Варто відкинути страх перед негативними наслідками виступу, потрібно твердо розуміти, що аудиторія зовсім не ворожа до виступаючого.
6. Якщо почуття хвилювання все-таки не відпускає, варто постаратися виступити першим. Публічного виступу все одно не уникнути (наприклад, при захисті диплома), а так можна звести до мінімуму час жахливого очікування, яке, до того ж, вимотує всі сили і нерви, не залишаючи їх для самого відповідального моменту.
7. Дуже корисна порада - ознайомлення з місцем майбутньої доповіді. Слід вивчити приміщення, де буде проходити виступ, необхідно знати, як і в якій позі ви будете виступати.
8. До речі, про позі, в якій буде робитися доповідь. Якщо людина впевнена в собі, найбільш значно і видовишно сприймається доповідь, зроблена стоячи. Однак, якщо «коліна підгинаються», краще всього говорити сидячи за столом, якщо є така можливість. Поза повинна бути невимушеною, вільною.
9. Дуже важливо для впевненого виступу чітко знати і розуміти тему доповіді. Якщо людина публічно говорить про те, чого сам не розуміє, це теж, звичайно, може пройти «на ура». Однак коли промовець сам усвідомлює, що несе нісенітницю, він стає невпевненим у собі і своїх словах, невпевненість відчувається аудиторією, що викликає ще більшу нервозність і, як наслідок, ступор і неможливість продовжувати мову.

ІГРОВА КОРЕКЦІЯ СТРАХІВ

Корекцію та профілактику страхів варто використовувати у роботі не тільки з дошкільнятами але і з школярами.

Гра дозволяє краще зрозуміти дітей, їхні інтереси, потреби, характер, темперамент. Вона допомагає дитині набути визначених навичок у тій чи іншій діяльності, в тому числі і спілкуванні, засвоїти соціальні норми поведінки; приносить дітям задоволення, підвищує життєвий тонус, покращує емоційний і фізичний стан. Особлива увага надається саме корекційній функції гри. Психокорекційні функції полягають у тому, що може змінюватися ставлення дитини до себе й до інших, змінюватися її психічне самопочуття, соціальний статус, шляхи спілкування у колективі. Зміна психічного стану відбувається у тому, що у грі деякі життєві обставини переживаються в умовному, послабленому вигляді.

Система ігрової корекції:

- релаксаційні ігри з елементами медитації;
- народні ігри;
- сюжетно-рольові ігри;
- дидактичні ігри;
- ігри-драматизації, театралізації, етюди (арттерапевтична корекція);
- музично-ритмічні ігри (музикокорекція);
- рухливі ігри (афектносенсомоторна корекція);
- спортивні ігри (сенсомоторна корекція).

Релаксаційні ігри з елементами медитації

За допомогою цих ігор можна сформувані стійку позитивну самооцінку, самоповагу, вміння виражати добре ставлення, підтримку, долати невпевненість у собі та у своїх силах, переборювати страх неуспіху, комплекс меншовартості.

Ці ігри варто використовувати з дітьми, починаючи зі старшого дошкільного віку (не раніше!).

- **Гра «Що ти зараз відчуваєш?»** — профілактика і корекція страху самотності, страху темряви, профілактика комплексу меншовартості.
- **Гра «Реклама»** — профілактика і корекція страху самотності, страху не бути прийнятим у гру, страху відповідати на занятті.
- **Гра «Співаємо ім'я»** — профілактика і корекція страху самотності, страху словесних покарань, страху не сподобатися дорослому.
- **Гра «Аплодисменти»** — профілактика і корекція страху бути не прийнятим дитячим колективом, страху самотності, неуспіху.
- **Гра «Хвастоці»** — профілактика і корекція комплексу меншовартості, страху неуспіху.
- **Гра «Ворона-самоїд»** — профілактика і корекція страху неуспіху, невстигання, страху бути не прийнятим, страху осуду колективом.
- **Гра «Розмова рук»** — профілактика і корекція страху самотності, страху фізичних покарань, страху вступити в контакт, страху спілкуватися.

Гра «Розмова рук» (10 хв)

Ведучий. Знайдіть собі пару, візьміть стільці і сядьте одне навпроти одного так, щоб не заважати іншим парам. Ви опинилися на незнайомій вам планеті й раптом помітили, що нічого не бачите, нічого не чуєте, не можете говорити... Але ваші руки стали такими розумними й винахідливими! Тепер ви можете отримати інформацію лише за допомогою рук. І ось ви простягаєте їх... і зустрічаєте щось! Виявляється, що це теж руки. Хтось потрапив у таку саму ситуацію, як і ви. Але може це ворог? Спробуйте за допомогою рук показати, що ви добра людина і бажаєте добра... По-перше, ви не повинні проявляти силу, показувати свою перевагу, дряпатися. Ваші руки ласкаві, турботливі, ніжні... Ви зрозуміли, що зустріли друга. Чому б не запросити його з собою? Удвох веселіше! Поясніть руками, що ви надійний супутник... Тепер ви разом. Але іноді буває так, що ваш партнер щось робить не так, і це вас дратує. Спробуйте сказати йому, що вас не влаштовує. Може бути так, що партнер вас не зрозумів. І почалася маленька боротьба. Зобразіть цю сценку. А тепер дайте зрозуміти, що всі неприємності залишилися осторонь, настав час примирення. От уже знову відновився дружній контакт. Пограймося? Як ви запропонуєте це товаришеві? Ви чуєте? (*Звучить музика.*) Запросіть партнера потанцювати... Як швидко скінчився день. Настав час лягати спати... Побажайте товаришеві спокійної ночі... Можете відкрити очі й повернутися до нашого кола. Це був лише початок гри. А що може бути наступного дня? Які цікаві пригоди спадуть на думку вашим рукам?

Поділіться враженнями — як ви відчували себе протягом усієї гри, що було легко, що викликало труднощі, що було приємним, а що навпаки.

Народні ігри

Діти із задоволенням грають у ці ігри, тому що їхній зміст цікавий і доступний.

У народної гри — психопрофілактичний ефект, ці ігри сприяють зняттю загальмованості, скутості, страху, які виникають під час неочікуваного звертання до дитини сторонньої людини.

Використовуються яку приміщенні, так і на прогулянках (починаючи з молодшого дошкільного віку).

- **Гра «Котики»** — корекція страху неуспіху, неправильної дії, темряви, страху відповідати на заняттях, неправильно відповісти.
- **Гра «Куца баба»** — корекція страху темряви, страху втратити рівновагу, фізичних покарань, словесних покарань.
- **Гра «Первістки»** — профілактика страху фізичних покарань, страху не встигнути.
- **Ігри «Латки», «Квач»** — профілактика і корекція страху не встигнути, неуспіху, неочікуваної дії, допомагає зменшити страх покарання з боку батьків.
- **Ігри «Піжмурки», «Вовки і пастухи»** — профілактика страху темряви.
- **Ігри «Відьма», «Чаклун»** — профілактика і корекція страху перед казковими персонажами, вигаданими істотами.
- **Ігри «Була в лісі», «До баби по сіль», «Вовк і лисичка»** — профілактика страху тварин, неочікуваної дії, різкого руху.

Сюжетно-рольові ігри

Сюжетно-рольові ігри сприяють створенню оптимістичного і життєстверджуючого настрою через те, що обов'язково в них щасливе закінчення. Психокорекційний ефект цих ігор полягає в тому, що діти стають більш контактними, долається скутість.

- *Ігри «Дитячий садок», «Школа»* — профілактика страху перед дитячим садком, школою, перед вихователем, педагогом.
- *Гра «Медичні представники»*—профілактика страху перед лікарнею, лікарем, уколами.
- *Гра «Сім'я»* — профілактика та корекція страху самотності.
- *Гра «Будівництво»*— профілактика та корекція страху бути не прийнятим у гру.

Дидактичні ігри

Найчастіше дидактичні ігри використовуються як частина сюжетно-рольових, наприклад, у іграх «Ляльковий дитячий садок», «Нас лікують лікар і медсестра», «Магазин». У цих іграх діти залучаються до співпраці, до взаємного контролю й оцінки дій, рішень однолітків, що сприяє розвитку впевненості у собі. Психопрофілактична дія цих ігор полягає в тому, щоб сприяти подоланню, послабленню страху неуспіху, невдачі, страху відповідати на заняттях, сказати чи зробити щось неправильно, страху перед дорослим, який може покарати за неправильну відповідь, страху бути не прийнятим до гри.

- *Ігри «Школа», «Ляльковий дитячий садок»*— профілактика страху перед школою, дитячим садком.
- *Гра «Наслідують лікар і медсестра»* — профілактика страху перед лікарнею, лікарем, уколами.
- *Гра «Знайди товстий (тонкий) предмет»* — профілактика страху перед казковими персонажами.

Ігри-драматизації, театралізації, етюди (арттерапевтична корекція)

Ігри-драматизації використовуються для подолання страхів, що виникають у дітей через переляк або через надзвичайно високі вимоги й залякування. Мають психопрофілактичний ефект щодо боязні негативних казкових персонажів. У цих іграх діти навчаються грати не тільки позитивні ролі, але й негативні, бо якраз у такій грі страшне стає зовсім нестрашним, і дитина може проявити й відчути себе сильною, сміливою, захисником.

Основа гри — імпровізація, уява. Наступна серія ігор спрямована на подолання конкретних страхів.

- *Театралізація-етюд «У лікаря»* — корекція страху перед уколами, лікарнею.
- *Театралізація-етюд «Дружок»* — корекція страху перед тваринами.
- *Театралізація-етюд «Страшний сон»* — корекція страху перед темрявою, страху засинати наодинці, страху перед вигаданими істотами.
- *Театралізація-етюд «Гроза»*—корекція страху перед стихією, страху бути на самоті.
- *Гра-драматизація «Подорож до Баби Яги»* — профілактика та корекція страху перед негативними казковими персонажами.
- *Лялькові ігри-драматизації, театралізація*— корекція сором'язливості, страху неуспіху тощо, для роботи з дітьми, які відмовляються спілкуватися за допомогою слів.

Рухливі ігри

Велике значення для подолання страхів надуманих небезпек мають рухливі ігри, спрямовані на зміцнення психомоторного компонента, тілесно-орієнтованої психокорекції. Відпрацьовуючи рухливі дії в іграх, діти забувають про зайву обережність і в той же час легко долають психологічні перешкоди, розвивають сміливість.

- *Ігри «Пташка і кіт», «Вудка», «Шуліка /Лови останнього»*— профілактика страху різких рухів, неуспіху, не встигнути, фізичних покарань.
- *Ігри «Кеглі», «Хто вийшов», «Заборонений рух»* — профілактика страху неуспіху.
- *Ігри «Діти і вовк», «Жабки і журавлі», «Мисливці і зайці»*— профілактика страху неуспіху, страху перед казковими персонажами, страху не встигнути, страху фізичних покарань.
- *Гра «Бій півнів»* — профілактика страху болю, фізичного покарання.
- *Гра «Зроби фігуру»* — профілактика страху втратити рівновагу.
- *Гра «Карлики і велетні»* — профілактика страху неправильної відповіді.

Спортивні ігри - це профілактика і корекція страху не встигнути щось зробити вчасно; страху неуспіху, невдачі, страху не бути прийнятим у гру; страху перед змаганнями.

Казкотерапія

Для психопрофілактики і корекції страхів також використовують *казкотерапію* — читання казок та їхнє обговорення, складання власних казок.

Чарівні історії допомагають дитині справлятися зі своїми страхами. Наприклад, казка, в якій описується смерть когось із дійових осіб, відкриває для дитини можливість обговорити цю проблему з батьками (іншими дорослими). Смерть головного героя у казці не буває остаточною, він оживає, стає ще кращим і сильнішим. У багатьох казках дійовими особами бувають люди, які залишилися без одного чи двох батьків.

Підростаючи, дитина починає боятися ще й смерті рідних. Обговорюючи цю тему з дорослими (за допомогою казок), дитина легко позбувається таких комплексів. Складання казок допомагає малюку справлятися і з іншими страхами, що притаманні різною мірою усім людям (страх пожежі, стихійних лих тощо).

У казках присутні різні страшні дійові особи: Баба Яга, Кошій Безсмертний, Змій Горинич, різні чудовиська. Як не дивно, але такі образи допомагають дитині боротися з власними проблемами. Метафори і символи казок запускають глибинні механізми підсвідомого, допомагають пережити важливі життєві кризи розвитку дитини.

Казки діють не тільки напряму. При ідентифікації дитини з одним із головних героїв, опосередковано казки допомагають зберегти психічну цілісність шляхом впливу на підсвідомість. Придумувати казки — це так цікаво й корисно! З одного боку цей процес сприяє розвитку уяви, з іншого — дозволяє малюку повідомити оточуючим про свої проблеми. Краще не втручатися в те, що, про що та як вигадує дитина. Хоча на початковому етапі, щоб показати приклад малюку, можна придумати казку разом із ним. Почута від дитини казка допоможе усвідомити її проблеми і труднощі. Ви можете зрозуміти, що вона чогось боїться, про що мріє. Слухайте дитину уважно! Не треба боятися читати дітям страшні казки, складати власні страшні казки, треба підбирати їх відповідно до віку. Щоправда, краще це робити вдень, а не ввечері, детально обговорювати все прочитане, придумане з дитиною — і тільки так можна краще пізнати дитину і допомогти їй подолати її труднощі, страхи.

Інші методи подолання страху дитини

- **Уявне тренування, або репетиція.** Учть малюка долати страх за допомогою ігор, програвання ситуацій (боїться лікаря – пограйте в лікарню; темряви – у розвідників), детально відпрацьовуючи різну поведінку. Якщо дитина боїться чогось реального, пояснить їй походження явища.
- **Доведення до абсурду.** Запропонуйте дитині зображати тривогу, страх в абсолютно невідповідних ситуаціях. У результаті тривожність зменшується – малюк спостерігає свої емоції ніби збоку.
- **Виконання ролі.** Дитині пропонують обрати будь-який приклад для наслідування – реальну людину або кіногероя – і намагатися діяти „як він”. Цей прийом дає малюку можливість, діючи ніби від імені свого героя, почуватися впевненіше у складних ситуаціях.
- **Приємний спогад.** У тривожній для дитини ситуації запропонуйте згадати той момент, коли вона відчувала спокій.
- **Танець.** Покращує психологічне самопочуття через самовираження в експресивних рухах, усвідомлення мови власного тіла.
- **Терапевтичні метафори.** Діти люблять фантазувати. Скористайтеся цим – нехай малюк складе казку, в якій він сильний та сміливий. Так дитина ідентифікуватиме себе з героєм, який відчуває ті ж труднощі, що й вона, і з успіхом долає їх. Вдала терапевтична метафора досягає свого ефекту найбільш точним викладенням проблеми малюка, але воно має бути не надто прямим, аби не викликати в дитини почуття незручності, сорому чи спротиву.
- **Іграшка-захисник.** На ніч покладіть у ліжечко улюблену іграшку дитини. Може згодитися іграшкова зброя, вона допоможе малюку відчувати себе впевненіше (дасть змогу „захиститися”).

КОНСУЛЬТАЦІЯ ДЛЯ БАТЬКІВ ДІТЕЙ, ЯКІ ВІДЧУВАЮТЬ СТРАХИ АБО ЯК НАВЧИТИ ДИТИНУ НЕ БОЯТИСЯ

Якщо дитина відчуває страхи:

- ✚ приймайте дитину такою, яка вона є, даючи їй можливість змінитися;
- ✚ розвивайте в дитині позитивні емоції, частіше даруйте їй свій час і увагу;
- ✚ з розумінням ставтеся до переживань і страхів дитини; не висміюйте їх і не намагайтеся рішучими методами викоринити цей страх;

- ✚ заздалегідь програвайте з дитиною ситуацію, що викликає страх.
- ✚ Оскільки «нездорові страхи» характеризуються тим, що діти «бояться боятися», то, насамперед, допоможіть дитині спокійно сприймати сам факт наявності страхів. Якщо вона вирішить, що боятися – це неприпустимо погано чи соромно, вона уникатиме страшних ситуацій і ніколи не зможе навчитися долати їх.
- ✚ Не лякайтесь страхів своєї дитини, не намагайтеся відвертати її увагу від спогадів про страшний сон чи страшну фантазію. Якщо ми відганяємо страх – він переслідує нас і атакує тоді, коли ми найменше захищені від нього.
- ✚ Зрозумійте ситуацію чи стан дитини, а потім давайте поради чи настанови.
- ✚ Допоможіть своїй дитині зустрітись із її страхом у безпечній атмосфері: коли Ви поруч, коли вона почувається спроможною протистояти страху. Нехай вона розповість чи намалює Вам те, що її лякає, і отримає від Вас розуміння і підтримку.
- ✚ Утримуйтесь від різного роду залякувань дитини, інакше це підсилить її страхи.
- ✚ Нехай Вас не бентежать невдалі спроби Вашої дитини подолати свій страх. Хваліть її за незначні досягнення, відзначаєте найменший прогрес: «Страх став трохи меншим, отже ти його поступово долаєш».
- ✚ Зберігайте власне психічне та емоційне здоров'я, тому що у невдоволених життям батьків не буває щасливих дітей.
- ✚ Пам'ятайте! У кожного є право боятися! У кожного є можливість перемогти свій страх, і шляхи його подолання у кожного свої!